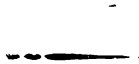

13031

✓ 3

ამგონებუ კახეთისა

ისტორიული ამგავი

ტფილისი

ელექტრონის სტამბა წიგნების გამომცემელ ქართულ მხანდაობისა
1907

ამგოხეზა კახეთისა

(1812 წ.)

ისტორიული ამბავი

ნაწილი პირველი

შფოთისა და მღელვარების ნაპერწკალი პირველად ამოვარდა ს. ახმეტას 31 იანვარს 1812 წ. აქედან ამბოხების ალი მოედო კახეთს, გადავარდა შუაგულ ქართლში, დასავლეთით უწია ოსეთს და მოუახლოვდა ტფილისს. მღელვარების ცეცხლსა და ბოლში გაეხვია ქიზიყი, შვიტრუსა დღევანდელი ზაქათალა და თითქმის შექის სახანოს მიადწია აჯანყებამ.

უბედური იყო პირველი ხანა რუსის მთავრობის დამკვიდრებისა საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში. მღელვარებითა და დრტივით მიეგება კნორრინგს საქართველოს წარჩინებული თავადიშვილობა. დიდად იუცხოვეს თავადიშვილებმა კნორრინგის უცნაური საქციელი, რომელმაც სალდათები გარს შემოაველო სადგურს, სადაც 8 მაისს 1802 წ. რუსის იმპერატორის ერთგულობის ფიცის მიიღო ქართველმა თავადიშვილობამ და მოქალაქეთ. ყველაზედ მეტად გულნაკლულად იყო კახელობა. მათში გაატარა სიყმაწვილედ და სიჭაბუკედ სახელოვანმა მეფემ ერეკლე მეორემ, მათთან იღწოდა ქვეყნისათვის და მათშივე მიებარა საფლავს. ალბად, ეს იყო მიზეზი, რომ უწინარეს ყოვლისა ამბოხებამ კახეთში იჩინა თავი. არ გასულა დიდი ხანი ნაძალადევი ფიცის შე-

მდეგ და იმავე 1802 წ. კახეთში დაიწყო ამბოხება. მთავრობამ მალე ჩააქრო მღელვარება თავად-აზნაურობისა, ბევრნიც დასაჯა, მაგრამ ვინც გადარჩა სასჯელს, ავდილად არ ურიგდებოდა ახალს რეჟიმს და ჰფანტავდა საქართველოში უკმაყოფილების თესლსა. უფრო საშიშო და სავეალლო იყო რუსის მთავრობისათვის აჯანყება მთიულეთისა 1804 წ. ათას რვაას ორს წელს პროტესტს აცხადებდა ფეოდალობა, 1804 წელსკი ამხედრდა თვით ერი, შეჰკრა საქართველოს სამხედრო გზა და მთლად მოსწყვიტა მეტროპოლიას საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში გაბნეული მხედრობა.

თუ ამ დროს თ. პავლე ციციშვილი არ ყოფილიყო საქართველოში მთავარ-მართებლად, ეგები რუსეთი სამუდამოდ გამოსთხოვებოდა ამიერ-კავკასიაში ბატონობას. ამ შესანიშნავმა სარდალმა მცირე მხედრობით მოახერხა და ჩააქრო აღზნებული ცეცხლი და რუსეთის გვირგვინს შეუნარჩუნა ჩვენი ქვეყანა.

1812 წლამდე მთავარ-მართებლობდნენ საქართველოში ციციშვილის სიკვდილის შემდეგ გულოვიჩი და ტორმასოვი. არც ერთს მათგანს ერთი ბედნიერი დღე არ უნახავთ ჩვენს ქვეყანაში. ან ოსმალეთსა და სპარსეთს ებრძოდნენ, ან შინაურ ამბოხების ჩაქრობას უნდებოდნენ. ტორმასოვმა მთელი თვისი ძალონენ იმერეთის უკანასკნელ მეფე სოლომონთან ბრძოლას მოანდომა.

წარსულ საუკუნის განმავლობაში მღელვარება და შფოთი თითქმის არ შეწყვეტილა საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეს. 1810.—1811 წელს ბატონიშვილმა ლევანმა ააჯანყა ოსეთი, 1813 წელს ბატონიშვილმა ალექსანდრემ ფეხზედ დააყენა ზევსურეთი. დიდი ამბოხება მოედო იმერეთს 1820 წ. და ბევრი სისხლიც დაიღვარა. დიდმა უკმაყოფილებამ იჩინა თავი ქართლში 1830—32 წ. ყველას ეხსომება აგრედვე გლეხთა აჯანყება სამეგრელოში ეკატერინე მთავრინას დროს.

თუ არ ვიანგარიშებთ წერილ-წერილ მღელვარებას გურია-სა, სვანეთსა და აფხაზეთში, უკანასკნელ ამბოხებულ უნდა

მივითვალთ მღელღარება აბხაზეთისა წარსულ რუს-ოსმალის ომის დროისა 1878 წ. სიწყნარე და მშვიდობიანობა ამ დროიდან თიჲ ქმის აღარ შერყეულა საქართველოში. ამბოხების ცეცხლი რომ მოედო კახეთს 1812 წ., ჩვენში მთავარ-მართებლობდა მარკიზი პაულუჩჩი. როგორც 1804 წ. თ. ციციშვილმა იხსნა რუსის მხედრობა გაწყვეტისა და განადგურებისაგან, ისე მარკიზ პაულუჩჩიმ გაუწია პატრონობა რუსის ჯარსა და მოხელეობას. ამბოხებამ რომ იფეთქა, მარკიზი ქართლში არ იყო. აღმოსავლეთ კავკასიაში ჯარებს ათვლიერებდა და თავდარივს იქერდა სპარსელების შემოსევის წინააღმდეგ. გაიგო თუ არა კახეთის ამბები, ფიცხლავ გაჩნდა ტფილისში და სულ რაღაც ორი-სამი თვის განმავლობაში ჩაანელა აგიზგიზებული ცეცხლი. ძნელი დრო იყო რუსის მთავრობისათვის ეს დრო. იმპერია ემზადებოდა ნაპოლეონის დასახვედრად და თავი ვისა ჰქონდა ეზრუნა საქართველოში დაბანაკებულ ჯარისათვის. ჯარის მომატებაზე მთავარ-მართებელი კრინტსაც ვერა სძრავდა. მომატება-კი არა, კიდევაც შეუმცირეს. ჯერ ისევ 1811 წელს სამხედრო მინისტრმა მოსთხოვა ტორმასოვს—დააბრუნე რუსეთს ორი დრაგუნის პოლკი: ტავანროვისა და ვლადიმირისა და ორიც ქვეითა ჯარის პოლკი: სევასტოპოლის მუშკეტერისა და 46 ეგერებისაო. ტორმასოვმა დრაგუნთა პოლკები დააბრუნა რუსეთს და ითხოვა ქვეითა ჯარის პოლკები მაინც დაეტოვებინათ, მაგრამ თხოვნა უყურადღებოდ დასტოვეს, შინ რომ ბავშვი ტიროდეს, ტაბლას გარედ. რა ხელი აქვსო.

ტორმასოვი გაიბუტა, მცირე მხედრობით რას გავხდები ამ შფოთიან ქვეყანაშიო და სამსახურს დაეთხოვა. 1811 წ. 6 ივლისის რესკრიპტით ავადმყოფობის გამო ტორმასოვი დაითხოვეს სამსახურიდან და იმის ადგილზე დანიშნა იმავე რესკრიპტით მთავარ-მართებლად მარკიზი პაულუჩჩი.

1812 წ. გაზაფხულზე სრულიად საქართველოსა და ამიერკავკასიაში რუსის მხედრობა არ აღემატებოდა 28,000 ჯარის კაცს. აქედან ხუთი ბატალიონი და ერთი ყაზახთა პოლკი

იყო დაბანაკებული იმერეთსა, სამეგრელოსა, გურჯისტანსა და აფხაზეთში; ქართლში შეიდი როტა, სამი ესკადრონი და ყაზახთა ერთი პოლკი; ჯავახეთში სამ ნახევარი ბატალიონი და ყაზახთა ერთი პოლკი; ბამბაკში გუმბრისაყენ ხუთი ბატალიონი და ორი პოლკი ყაზახებისა; შამხორის მხარეს სამი ბატალიონი და ყაზახთა პოლკი; ყარაბაღში ექვსი ბატალიონი და ერთი ჩარეკი და ერთი ც ყაზახთა პოლკი.

აქ მოხსენებული არაა, თუ რამდენი ჯარი იდგა კახეთში, ეს იმითი აიხსნება, რომ ჯარი მაშინდელ შფოთიან დროს ხშირად იცვლიდა ბინას და, ალბად, როცა გენერალი რტი-შჩევი ამ მოხსენებას ჰგზავნიდა პეტერბურგს, კახეთიდან, აღელვების დაცხრომის შემდეგ, სხვაგან სადმე თუ გადაუყვანია იქაური მხედრობა. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ამბოხების დროს კახეთში ისე მცირე ჯარი იდგა რომ სათქველადაც არა ღირს.

ღიბს, ჯარი რომ ცოტა იყო, მოშველებების იმედიც არა ჰქონდა მარკიზ პაულუჩჩის, მტერი კი ურიცხვი; ეხვია გარს სპარსეთი დაოსმალეთი მოდარაჯებულნი იყვნენ, რომ როგორმე გაეძევებინათ საქართველოდან რუსები და მოსვენებას არ აძლევდნენ. როგორც ლახვარი, ისე მოხვდათ ერთაყა და მეორესაც ამბავი რუსობის დაბუდებისა საქართველოს მიდამოებში. ინგლისის წაქეზებით ოსმალეთმა და სპარსეთმა კავშირი შექკრეს, რათა თანხობით ემოქმედნათ რუსების წინააღმდეგ. ინგლისმა 20,000 თოფი გამოუგზავნა სპარსეთს, ინსტრუქტორები ჯარის გასაწვრთნელად, ციხეების ასაგებად და ზარბაზნების ჩამოსასხმელად. ფულს აუარებელს უგზავნიდა ინგლისი სპარსეთს ჯარის საქიროებისათვის, ოქროს არც ოსმალეთი იშურებდა სპარსეთისათვის, ოღონც-კი ხელი არ აეღო რუსეთის სამტროდ. სპარსეთის შაჰის ფირმანებით იფინებოდა საქართველო, ემისარები დაძრწოდნენ და აღელვებდნენ ქართველებს რუსების წინააღმდეგ.

ამას ისიც უნდა მიუმატოთ, რომ დაუჩინებელი მტერი რუსეთისა, ტახტის მაძიებელი ბატონიშვილი ალექსანდრე

ერეკლეს ძე, სპარსეთის საზღვარზე იდგა და ელოდდა მოხერხებულს დროს შემოსეოდა საქართველოს სპარსელთა მხედრობით, და ან სულ გაეწყვიტა რუსის ჯარი, ან გადაერეკნა კავკასიის უღელ-ტეხილს იქით. ბატონიშვილის წერილებით სავსე იყო საქართველო. ერთგულნი მხლებელნი როგორაც უხსლტებოდნენ რუსის დარაჯებს და მრავლისაგან მრავლად აბნეოდნენ მის პატარა ლაკონიურ ბარათებს. სიყვარულით აღსავსე წერილები გულს უთუთქავდა ქართველობას და აძულევდა რუსობას. ასე გასინჯეთ, დაღესტანი, რომელიც ჩვენის მოყვრობით თავს ვერ გამოიდებს, ისიც კი მზად იყო ხელი შეეწყო ტახტის მძიებელისთვის და ბევრჯერ გაუწყვია მასპინძლობა ალექსანდრესთვის. ტანჯვა-ვაებაში და კაეშანმა, დაუსრულებელმა წოწილ-ხეტიალმა მთასა და ბარსა, შინ და გარედ, ზღაპრულ გმირად გარდაქმნა ბატონიშვილი ალექსანდრე ქართველთა და მთიულთა თვალში. ტუჩ-მოკუმული სახე სამეფო მომთაბარესი შეიმოსა შარავანდედით და სადაც კი მივიდოდა ხოლმე, იქუსათუოდ ამბობება იფეთქებდა რუსობის წინააღმდეგ.

ასეთი იყო გარეშე ვითარება საქართველოში, კახელებმა რომ აჯანყების დროშა ააფრიალეს. შინაური საქმენი უარესად იყო აწეწილ-დაწეწილი. გლეხ-კაცობა ისე იყო გაბეგ-რილ-აკლებული, რომ მოთმინების ფიალა ავესო და იარაღს წამოაგლო ხელი.

მასალად ამ ისტორიულ ამბის დასაწერად გვაქვს მეოთხე და მეხუთე ტომი არხეოგრაფიულ კამისიის მიერ დაბეჭდილ აქტებისა და მეორე ტომი გენერალ პოტტოს რედაქციით დაბეჭდილ წიგნისა, სახელად „რუსთა მფლობელობის დამკვიდრება კავკასიაში“.

სულით და გულით ვსწუხვართ, რომ ამ ეამად შეუძლებელია მიუდგომელის, მეცნიერულად დამუშავებულის ისტორიის დაწერა. ძვირფასი მასალაა შეკრეფილი აქტებში, ცოტა რამ სხვაგანაც მოიპოვება, ასე რომ ადვილად მოხერხდებოდა პირუთენელი გამოკვლევა წარსულთა დროთა და ეამთა შგ.

რამ, ვიმეორებთ, დრო მეტის მეტად უხერხულია და ფუჰად ჩაივლის აღნიშნულ ხასიათის შრომა. ამის გამო იძულებული ვართ ზედა პირზე ვიაროთ, გაბნეული ფაქტები რიგზე დავაწყუთ და ამ გვარად როგორმე მოვახერხოთ პერსპექტივის გაჩენა. დოკუმენტებში მოყვანილი ფაქტები ძალა-უნებურად კრიტიკის ქარცეცხლს ასცდებიან, მაგრამ რა ვუყოთ, უსარგებლოდ არც ეს შრომა ჩაივლის. უეკველია, იგი დიდად შეუწყობს ხელს ერის თვით-ცნობიერებას. კარგი და ავი, ბნელი და ნათელი ხელის გულზე გადიშლება და მხოლოდ ბრმა თუ ვერ გაიკვლევს ცხოვრების გზას, თორემ თვალთა შედეგს არ გაუქნელდება გზის პოვნა და მასზე სიარული.)

აქტების შემდეგ ფრიად საყურადღებოა დასახელებული პოტოს წიგნი. ზოგი ამბავი ისეთის სითამამითაა აღნიშნული, რომ ჩვენ სრულიად კმაყოფილი დავრჩებით, თუ უცვლელად შევქელით მისი თარგმნა. სიტყვასაც აღარ მიუმატებთ ჩვენ თავად. წიგნი დაფუძნებულია აქტებისა, სამხედრო შტაბთა და არქივთა მასალაზე. წიგნი შედგენილია საგენერალო შტაბის კაპიტან ნ. ს. ანოსოვის მიერ, ხოლო რედაქცია ეკუთვნის გენერალ პოტოს. დაბეჭდილია სახელმწიფო ხარჯით.

რადგან მოთხრობას პოპულიარულს ხასიათს ვაძლევთ, ამის გამო ტექსტს არ ავაკრელებთ გადამეტებულის შენიშვნებით და სხოლიოებით. ვისაც სურვილი, ან დრო და მოცალეობა ექნება, იმან უნდა იშოვნოს ორთავ წიგნი და დასტკებს თავის ქვეყნის ამბავთა კითხვით. მართალია, კილო ბევრჯელ ეუცხოვება, შეიძლება ბევრჯელაც გაწიწმატდეს, მაგრამ ვინ უშლის მონათლული გადნათლოს და ფაქტსა და ამბავს კეშპარიტი ელფერი მისცეს. საწყენი მხოლოდ ერთია, აქტებიცა და ანოსოვის წიგნიც ძნელი საშოვნელია და თითქმის ხელმიუწვდენელი, განსაკუთრებით აქტები.

ქვეყნის დაპყრობა და შექმნა ხმლითა და იარაღით არც ისე ძნელია, როგორცა ჰგონიათ. საქმე დაპყრობა და დაპყრობა-კი არ არის, საქმე მოვლა-პატრონობაა ერისა, დადგენა სამართლისა და შემოღება დაპყრობილის ერის ზნისა და ხასიათის შეფარდებულის მართვა-გამგეობისა. ვერც ერთი და ვერც მეორე-ვერ მოახერხა მაშინდელმა რუსის მთავრობამ. ღვთის წინაშე, ვერც მოახერხებდა. შინ რომ არა ეყარა რა, გარედ რას გაიტანდა. ბევრი იყო ჩვენში უნამუსო, ყაჩაღებით თავზე ხელაღებული მოქრთამე მოხელე, მაგრამ ნიჭიერი, პატიოსნებით თავსე მმართველებიც მოიპოვებოდნენ, აი თუნდ თავადი პავლე ციციშვილი და მარკიანოვი-ფილიპე ოსიპის ძე პაულუჩჩი. სულითა და გულით ჰსურდათ ორთავეს საქართველოს დაწყნარება, გაბედნიერება, მაგრამ დახეთ ბედსა, ყველაზე მეტი მწუხარება და სევდა-ვარაპი ამათ ხელში გამოიარა ჩვენმა სამშობლომ.

მიზეზი სულ უბრალოა. თავიდანვე ახალი მთავრობა მრუდე გზას დაადგა. არ შეიწყენარა საქართველოს ერის ისტორიული უფლებანი, დასთრგუნა იგინი და ისე ეპყრობოდა საქართველოს, როგორც ველურს ტომს, როგორც უმნიშვნელო და გათახსირებულს სახანოს. საქართველო მიეკედლა რუსეთს მზა-მზარეულ სახელმწიფო მექანიზმით, ჯარით, მონღოლებით, კანონმდებლობით, პოლიცია-ადმინისტრაციით, განვითარებული წოდებრივი უფლებით, — თავად-აზნაურობით, სამღვდლოთი, გლეხ-კაცობით. მიწის მფლობელობაც კელაპტარისავეთ ჩამოსხმული იყო და საკუთარი, გარკვეული ფორმა ჰქონდა. დარღვევას ვერაინა ჰბედავდა; რადგან დარაჯად ჩვეულება ედგა. ჩვეულება, ადათი დაწერილ კანონ-

ნზე უფრო სასტიკი და ულმობელი იყო. იგივე ჩვეულება-
 ადათს განსაზღვრული ჰქონდა ხარჯი და ბეგარა. ორივენი
 მძიმე ტვირთად არ აწვა ერსა, რადგან პოლიტიკური და სო-
 ციალური ცხოვრება სადა და მარტივი იყო. ძველს ცხო-
 ვრებას ახალთან შედარებით ის უპირატესობა ჰქონდა კიდევ,
 რომ გლეხ-კაცის ხელში და ხმარებაში იყო მამულ-დედული,
 ტყე და წყალი. კანონი და ჩვეულება სიმარტივისა გამო
 ყველასათვის მისაწდომი იყო. ქართველობას პირველობითაც
 მოჰქონდა თავი მთელს კავკასიაში. საბუთიც ჰქონდა. მარტო
 ის რაღა ჰღირდა, რომ კავკასიის სხვა-და სხვა კუთხიდან ელჩი
 ელჩზე მოდიოდა ტფილისსა და თელავს ერეკლესთან რჩევა-
 დარიგების საკითხავად. დღევანდელის ლექსით რომ დავა-
 სურათით ეს აზრი, ასე უნდა ითქვას: მეფე ერეკლე კავკა-
 სიის საერთო, საზოგადო მედიატრობას ეწეოდა. თუ არ
 ასეთი ბუნებრივი პირველობა ქართველის ერისა, შექმნილი
 კულტურის წყალობით, მაშ რითი აიხსნება თითო-ორგოლა
 საოცარი ფაქტი წარსულისა? უსუსური ბავშვი, რაღაც 18—19
 წლის კაბუჯი ბატონიშვილი ლევან თვეობით თავს აფარებს
აღვლიან-ყინულიან ოსეთს და მთელს ამ მხარეს ფეხზე აყე-
ნებს და აბრძოლებს რუსობის წინააღმდეგ. ან კიდევ ასეთი
 ამბავი. ყაბარდო გარემოცულია რუსის მხედრობით, აჯანყე-
 ბა ადგილი საქმე არ არის. ყაბარდოს თავადიშვილები წერი-
 ლით ატყობინებენ სპარსეთში გადახეწილს, ბატონიშვილ
 ალექსანდრეს: ჩვენ, ყაბარდოელებს, სახლ-კარი მაგარსა და
 მიუვალ ადგილებში გვაქვს აშენებული. თვით უფალი იფა-
 რავს ჩვენს ბინასა. ღალბუზის აქეთ მობინადრე მთიელნი კა-
 სპის ზღვამდე მაჰმადის რჯულისა ვართ. იმედი გვაქვს, ჩა-
 ჩნებსაც შემოვიერთებთ.—ბარათიდან ვსცანით თქვენი სუ-
 რვილი. გნებავთ დაიპყრათ საქართველოს პროვინციანი და
 ადარბეიჯანი, რაიცა გეკუთვნით სამფლობელოდ მეფე ერე-
 კლეს შემდეგ. 1) დრო უკვე მოვიდა. ამის გამო თქვენის

1) რუსულად: съдумыю вамъ во владѣнiи по смерти цари Ираклія
 Адербейджані. в Грузійскіи провинціи. сб. Акты... т. 1^о, 33. 125.

მოწოდებისამებრ ჩვენ მზადა ვართ ხელი შევეწყობთ თქვენს განზრახვას. ვიღრე ამ წერილის პასუხი მოგივია, ჩვენ საერთოდ აქაურნი მოსვენებას არ მივსცემთ თქვენს მტერსა და ღუშმანს და იარაღით ყოველგვარ ზარალს მივაყენებთო.

არ დავმალავთ, საპოლიტიკო სხეული საქართველოსი შესაძინევად გაიზარა უკანასკნელ ეჟმს, მაგრამ არც ისე როგორც მეცადინეობენ აჩვენონ ქვეყანას გენერალი ქიშმიშვი და ეზოვი. ²⁾ დიხხ, რუსების მოსვლერს წინა დღეს, საქართველოს ჯერ კიდევ ჰქონდა პოლიტიკური იერი და მიმზიდველობა.

ღ მერე და რა თვლით შეხედა ახალმა მთავრობამ საქართველოს საპოლიტიკო სახელს და პრესტიჟსა, მის წარსულსა და აწმყოსა? გამოიყენა მისი სახელი და მზა-მზარეული სახელმწიფო მოწყობილობა, განადიდა და ვაჰატიოსნა საქართველოს კირნახულობა, თუ ზურგი შეაქცია და ეცადა არსებულის წესისა და რიგის დაქცევასა და დამზობას? ჩვენდა საუბედუროდ, მთავრობამ უკანასკნელი გზა ამოირჩია / რუსის მხედრობას ჯერ ფეხი არ შემოედგა სამუდამოდ დნსამკვიდრებლად. ჯერ არ გაეთაყვებინა საბოლოოდ დიპლომატიური მიწერ-მოწერა, თუ რა პირობით იღებდა ხელს მეფე გიორგი XIII სამეფო პრეროგატივებზე, რომ პეტერბურგს საქართველო გამოაცხადეს პროვინციად და გუბერნიად.

შემდეგი მოქმედება მთავრობისა შედეგია პირველის ნაბიჯისა. რაკი საქართველო გუბერნიად გამოცხადდა, საქრო აღარ იყო თავის მტერევა და თავის ტება. რისთვის უნდა გაეწყალეზინათ გული და მიპყლოდნენ არსებულის წესწყობილების კვლევა-ძიებას, შესწავლას და შეკეთებას, სადაც საქროება მოითხოვდა? აკი არც შეიწყუხეს თავი. აიღეს მზამზარეული ფორმა, რუსეთის გუბერნიის მართვა-გამგეობისა და გადმონერგეს ჩვენში. ნიადაგი ქვა-კლდიანი აღმოჩნდა

2) იხ. Последніе годы Грузинскаго царства Пирвелისა და Свошесіа Пелъ Великаго съ Армянскимъ народомъ--მეორისა.

და ვერ იხერხა უცხოეთიდან მოტანილმა კანონმა. ფორმა-კანონს მოჰყვა მთელი ჯელგა მოხელეებისა, რომელთაც არც ზნე და ხასიათი ერისა, არც წარსული და არც აწმყო ჩვენი არ იცოდნენ და სურვილიც არა ჰქონდათ შეესწავლათ და გაეგოთ რამე. ისედაც უხვირო კანონი გლახა და ანგარებით საეცე მოხელეთა ხელში სწორედ ღეთის რისხვად გარდაიქცა. მთელი საქართველო გაიძაბრა კაპიტან-ისპრავნიკებით, „ზემსკი სულით“, „ოგენნი პოსტოით“, საინტენდანტო ვახტერებით, კამისიონ ერებით და სხვადასხვა კლასის ჩინოვნიკებით. ჯერ დღევანდელი მოხელე ღმერთმა შეინახოს და ამ სასწრაფოს წინადაც ბძანდებოდა, ნულარ იკითხავთ. მათ ასქმენი საგმირონი და საარაკონი დაწვრილებით არის აწერილი მატრიანეში.

მაშინდელს ქართველობას ჯერ თვალი რიგიანად არ მოეფშენიდა, საბოლოოდ ჯერ არ გამოეტირა „პატარა კახი“ და მებრძოლი ბატონიშვილი, რომ ახლად მოვლენილი მოხელეობა კალიასავით მოედო ქვეყანას და მიჰყო ხელი მკვიდრის დაწოკებას. ერი აიმრიზა და ამბოხების გზას დაადგა. საკმარისი იყო ხოლმე მცირე საბუთი, რომ აჯანყება გაეჩალებინა. 1802 წ. კახელები რომ აჯანყდნენ, იმას გაიძახოდნენ, მოგვატყუეს, დაგვირდნენ—მეფე იქნება და ბტონიშვილებსაც-კი არ აყენებენ აქაო. 1804 წ. მთიულეები გარკვევით აპობდნენ—აღარ შეგვიძლიან მოხელეთა თვითებობის ატანაო, ამდენს ცეცხლსა და ვარაშს სიკვდილი გვიჩვენიაო და თოფს წაავლეს ხელი.

თუ რა ჯურის მოხელეობა ესეოდა საქართველოს, ან რა ზნეობისანი ბძანდებოდნენ ეს ვაჟბატონები, დაწვრილებითა გვაქვს მოხსენებული ამ ათის წლის წინად დაწერილ წიგნში „მთიულეთი 1804 წ.“ და აქ აღარ შევეუდგებით მათ ფიზიონომიის დასურათებას. ზნე და ხასიათი მათი არ გამოცვლილა 1812 წელსაც. მარკიზ პაულუჩჩსა და გენერალ ტორმასივს თუ დავეუჯერებთ,—ან კი რა ნება გვაქვს არ დავეუჯეროთ,—უფრო გათამამებულან და თავს წასულან. აი

რა თვალთ უყურებდა მარკიზი მაშინდელ მოხელეობას: უნამუსობა სუფევს აქაურ რუსის მოხელეთა შორის, ღმერთი ამათ არა სწამთ და ჯვარი; მრავალს დანაშაულობას ჰკადრულობენ და ამის გამო ქვეყანა აივსო უზომო და მეტის-მეტ ბოროტ-მოქმედებითო. კახეთის მღელეარებას მარკიზი რევოლიუციის ეძახდა. ეს მოხელეთა მიწერ-მოწერაში არა ჩვეულებრივი ლექსი იმითი აიხსნება, რომ მარკიზი, როგორც იტალიელი, კარგად იცნობდა ამ ტერმინს. ეგება რუსული სიტყვა „ბუნტი“ არც-კი იცოდა, ან თუ ესამუშებოდა განვითარებულს ყურსა. იმავე უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში 1812 წ. 22 მარტისა, საიდანაც ზემოდ მოყვანილი სიტყვებია აღებული, ასე ამკობს პაულუჩჩი საინტენდანტო მოხელეებს: სასურსათო უწყების მოხელენი ათასობით სჩადიან საზიზღრობასა და ლირფობას. მცირე ხანია, რაც უკარის უფროსად ვარ და ჯერ ვერ გამოვააშკარავე ეს საზიზღარი საძაჯლობა და ვერ შევაჩერე ბოროტება, თუმცა გაფაციცებით ვადევნებ თვალ-ყურსა. გენერალ თავად ციციშვილის სიკვდილის შემდეგ ხელს არ იღებენ მოხელენი ბოროტებაზე ქვეყნის დასაღუბად და ხაზინის საზარალოდაო ³⁾. მოგეხსენებათ, რომ თვით მრისხანე ციციშვილი ვერას გაქდა და ვერ აღმოფხვრა მოხელეთა ბოროტ-მოქმედებანი და რაკი მათ უნამუსობას თავი ვერ აართვა, სასოწარკვეთილი აპირობდა სამსახურისთვის თავი დაენებებინა ⁴⁾. მაღლიერი მაშინდელის აღმინისტრაციისა არც მთაზარ-მართებელი გენერალი ტორმასოვი ბრძანდებოდა. გენერალი სურამს ასულა და მოხელეები ვერ უპოვნია, მზად არაფერი ჰქონიათ, არც სურსათი, არც ბეგრის ურმები. განზრახვა მაქვს,— სწერს სურამიდან ტორმასოვი საქართველოს გამგებელს გენერალ-მაიორ ახვერდოვს,—ბოლო მოუელო მოხელეთა დაუდევნე-

³⁾ დღევანში: тысяча дѣльмиыхъ подтостей чиновникъ ми провинтскаго вѣдомства...

⁴⁾ იხილე „მოთულები“. აკტები, ტ. II და „утверждение Рус. владычества...“ Т. II. გვ. 340.

ლობას, უთაურობასა და უსაქმურობას, რადგან, როგორც ვატყობ, სათემო პოლიციაზე გარყვნილი და გაფუჭებული სხვა არა მეგულება-რაო. იმასაც ვფიქრობო, — ამბობს ტორმასოვი, რომ აქაურ პოლიციაზე ცუდი და უფარგისი მთელ ქვეყნიერობაზე არა მოიპოვება-რაო ⁵⁾.

მთავარ-მართველი ემუქრებოდა ახვერდოვს, ხელმწიფესთან დაგაბეზღებ, თუ არ ეცადე და სათემო პოლიცია არ გააუკეთესეო. (მაგრამ კუზინან მარტო სამარე ასწორებს) ბრძანება და დატუქსვა არა სკრიდა და გათახსირებრლი მოხელეობა თამამად განაგრძობდა ხალხის დაწოკებას. ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგან მარტო ოხერი და ტიალი მოდიოდა ჩვენს ქვეყანაში. რიგიანი, მადლიანი კაცი არ ეტანებოდა ცხრა მთას იქით გადაკარგულს საქართველოს. აქ წამოსულს დიდი უპირატესობა ჰქონდა სემსახურში, მაგრამ მინც პატიოსანი მოხელე ვერა ჰბედავდა გადაღუპულიყო რაღაც ჯანდაბა „გრუზია“-ში. — ესაა მიზეზიო, — ამბობს საგენერალო შტაბის კაპიტანი ნ. ს. ანოსოვი, — რომ კავკასიაში მოდიოდნენ მომეტებულ ნაწილად ისინი, ვინც ცხოვრებას გაერიყა, ვისაც აღარ ედგომილვებოდა შუაგულ რუსეთში, საეკვო ზნეობისანი, ხარბნი და გაუმადლარნი, ვერცხლის მოყვარენი და ანგარებით სავსენი, შებლალულის სახელისა და რეპუტაციისა. ხალხით მოდიოდნენ ესენი კავკასიაში იმ იმედით, რომ დაკვიპაყოფილებთ ქვენა გრძნობათა და აღლოსა ამ მოუწყობელ ქვეყანაში, საიდანაც „ღმერთი ძალიან მალლა იმყოფებოდა და მეფე მიუწოდოქელს სიშორეზე“ ⁶⁾

თურმე ნუ იტყვიო, ეს შესანიშნავი ანდაზა, მაჩვენებელი იმისა, რომ სამართლის კარს ვერ მიაგნებ, რადგან მოსამართლენი. ღმერთი და მეფე შორს არიანო, — ჩვენის კურთხეულის სამშობლოს ნიადაგზე აღმოცენებულა. დედა-აზრი ანდაზისა ჩასახულა პირველად ქიზიყში, ს. ბოდბისხევეში. სიღნაღის

5) იხ. Акты, т. IV, гл. 47; утр., II, 340. დედაზნი: не важно ничего распутить земской полиции в которой хуже, я думаю, нигде нетъ.

6) იხ. Утв. т. II, 33. 341.

მოურავს თ. იოსებ ანდრონიკაშვილს შესწივლეს ბოდბისე-ველებმა და მოახსენეს, რომ საპართალი გაწყდა ჩვენთვისაო. სასამართლოში საჩივლელად რომ მივიღივართ, კარები გამო-კეტილია ხოლმეო. მივედით სიჩივლელად ამის გამო კაპიტან-ისპრავნიკთან და კახეთის ოლქის უფროსთან გენერალ პორტნიაგინთან და ასე გვითხრეს: რო სჩივით, რასა სჩივით? „სამართალს ვინ გაგიჩენთ? ღმერთი და მეფე შორს არიანა“ 7). დასრულებული ფორმა მიუღია ანდაზას თ. ალექსანდრე გარსევანის ძე ჭავჭავაძის წერილში. სახელო-ვანს პოეტს ცალკე წერილით მოუხსენებია 1837 წ. იმპერატორ ნიკოლოზისთვის, რომ როცა შეწყუბებული და ილაჯ-გაწყვეტილი ხალხი მიჰმართავდა რუსის მთავრობის დაბალ ხარისხოვან მოხელეს და ეტყოდა,—ნუ გვაწუხებთ, ან ღმერთი, ან მეფე მოიგონეთო, თურმე მოხელენი ასე უპასუხებდნენ: გასწით, წაეფრეთ, რას დაგვაკლებთ: „И до Бога высоко, и до Царя далеко“ 8).

„მოხელენო,—გვიამბობს კაპიტანი ანოსოვი, თავიანთ თავს ისე უყურებდნენ, როგორც ქართველების „კეთილის-მყოფელთ“, „გამაბედნიერებელთ“ და „მხსნელთა“. ამის გამოვო რიდი და ხათრი არა ჰქონდათ, არ ერიდებოდნენ ადგილობრივ მკვიდრსა და ჰფიქრობდნენ, რომ „ტუზემცები“ უნდა გაიმსჭვალნენ მადლიერობის გრძნობით და სიტყვის შემოუბრუნებლად და ფეხის გაუნძრევლად აასრულონ მათი ეინი, ახირება და გულის თქმა, თუნდ რომ ნამეტანი და წრეს გადასული იყვეს ეინიანობა და გულის თქმა. მოქრთამებას და ფულის უკანონო მობოჰკვას საზღვარი არა ჰქონდა. ქრთამის აღებაში ყოველი რიდი და თავაზიანობა მოისპოვო“.

7 იხ. АКТЫ, т. IV, гл. 82. რუსულად: КТО МОЖЕТ ДОСТАВИТЬ ВАМЪ СУДЬ? БОГЪ ДАЛЕКО И ГОСУДАРЬ.

8) კაპიტან ანოსოვის აზრით, ამას დაბალ ხარისხოვანი მოხელენი ამბობდნენო. თუ გენერალი პორტნიაგინი დაბალია, მაშ მადალი ვიღაა? ყველა ხო მთავარ-მართველთან ვერ გაიქცოდა საჩივლელად.

ასე სასტიკად და უღმობელად ამკობს თანამედროვე რუსის მწერალი მაშინდელს მოხელეობას. კარგი რამ მკირდეს გიკვირდეს, ავი რა საკვირველია, ქამას თუ დაფუძატებთ ჩვენა.—უცნაური არსებაა მოხელე. შეიძლება ფერი და ხორცი იცვალოს, მაგრამ სული და არსება უცვლელია. თითქოს ხანი და ჟამი, თითქოს ცივილიზაცია და კულტურა არ არსებობს მისთვის. ზოგიერთი გუშინდელი ამბავი სწორედ ასლია მაშინდელისა. ერთის სასწავლებლის უფროსს, რომელსაც, დარწმუნებული ვარ, არც აქტები წაუკითხავს და არც რუსთა მფლობელობის დამკვიდრების ისტორია, ბავშვებისთვის მიუძართავს, რას იპრანკებით და იგრინებით, ჩენი „მადლობელი“ და „მადლიერნი“ უნდა იყვნეთ, თორემ ოსმალთა და ყიზილბაშთა ჰარამხანებში ამოგზდებოდით სულიო. ვინ იცის, ეგება ჰარამხანაში ყოფნა კიდევ საჯობდეს დაწყალებულ, დაობებულ გულიდან გესლიანისა და შხამიანის ამონასუნთქის ყნოსვასა.

ძველის საქართველოს წეს-წყობილება უფრო ფეოდალურ-არისტოკრატიული იყო. მართვა-გამგეობა და ლაშქარი თავადობას ეკითხებოდა. მღვდელ-მთავარნი, მდივან-ბეგნი, მსაჯულნი, მოურავნი და სარდალნი მომეტებულად დიდის გვარისანი იყვნენ. ხალხიკ მიჩვეული იყო თვითოეულს გვარსა. თიანელები, ფშავ-ხევსურნი ისე შეეჩვივნენ ჩოლოყაანთ გვარის მოურავობას, რომ სხვა გვარის კაცის დანახვა თვალითაც არ უნდოდათ. პოდპოლკოვნიკ ივანე ჩოლოყაშვილის სიკვდილის შემდეგ, ადათისა და ჩვეულების ძალით, მოურავობა ეკუთვნოდა ბატონიშვილის რიფსიმე გიორგის ასულის შვილებს, ზურაბსა და ალექსანდრე ჩოლოყაშვილებს. რადგან მკირე წლოვნი ზურაბ და ალექსანდრე პაეთა კორპუსში სწავლობდნენ, მათი მოურავობა არ იქნებოდა. მარკოზ პაულუჩჩის სურდა ჩოლოყაანთ გვარი, ვითარცა მოღალატენი, მოეშორებინა თავიდან და თიანეთის სამოურავო ჩაებარებინა რუსეთის სხვა მომხრე და ერთგულ გვარისათვის. შცმდეგ ზურაბ ჩოლოყაშვილი სრული წლოვანი რომ შეიქნებო-

და, მაინც მოურავობას ვერ მიიღებდა, რადგან სამოურავოს მაგიერ, რიფსიმეს თხოვნით, შვილებს სათითაოდ წლიურად 500 მ. პენსია დაუნიშნა მთავრობამ და ზურაბი თუ მოურავობას მოითხოვდა, ეტყოდნენ,—რაღა გინდა, პენსიას იღებ და შენს ქერქში იყავიო. ასე ჰფიქრობდა და ბჭობდა მარკიზი, მაგრამ თიანელები და ფშავ-ხევსურნი სხვა თვალით უცქეროდნენ თაიანთს უფლებას.

სამოურავოდ მარკიზმა აარ^აია თავადი მაყაშვილი, დაჯილდოვებული კოლლეჟსკი სოვეტნიკის ჩინით. მაყაშვილი ესთა მეფობისა სახლთ-ხუცესობდა და, მარკიზის აზრით, კახელობა დიდ პატივსა სცემდა. რუსის მთავრობისა და სამსახურისაც ერთგული ყოფილა. ⁹⁾

უშველებელი აურზაური ასტეხეს თიანელებმა—არ გვინდა მაყაშვილი. 500 წელიწადზე მეტია, რაც ჩოლოყაანი გვმოურავობენ და სხვას როგორ გავაჰაჰანებთ ჩვენ შიო. მაყაშვილმა მარკიზზე უკედ იცოდა თვისთა თანამემამულეთა ზნე-ხასიათი და ხელი აიღო თიანეთ-ფშავ-ხევსურეთის მოურავობაზე. ასე გასინჯეთ, ისიც-კი ვერ გაჰბედა, რომ თვალთ მაინც სჩვენებოდა თიანელებს. მთავარ-მართებელმა რტიშჩევმა თიანელებს მოურავად დაუდგინა თხოვნისამებრ თ. გრიგოლ ჩოლოყაშვილი. ¹⁰⁾ თიანელებმა თავისი გაიტანეს და მოურავად ჩოლოყაშვილი იშოვნეს. თუ ქართველთა ერის თემები ასე შეეჩვია და ერთგულობდა სათითაო გვარსა, ახლა იფიქრეთ, რა გუნებაზე იქნებოდა მაშინდელი დიდკაცობა, მიჩვეული მართვა-გამგობას, წვრილ-ფეხა მოხელეთა ყოყლოჩინობას რომ დაინახავდა? ფეოდალურ ქვეყანაში რუსის მთავრობამ გააბატონა ბიუროკრატიული სისტემა მართვა-გამგობისა. ეს კი ისეთი წესია, რომელიც უკარავს ფასსა და იერს გვაროვნებას და შთამომავლობას. ¹¹⁾ ხშირად პა-

9) იხ. АКТЫ, т. V გვ. 108—108.

10) რტიშჩევი ზურაბს ზაქრიად იხსენიებს. АКТЫ, т. V, გვ. 527-528. Утв. П. გვ. 384—385.

11) სიტყვა „ბიუროკრატია“ ბ-ნ ანოპოვს აქვს ნაშარი, იხ. Утв. ტ. II, გვ. 828.

ტარა, უთვისტომო მოხელე. დიაკვნისა, ან წასაღდათარის შვილი, ნელ-ნელა მიცოცავს საიერარქიო კიბეზე და ბოლოს, დაჯილდოვებული ჩინ-ორდენებით, იბერება და იფხვიერება ინდოუჩსავით. ამისთანა ბიუროკრატს ცა ქქულად არ მიაჩნია და დედა-მიწა ქალამნად. ჯ

II

სასურსათო უწყების მოხელეთა მოქმედებამ ყველაფერი დაავწყუბინა კახელობას. ვიღას ახსოვდა ყოყლოჩინა კოლღე-ესკირევისტრატორი, ან ფუყი სტატისკი სოვეტნიკი, ინდოუჩსავით გაბერლ-გაფხვერილი? ეს პატივემული მოღვაწენი სავსებით დაჩრდილა საინტენდანტოს მოხელემ. იგინიო, ამბობს კაპიტანი ანოსოვი, სწორედ ღეთის რისხვად გარდაიქცენენ ერისთვის. აქ, საქართველოში, გამოიჩინეს იგივე ბრწყინვალე ღირსება—ქველობა და მამული შვილობა, რისთვისაც იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა ნაპოლეონთან ლაშქრობის გათავების შემდეგ აჰხადა პატივი და აუკრძალა ეტარებინათ აფიცრის ეპოლეტები. მათს უნამუსობა, ყაჩაღობა-ლირფობას არავითარი საზღვარი არა ჰქონდა, საკუთარ ჯიბის გასასქელებლად და უზომო მადის დასაკმაყოფილებლად. არაფერსა ზოგავდნენ ეს მართლა რომ თავლავ დასხმული მოხელენი. ატყუებდნენ ხალხს წონა-ზომაში, იღებდნენ ქრთამს, აორკეცებდნენ გაწერილ ხარჯსა, არიგებდნენ მოხერხებულ კვიტანციებს, არა თაკილობდნენ „პადლოგების“ ჩადენას, ოღონდ-კი ამოეყორათ უძირო და მსუნაგი მუცელი.

სწორედ აღდგომა უთენდებოდათ კამისარ-ვახტერებს, სურსათის შემზადებას რომ შეუდგებოდნენ ხოლმე ჯარისათვის. სათემო პოლიციასთან ერთად მოედებოდნენ სოფლებს კალიასავით და სულ ზღვირს ადენდნენ ქვეყანას. მიტროპოლიტი ბოდბელი იოანე მოახსენებს მარკიზ პაულუჩჩის: დიდია იწროება ერისა. მთავრობის მიერ გამოცხადებული ფასი პურისა უსამართლო და შეუფერებელი იყო, მაგრამ

ამასაც არ იძლეოდნენო. მანათის საღირაღში ათი შაური არ მოსდიოდა ხორბლის მომტანსა. ეს კიდევ არაფერი, მთავრობა რომ მანათში იწონაედა პურსა, იგივე საწყაო ბაზარ-
(ში №4—ნ მანათად ფასობდა. ¹²⁾)

ტანჯვა-ვაება განა ამით თავდებოდა? ესთქვათ მეურმემ მოძტანა ხორბალი მაღაზიაში ჩასაბარებლად. ორი-სამი კვირა ჩაჩერებდნენ, არ იღებდნენ მოტანილ პურსა, ვიდრე ქრთამს არ გაიღებდნენ: სასურსათო მაღაზიები ივსებოდა პურით უფრო შემოდგომა-ზამთრობით. იღგენ საცოდავი მეურმენი გულ-ხელ დაკრფილნი თოვლსა და ქყაპში, იტანჯებოდნენ თეთრნი და ეხოცებოდათ საქონელი შიმშილითა და სიცი-
ვითაი. ¹³⁾

დგენერალი ტორმასოვი რომ გამოეთხოვა საქართველოს, ჯარი მარკიზს ჩააბარა, თან ისიც შეატყობინა ახალს მთავარ-მართებელს, რომ სურსათისთვის ზრუნვა საკირო აღარაა, რადგან ხორბალი ნაყიდა და საწყობები სავსეაო. მართლაც ტორმასოვს უკვე გაეგზავნა კომისიონერებისთვის სურსათისთვის გადღებული ფული, კომისიონერები-კი ჩვეულებრივის რიგბაზობით მოქცეულან, დაერიგებინათ ხალხისათვის ბეები და მოასვენეს მთავრობას,— პური ნაყიდა და მოზიდულიო ¹⁴⁾. ესე რომ ტორმასოვს ჰქონდა საფუძველი ეთქვა მარკიზისათვის, რომ ზრუნვით ბრძანდებოდეთ, სასურსათო მაღაზიები სავსე პურიტაო, ნამდვილად კი შიგ არა ეყარა-რა და თავებში დაუბრუნდნენ. იქნება სხვა დროს ამ ხრიკს გაეჭრა, მაგრამ მავარი ის იყო, რომ 1811 წელს საშინელი შიმშილობა ჩამოვარდა კახეთში. ¹⁵⁾ მოსავალი არ მოვიდა და აღექსანდრე

12) იხ. АКТЫ, т. V, гл. 82 УТВ. гл. 343.

13) ibid გვ 66. რუსთველ არქივისკოპოზ სტეფანეს მოხსენებების კიდევ დავუბრუნდებით.

14) დედანში: „Съ свѣдѣтельнымъ имѣ. пронырствомъ...“ В. О. П. 33. 347.

15) ბატონიშვილი დავით ამბობს, რომ შიმშილობა 1811 წელს იყო დრო, როდესაც მასალები საქართველოში შემოსვლით მოხდა. მისი თქმით, შიმშილობის დროს ბატონიშვილის დავით გიორგის ძისა და მისი ძმებისა და შვილებისა

ქვეყნის სიტყვით, ერი ტყეებში დაძრწოდა და ბალახ-ბუ-
ლახით ირჩენდა თავსა.

მემატინე ბატონიშვილი დავით ასე აგვიწერს ამ ხანას:
„წელს ამას 1812, ქ-ნს ფ, იქმნა ფრიად სიყმილი საქარ-
თველოსა შინა და იმერეთსაცა და ქირიცა ფრიად განგრძე-
ლებულიყო, რომელიცა ტორმასოვმან შთამოიტანა ახალცი-
ხით, და ოდეს არღარა აქენდათ პური მცხოვრებთა და ვერ
ძალ-იდვეს მოსყიდვად, ნაცვლად პურისა ევედრებოდნენ
მცხოვრებნი, რათა მიიღონ დედაწულნი მათნი. მაშინ ტი-
რანმან მარკიზმან ჩაუყენა ყოველსა სოფელსა ეკზეკუცია (ესე
იგი იასაულად სალდათნი) და იყო ქირვებაი და ვალაღე-
ბაი ერთა ზედან“.

შიშვილ-სიყმილის წყალობით პურის ფასმა მეტის-მეტად
აიწია, ერთი სამად და ხუთად სქარბობდა თურმე მთავრობის
მიერ გამოცხადებულ ფასსა. ზოგან ისეთი ნაკლებობა იყო
პურისა, რომ ბაჯადლო ოქრო დაგეთვალათ, პურს მაინც
ვერ იშოვნდიდთ სასყიდლად. აბა თუ ერი ბალახ-ბულახით
იკვებებოდა და პურის მაგიერ შვილებს იმეტებდა, ადვილად
წარმოიდგენს ადამიანი, რა ცეცხლის ალი და გენია დატ-
რიალებულა კახეთში 1812 წელსა.

მოულოდნელად დიდ გაჭირვებაში ჩაცვინდნენ კამი-
სიონერები. მთავრობას თავის დროზე მოახსენეს, პური ნა-
ყილია და ფასიც მიცემული გვაქვსო, რა ქნან ახლა, რო-
გორ დაძვრინონ თავი ამ ხათაბალას? დაფაცურდა გაიძვე-
რა და გაქნილი მოხელეობა და აი რა ხრიკი გამოიგონა.
„ჩვეულებრივის სითამამით, მოახსენებს აღექსანდრე ქვეყნა-
ძე იმპერატორ ნიკოლოზს, კამისიონერებმა შეატყობინეს
მთავარ-მართებელს, პური დიდი ხანია ნაყიდი გვქონდა თა-
ვის დროზე, ფასიც სავსებით ჩავაბარეთ, მაგრამ ხალხს არა
ჰსურს მოზიდოს მალაზიებში, რადგან ანგარებით გამსჭვალ-
ულ-შებრყრობილია და სცდილობს ბაზრის ფასები გადა-
გვახდევინოსო“.¹⁶¹

¹⁶¹ ქვეყნის სიტყვები ანოსოვსა აქვს მოყვანილი და შეტყულებულ ამო-
ვიღებ. ყთბ... ტ. II, გვ. 343.

ფრიად საყურადღებოა გავიგოთ და შევიტყოთ, თუ რა თვალით უყურებს ასის წლის წინად მოპარპაშე მოხელეთა ნავარდობას დღევანდელი ოფიციალური ისტორიკოსა ბ-ნი ნ. ს. ანოსოვა. იმდენად გულსახმიერია ანოსოვის ნათქვამი, რომ ვერა ვბედავთ მცირედი რამცვლილება შევიტანოთ და საესე-ბით გადმოვიღებთ მისს აზრსა და მსჯელობას. 17). „ექვი არაა, ბოლო რომ მოღებოდა ჯარისათვის სურსათის სყიდვის გამო ატეხილ დავიდარაბასა და აურზაურს, ვრთად-ერთი საღსარი ეს იყო, მთავრობას ფასები უნდა აეწია და გაეთანხანსწორებინა ბაზრის ფასისათვის. მაგრამ, როგორც ყოველთვის და ყველგან არის, აქაც გამოჩნდნენ იმისთანანი, რომელთაც მოისურვეს დაემტკიცებინათ უმაღლეს მთავრობისათვის საკუთარი ერთგულება და დაუწყეს მთავრობას ჩიჩინი, ტყუილია, ვითომც საქართველოს პური აკლდეს, ქვეყანა ქაღალა-ნაზუქის სუნითაა დაბნედილი, ხოლო ჩვენის გაქირვების მიზეზი სურსათის ნაკლებობის გამო იმის ბრალია, რომ ქართველობა უმადურია და გამსჭვალული ბოროტ-განზრახვით. ცხადია, ამა და ამ გვარის ჩურჩულის წყალობით შეითვისა მარკიზ პაულუჩჩიმ უცნაური აზრი, — თუ კი მეფე ეოეკლესა და გიორგის დროს ქართველები უსასყიდლოდ ასაზრდოვებდნენ ჩვენ ჯარებსა, მაშ ეხლა რა ნაირად გაუქირდებათ გვაძლიონ პური თუნდ ნახევარ ფასში. სჩანს, არ აუწონია მარკიზსა არც ქვეყნის ვითარება და არც ის გაუთვალისწინებია, რომ მეფეთა ჟამს მცირე მხედრობა გვეყენა საქართველოში. 18) მოულოდნელი დასკვნა მარკიზისა იყო მიზეზი, რომ მთავრობა კოდ პურში (2 ფუთი და 10 გირვანქა) ექვს აბაზს აძლევდა ძველებურად ქართველებს, ესენი-კი იმავე კოდ პურსს ვაივაგლახით შოულობდნენ ოთხ-

17) *ibid* გვ. 348—349

18) მაშინ სულ რაღაც ორი ბატალიონი იდგა საქართველოში. ქვეყ. კორპი ისე გულუქვობდა, რომ რუსის ხალდათებს კახურ ღვინოს და ზურკიოდოშს უგზავნიდა პირის ჩასაგემრიელებლად. გრაფ ტოტლეგენმა ჩამოიყვანა 5000 კაცამდე, მაგრამ ვერც ეს რაოდენობი შეედრება მარკიზის დროის მხედრობა რიცხვსა—28,000-ს

ხუთ მანეთად ბაზარში. ამ ყამად სურსათის შოვნის ჩვეულებრივს წესსა—რეკვიზიტის¹⁴⁾ სასურველი ნაყოფი აღარ ზოპქონდა. ამის გამო რეკვიზიტიაზე გასულ კამისიონერების შესაშველბლად იგზავნებოდა სამხედრო კამანდები. საბაზად ჯარების გაგზავნისა იმას ამბობდნენ, რომ ხაზინის ფულსა და დოვლათს პატრონობა—გაფრთხილება ეკირვებო. ნამდვილი საბაზი კი ისა ყოფილა, რომ გულ მოსული და გაბრაზებულნი მკირე ფასებით მკვიდრი ნებაყოფლობით არ უთმობდა პურსა კამისიონერებს, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, იცავდა საზრდოს და ვიდრე როზგს არ უცხუნებდნენ, ხორბალს არ იმეტებდა. მაგრამ მომეტებულ ნაწილად ვერც რეკვიზიტია შველოდა საქმეს, რადგან შეუძლებელია გამობერტყო თუნდ ერთი მარცვალი გლეხისაგან, როდესაც თვითონ იკვებება ბალახითა და მცენარეთა ფესვებით“.

„ამისთანა გარემოებაშიო,— ბრძანებს ბ-ნი ანოსოვი,— ზმალღესი აღმინისტრაცია მოვალეა სიფრთხილით მოიქცეს, არ აჰყვეს გულის თქმასა და ცხრაჯერ გაზომოს, ვიდრე გამოსკრისო. სიფრთხილისა და მოფიქრების მაგიერ, ატყდა თუ არა აღრზაური სურსათის შოვნის—გამო, საქართველოს გამგებელის თანამდებობის აღმასრულებელმა გენერალ-მაიორ სტალმა მოახსენა მარკიზ პაულუჩჩის: სიღნაღის მაზრის მცხოვრებნი თანახმანი არიან მარტო 10,000 კოდი მოზიდონ მალაზრებში. თან იმ პირობასაც გვიდებენ, რომ ერთი მესამედი ქერი ავიღოთ. ბევრი უჩიჩინა გაჯიუტებულ სიღნაღის მცხოვრებლებს მიტროპოლიტმა იოანე ბოდბელმა მოსურავსა თ. ი. ანდრონიკაშვილმა და ამავე მაზრის კაპიტან-რეპრეზენტმა სოროკინმა, ნუ ჯიუტობთ და მოგვიტანეთ თქვენზედ შეწერილი 10,000 კოდო, მაგრამ ვერა შევას-

¹⁴⁾ რეკვიზიტია—ძლავტანებით შექმნა და აღება ჯარისათვის საქრო სურსათისა და შკრის მოქმედების რაიონში (ლექს. პროკაუჩისა, ტ. 65, გვ. 525) ამა კი გუნებაზე რად იქნებოდა ქართველობა, თუ ანოსოვის მოწმობის თანახმად რეკვიზიტის წესით აგროვებდნენ სურსათსა ახალის მთავრობის ჩამოხიზნების დღიდან. წაღრო ქარფლი რეკვიზიტია დარბევა.

ლის გატყვევების ეპოქა გაბატონდა საქართველოში და, ვაი იმას, ვინც გაპხედავდა და ქვესჩააგდებდა ასამღვრეველ შედეგებულ ტბაში.

ჩვენი იანი თუ აღვილად ვერა ჰხედავდა პროტესტის გამოცხადებას, ახლად გამოჩენილი მოხელენი ენერგიას არ იშურებდნენ, რომ საქუთარის ხელით აეზვირთებინათ დამღორებელი ზღვა და გაბეგრულ ხალხს მოთმინება დაჰკარგოდა.

რამდენიმე მაგალითი უსამართლოებისა ზემოდ დავასახელებთ. აბა რა პატრონობას გაუწევდა კახელობას იძისთანა მოხელე, როგორცა ბრძანდებოდა სიღნაღის კაპიტან-ისპრავნიკი, ძილის გულად გადაქცეული, რომელიც თვალს მხოლოდ მაშინ ახელდა, როდესაც ქრთამს დაანახებდნენ. ალბად. ბატონი კაპიტან-ისპრავნიკი დიდი მოტრფილვე ყოფილა ნუნუსი, თორემ შეუძლებელია დილიდან საღამომდინ იძინოს კაცმა. პატარა მოხელენი ისე უტყვეროდნენ ერსა, როგორც მწველელ ფურსა. საბუთი და უფლება ჰქონდათ ასე მოქცეულიყვნენ, რადგან დიდები უარესსა სჩადიდნენ. წამწყმიდა წახედულობამაო, ტყლილად ხომ არ უთქვამს ჭირანახულს ერსა. თევზი თავიდან აყროლდება“ და, მართლაც, მარკიზ პაულუჩჩის დროს მართლმსაჯულებას ისეთი მყრალი კაცი უღდა სათავეში, რომ ქართველობას უეჭველია დაავიწყდებოდა ნეტარხსენებული კავალენსკი, პოლტავაში რომ გადაზიდა, რაც-კი ძვირფასი ნივთი და სამკაული მეოპოვებოდა მაშინდელ ქართველობას. რა შეილებიცა ბრძანდებოდნენ მაშინდელი მსაჯულები, რა ზნისა და ხასიათისა იყვნენ მოსამართლენი, ბრძანებს კაპიტანი ანოსოვი, იქიდან შეიძლება გაითვალისწინოს ადამიანმა, რომ თვით დარაჯი კანონისა, საქართველოს უმაღლესის მმართველობის პროკურორი პლახოტინი „გაუმაზნავდა ტფილისში მცხოვრებ ებრაელებს და მათთან ერთად გააჩაღა მაგარ სასმელებით ვაჭრობა და შელახა კანონი ღორმუცელა, ვერცხლის მოყვარე და ანგარებით გაუღენთილმა „კანონის დარაჯმა“. პლახოტინი საზოგადოებას თარის დაკვრით და უწამაწურ სიმღერებით ართობდა, თანამდებობას კი ყუ-

რადღებას არ აქცევდა, რადგან თანამდებობისა არც თავი გაეგებოდა, არც ბოლო ესმოდა. ³⁷⁾.

ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები მარკიზისაა. პროკურორი პლახოტინი ზედგამოჭრილი მოხელეა მაშინდელის უკუღმართის დროისა და ამის გამო ვრცლად ვიამბობთ ამ საარაკო კაცის თავგადასავალსა.

მარკიზის წინამოადგილე გენერალ ტორმასოვმა პლახოტინი სატუსალოში ჩააგდო. დატუსალებული პროკურორი ისე გაკანდიერდა, რომ ხელმწიფესთან იჩივლა, უკანონოდ მომექცა მთავარ-მართებელიო. წარმოიდგინეთ, არყით მოვაქრე, ბალაღიკაზე დამკვრელი და უწმაწურ ლექსების მომღერალი პროკურორი უდანაშაულოდ უცენიათ პეტერბურგში და ვაუმართლებიათ—პროკურორის დატუსალება კანონისწინააღმდეგიაო. ეს ამბავი შეატყობინა პაულუჩჩის იუსტიციის მინისტრმა დმიტრიევმა. ცეცხლივით აენტო მარკიზი, ეს ქალღიბელი რომ წაიკითხა. უფრო ადრე გამომქლავნდებოდა პლახოტინის ავკაცობა, უპასუხებს მარკიზი დმიტრიევს, ტორმასოვი რომ თავმდაბალი არა ყოფილიყოვო—და მოუყვებე პლახოტინის ამბავს. ³⁸⁾.

პლახოტინს წინადაც ვიცნობდი, რა შეილიცა ბრძანდებოდა: ბრიყვი, უზრდელი, გაუთლელი. რა საპროკურორო კაცია, ცხარობს მარკიზი. ჩემდა საშუუხაროდ, როგორც ბრძანდებოდა წინად, აქ, საქართველოშიაც, ისეთივეა.

პლახოტინს არ ესმის, რა ხელია პროკურორობა, არა გაეგება რა კანონებისა და თავიც არა აქვს გაიგოს რამე, კიდევ რომ მოინდომოს. თავხედი და უზრდელი, ამასთანავე შესანიშნავად გაწაფული დავი-დარაბის ატეხაში. ხრიკების ისეთს ქსელს გააბამს, ისე ოსტატურად მოჩმახავს ქალღიბელს,

³⁷⁾ Утв. С. П. гв. 342. დედანში: *завбавлял публику игрой на бала-
лаику в пншюм непристойных пѣснях.* დ. ჩუბინაშვილი ბალაღიკას ასე
სთარგმნის: *ჩონგური.* თარი, საზი. ბალაღიკა არც ერთი არაა. ვე წმინდა რუ-
სული საკრავია.

³⁸⁾ Акты, т. V, гв. 11, 12, 13.

რომ გულუბრყვილო ადამიანი ადვილად გაეგმის ბედში. დასამტკიცებლად იმისა, თუ რა ნიქისა და გონების პატრონია პლახოტინი, შემდეგს მოგახსენებ, სწერს პაულუჩჩი. პლახოტინი მსახურებდა საქართველოში 1807 წლამდე. განსვენებულ გენერალ თ. ციციშვილს გამოუგზავნეს პეტერბურგიდან სამოქალაქო საქმეთა მდივანად, მაგრამ ციციშვილმა რამდენისამე თვის შემდეგ გააგდო კანცელარიიდან. ამას შემდეგ როგორღაც მოახერხა და თავი ამოჰყო ისევ მდივანად სამოქალაქო და სისხლის სამართლის საქმეთა ექსპედიციისში. აქედანაც მალე გააძევეს, რადგან აბეზარი და მოუსვენარი ხასიათისა იყო. პლახოტინი მთავრობას ეხეწებოდა, სადმე მაზრის სამსახულოში მაინც მომეცით მდივნის ადგილი, მაგრამ უარი უთხრეს, ამ პატარა თანამდებობის შესაფერი ნიქიც არა გაქვსო და საქართველოდან სამუდამოდ გააგდეს, თუმცა-კი ატესტატში ცუდი არაფერი ჩაუწერეს. განდევნილი საქართველოდან დიდ ხანს დახეტიალობდა მოლდავიაში, მაგრამ ვერც იქ იშოვნა სამსახური. მოლდავიიდან პეტერბურგს ავიდა და, ღმერთმა უწყის, რა გზით და რა ხრიკების წყალობით, სულ მცირე დროს გაიკრა მაღალმნიშვნელოვანი ადგილი საქართველოს პროკურორისა.

დიდი დანაშაული დააბრალა პლახოტინს მარკიზმა ერთსაბოლოო საქმეში. — გენერალ ტორმასოვმა დაიჭირა ტფილისში იმერელი სიმონიკა ბარათაშვილი და სატუსალოში უკრა თავი. ბატონიშვილი ლევანი ოსეთში რომ იმყოფებოდა, თან ახლდა სიმონიკა. ოსეთიდან როგორღაც გაუსხლტა ყარაულებს და ტფილისს ჩამოიპარა. სიმონიკა ბარათაშვილი და შრავალი კიდევ სხვანი დაძვრებოდნენ ქართლსა და იმერეთში. ემალებოდნენ ყარაულებს, იგებდნენ რუსის მხედრობის ამბებს და ატუბინებდნენ იმერეთში სოლომონ მეორეს, ოსეთში ბატონიშვილ ლევანს, სპარსეთში, ან დაღესტანს ბატონიშვილ ალექსანდრეს. რუსები გაფაციცებით აღევნებდნენ თვალ-ყურსა სიმონიკასთანა კაცებს და, თუ კი შვიპურობდნენ, ხელიდან აღარ უშვებდნენ. მართალია სიმო-

ნიკა ბარათაშვილის გასამტყუნარი კერა უბოვნეს რა, მაგრამ მაინც შეიპყრეს, რადგან თავის პირით აღიარა—ბატონიშვილ ლევანს ვახლდი ოსეთშიო. ამას გარდა 1810 წელს იმერეთი აჯანყების კორიანტელში იყო გახვეული. ამბობენ იმერეთის გამგე გენერალი სიმონოვიჩი 1811 წელსაც მოვლოდა. მარტო ეს ექვიანობა საკმარისი საბუთი იყო ბარათაშვილის დასატუსაღებლად.—სრულიად მოულოდნელად პროკურორ პლახოტინმა მფარველობა გაუწია მემამბოხეთა ერთგულ მეგობარს სიმონიკა ბარათაშვილს ღ თხოულობდა განთავისუფლებას. მარკიზის აზრით, რაკი ბარათაშვილს პოლიტიკური დანაშაული ჰბრალდებოდა, ზოგად კანონს ხმა უნდა ჩაეწყვიტა, მაგრამ, როგორც ეტყობა, პლახოტინი ახირებულა და თავისას არ იშლიდა—ბარათაშვილი უკანონოდა დატუსაღებულიო.—კეთილი განზრახვა ჰქონდა ამ საქმეში მეჭიანურე და მედუქნე პროკურორს, თუ აქაც ანგარებამ, ან უბრალო ახირებამ იჩინა თავი, ვინ მიხვდება ეხლა, ასის წლის შემდეგ. ³⁹⁾

1811 წელს შემოდგომაზე, ბატონიშვილი ლევან, სამის ჰხლებელ ოსით, ბორჯომის ხეობით მიიპარებოდა ახალციხეს და გოგიას ციხესთან (ავალიანთ ციხეა) წააწყდა ლეკების ბრბოს. სიცოცხლით სავსე ქაბუკი, სულ რაღაც ჩვიდმეტ-თერაშეტი წლისა, ხანჯალზე ააგეს ლეკებმა. გასისხლიანებული ტანისამოსი ლევანისა და მოკვეთილი თავი ძღვნად მიართვეს ახალციხის ფაშა შერიფ ხიმშიაშვილს. შერიფმა კინალამ თავი ჰოიკლა მწუხარებით, ლევანის სიკვდილი რომ გაიგო, მაგრამ ტირილით რას უშველიდა.⁴⁰⁾ ლევანის სიკვდილმა სიმონიკა ბარათაშვილს უშველა. რაკი მემამბოხე ბატონიშვილი წუთი სოფელს გამოესალმა, ერთგულ ყმასაც შეღავათი მისცეს და ციხიდან გამოუშვეს. სიმონოვიჩმა ნათესავებს ჩააბარა სიმონიკა თავდებობით და ამანათად საკუთარი შვილი წაართვეს.

³⁹⁾ ეს ის აღმინიხტრატული „უსმორტრენია“, რომელიც დღესაც კანონსა სჩაგრავს.

⁴⁰⁾ ლევან ბატონიშვილის თავადსავალს როდისმე ეუამბობთ მკითხველს უბედურმა ლეკებმა თურმე არ იცოდნენ, ვინ ააგეს ხანჯლის წვერზე.

ასეა თუ ისე, ბარათაშვილის გამოქომაგება დიდ დანაშაულად ჩაუთვალა პლახოტინს მარკიზმა პაულუჩჩიმ. ამდენი საქმის ჩამდენიო, სწერს პაულუჩჩი დმიტრიევს, ღირსი იყო რომ სამსახურიდან გადამეყენებინი და გათოკილი პეტერბურგს გამომეგზავნა, მაგრამ, თქვენის პატივისცემის გამო, ასე არ მოვიქცევი და გთხოვთ გადააყენოთ სამსახურიდან და რივიანი, კანონის მკოდნე კაცი დანიშნოთ პროკურორად საქართველოშიო. დიდად საჭიროა, აქაურმა მკვიდრმა შეიგნოს-რა დიდი მნიშვნელობა აქვს პროკურორის ხარისხსა. რაკი ღირსეული კაცი იქნება პროკურორად, აღარ მეწყინება და სათაკილოდაც არ მივიჩნევ, უკეთუ კანონის უცოდინარობას მომავონებს, ვინაიდგან სიყმაწვილიდან სამხედრო საქმეს ვემსახურები და საკვირველი არ არის, რომ სამოქალაქო კანონებში მოვიკოჰლებდეთო.

ასეთი ყოფილა „დარაჯი კანონისა“ მაშინდელ საქართველოში. ადვილად გაიგებთ, თუ რანაირად იკანონებდა კანონი პროკურორ პლახოტინის ხელში. ან მისი ხელქვეითნი და მსაჯულნი რა სამართალს დასთესდნენ ერში, ოდეს თვით მათი უფროსი არ უკადრისობდა მაგარის სასმელებით ვაჭრობას ებრაელებთან ერთად. კვალენსკიმ ციციშვილის დროს ბევთაბეგიშვილი გაიამხანაგა ხალხის დასარბევად, პლახოტინს ებრაელები ამოურჩევია.— ერთი რამ ვერ გამოვიკვლიეთ: ბალაღაიკა-ქიანურით სად ართობდა პლახოტინი პუბლიკას — ქუჩა-ქუჩა დადიოდა, თუ თვით სამსჯავრო დარბაზში!.

VI

უსამართლო მართვა-გამგეობით, სიყმილ-შიმშილით და ეგზეკუციით გაბედნიერებულ საქართველოს ახალი უბედურობა დაატყდა თავსა. მთელი ექვსი წელიწადი, დაწყებული 1809 წლიდან 1816 წლამდე საშინლად მძვინვარებდა საქართველოს ტერრიტორიაზე ჟამი და ჰმუსრავდა უპატრონო და

მშვიერ-მწყურვალ ქვეყანასა. შეშინებული მკვიდრი ცხვრის ფარასავით დაფთხა და მთასა და ტყეს მოედო თავის საშველად. თვით დედა-ქალაქი ტფილისი დაცარიელდა, რადგან მოქალაქენი გაახიზნენ და იმალებოდნენ ზოგი ორთაქალის ბაღებში და ზოგი კიდევ, ვინ იცის სადა. უღმობელი სენი განსაკუთრებულის ძლიერებით აოხრებდა იმერეთს, მაგრამ ხეირი არც ქართლ-კახეთისათვის დაუყრია. თავი იჩინა ქირმა აგრედვე დარუბანდს, ჩრდილოეთ კავკასიაში და ახალციხის საფაშოში.

მაშინდელი მთავრობა ხერხსა და ღონეს არ იშურებდა, რომ მხედრობა მაინც გადაერჩინა სენის ბრკყალებისაგან, მაგრამ ვერას ხდებოდა. ჯარის-კაციც ბლომად დაიღუპა, განსაკუთრებით ყაზახობა. საკარანტინო ინსპექტორის თანაშემწე ო. თუმანიშვილი და გენერალი სიმონოვიჩი გვიამბობენ: ანანურში ჟამი მოვსპვთ, მაგრამ ხელმწიორედ ღონის ყაზახებმა შემოიტანესო: საქმე ასე ყოფილა. არაგვის პირზე ცხენები გაერეკათ საბალახოდ; ყაზახების ბინის ახლო მგზავრ ქართველებს ღამე გაეთიათ. მძინარე მგზავრებისთვის ყაზახებს მოგებრათ ქეჩა და უბრალო ხალიჩა და ჩამოეტანათ ყაზახთა პოსტზე. ქურდებს ქეჩა შუაზე გაეკრათ და მიეყიდნათ ისევე ყაზახისთვის, რომელიც ავად გამხდარიყო ქირით და გარდაცვლილიყო. ქირის მოსასპობად გორიდან გაუგზავნიათ ს. ჩარტალში სამხედრო ექიმი კორალოი, მხლებელად თანა ჰყოლია ექიმს ანანურელი ყაზახი, რომელსაც სოფელში ორი ტყაპუქი მოეპარა. მეორე დღესვე ჯური ყაზახი გარდაიცვალა, თან გადაჰყვა აფიცერი და სხვა ყაზახები. ერთ ყაზახს კიდევ გაეთხარა დამწვარი, ქირნადგომი ნასახლარი და ორი ცელი ეშოვნა. დავლა ბინაზე მოეტანა და მოსპობილი სენი ხელახლა გააჩაღა. სამაგალითოდ უნდა დაისაჯოს ცელის მომტანი ყაზახი, სწერს გენერალი სიმონოვიჩი მთავარ-მართებელს, რომ სხვა ყაზახებმა აღარ გაბედონ ქირიან ადგილებიდან ნივთების აღება, თორემ სენს ბოლო არ მოეღებოა. 41).

41) АКТЫ, т. V. გვ. 349, 350, 351.

ტყუილადა ჰქონდა იმედი გენერალ სიმონოვიჩს, რომ სასტიკი სასჯელი, ან სასტიკივე ბრძანება მოაშლევინებდა მაშინდელს ყაზახს ქურდ-ბაცაცობას. ქურდობდა და მტაცებლობდა ყაზახი განა მარტო ჩვენში, იქ, სამშობლოშიც მოტრფიალე თვალით უცქეროდა მეზობლის დოვლათ-ზინათ-სა და თუ კი დროს იხელთებდა, უსათუოდ ასწაპნიდა რაკ-კი მოხვდებოდა ხელში. აბა რა მოსაპარია მგზავრი კაცის ქეჩა, ან ჩარტალელი გლეხის წუწიანი ტყაპუკი (დედანში: (ОВЧИННА)! ვინ ოხერი გასთხრის ღამე, მალულად ქირიან ნასახ-ლარს, (დედანში: САКЛЯ) რომ ორიოდღი ჟანგიანი ცელი მოიპაროს! გლეხი კაცის გადამწვარ ქობში განა რა ოქროს ზოდები იქნებოდა ჩაფლული! ხასიათი, ბუნება, თორემ რა ყრია ან ქეჩა ტყაპუკაში, ან ცელებში.

1815 წ. გენერალი დელპოკო სამწუხარო აპბავს ატყობინებს გეორგიევსკიდან მთავარ-მართებელ რტიშჩევს, დონელ ყაზახთა ბინაზე, მიხეილის პოსტზე, მცირე აბაზის პირდაპირ, ჟამი გაჩნდაო; ერთი კვირის განმავლობაში გარდაიცვალა 2 ურიადნიკი და 14 ყაზახი; ერთი ურიადნიკი, 5 ყაზახი და ერთი დედა-კაცი ავად არიანო. საიდან შემოიტანეს სენი მიხეილის პოსტზე, დანამდვილებით ვერ შევიტყე, რადგან პოსტის უფროსი ასისთავი ლიახოვი და ჯოგის ყარაული ყაზახი, რომელზედაც ეკვი მქონდა, თუ შემოიტანდნენ, სწორედ ესენიო, ჟამისაგან დაიხოცნენო.—გენერალი დელპოკო ასე ახასიათებს ლიახოვს და საზოგადოდ ლინიის ყაზახობას: მე მგონია, მოახსენებს დელპოკო რტიშჩევს, რომ ამ უბედურობის თავი და თავი მიზეზი ყაზახობაა. ვის არ მოეხსენება, რა ნაირად ეტანება ყაზახი დავლას. ძვალსა და რბილში აქვს გამჯდარი ტაციობის სენი. ცხადია, რომ ასის თავი ლიახოვი და ყაზახთა ჯოგის ყარაული ხელთ იგდებდნენ საზღვარ-გარეთიდან შემოტანილ აზიის საქონელს, მთავრად-მთავრად იგებდნენ და ამგვარად სიხარბით დაბრმავებულებმა თავიანთი თავიც დაღუპეს და სხვანიც თან ჩაიყოლიეს. დამნაშავის აღმოჩენა შეუძლებელია, რადგან ყველანი წუ-

თი-სოფელს გამოესალმნენ. უამის შემოტანის მიზეზი ეგები ისაა, რომ ყაზახი, ვითარცა გაუთლელისა და ველურის კაცის წესი და ადათია, სულ უბრალოდ თავს წაიხდენს, ოღონდ რამე იშოვნოს. საშოვარის მოტრფიალე აღარ დავიდევს, რა ზარალი მოჰყვება მის საქციელს. ღვთის წინაშე, ისიც უნდა სთქვას კაცმა, რომ ლინიის ყაზახი იძულებულია ისაძაგლოს და იქურდოს. აგერ მეორე წელიწადია და ჯერ ცხენების საყვები არ მიუღიათ. წელიწადში სულ 12 მანეთი ჯამაგირი აქვს და როგორ დაირჩინოს თავი, ან ცხენი როგორ გამოკვებოს თორმეტი მანეთით? ბევრს ცხენი მოუკვდა და ღონე არა აქვს მეორე იყიდოს. ბევრი გაკეთებული ოჯახი დაიღუპა, რადგან ოჯახის მომვლელად მარტო მოხუცებულები და ბავშვები რჩებიან შინ. ზნე-მალალი ადაძიანი ქურდობას არ იკადრებს, რაც უნდა გაქირვება მიადგეს კარსა, მტკიცე ხასიათი დროზე შეაჩერებს, შეაკავებს და საძაგლობაზე ხელს ააღებინებს, მაგრამ საქმეც ისაა, რომ ყაზახს ზნე-ხასიათი ძალიან სუსტად აქვს განვითარებულიო. 42).

ფრიად საყურადღებო ამბავს გვატყობინებს გენერალი დელოპოკო. სწორედ რომ დაუჯერებელი ამბავია და გონებას ვერ გაუთვალისწინებია, როგორ უნდა ირჩინოს თავი ცხენიანმა კაცმა წელიწადში თორმეტ მანეთად? ეს ხომ იმასა ჰგავს, დედინაცვალმა მწყემსი ობოლი რომ სამწყსოდ გაგზავნა, ერთი პური გაატანა და ასე დააბარა: შენცა სქამე, გამვლელ-გამომვლელსაც აქამე და შინაც მთელი მოიტანეო.—ლინიის ყაზახს, ბრძანებს დელოპოკო, ზნეობა ნაკლებად აქვს განვითარებულიო. ანგელოზიც რომ იყოს ადამიანი, თავს ვერ დაირჩენს და ცხენს ვერ გამოჰყვება წელიწადში 12 მანეთად. მაშინდელი მანეთი დღევანდელ სამსაც რომ უდრიდეს, მაინც შეუძლებელია 36 მანეთად თავის გატანა და ცხენის შენახვა. ძალა-უნებურად თვალი აქეთ-იქით

42) Ibid, T. V, გვ. 351—352.

უნდა აცეცო და საზრდო მოიპოვო კანონის მიერ აღკრძალულის გზით. დელოპოს მოწმობა საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ მაშინდელი დროის ყაზახთა რაზმები რეგულიარ ჯარად არ ითვლებოდა. რაკი ასეა, დისციპლინაც სუსტი უნდა ჰქონოდათ და მთავრობა, ალბად, იძულებული იყო თვალი დაეხუჭა და ყური მოეყრუა, როცა შეატყობინებდნენ, — ყაზახებმა სოფელი აიკლეს, ესა და ეს გაძარცვეს, ესა და ეს დაარბიესო. 43).

ბატონიშვილ დავითმა გენერალ ტორმასოვს დააბრალა, ახალციხიდან მაგან ჩამოიტანა ჟამი ქართლ-კახეთშიო. მართლაც, პირველად რუსის მხედრობაში ახალციხესთან იჩინა სენმა თავი. ტორმასოვმა 1810 წ. შემოდგომაზე ალყა შემოარტყა ახალციხეს და ნოემბრის მიწურულებში იმედიცა ჰქონდა, რომ ბოლოს მოუღებდა შარიფ-ფაშას და თვით ახალციხეს. მაღალი კლდე ყაია-ბაში, რომელიც თავს დაჰყურებდა ციხეს, რუსებმა ხელთ იგდეს და სეტყვასავით აყრიდნენ აქედგან შუაგულ ციხეს ტყეიასა და ყუმბარას. 19 ნოემბერს ტორმასოვმა ბატარეია მოაწყო კოკოლა-საყდრის მაღლობზე, ზედ აიტანა ორი მძიმე თორმეტ გირვანქა ყუმბარიანი ზარბაზანი და ორი, ფილთა (მორტირა) 44). 22 ნოემბრიდან დაწყებული ოთხის დღის განმავლობაში თითქმის ამტუტა ტორმასოვმა ახალციხის ციხე, თუმცა აღებით მაინც ვერ აიღო. ხის შენობანი მთლად დაიწვია, ქვისა ნახევრად დაინგრა. შარიფას პალატებს ცეცხლი გაუჩნდა, მეციხოვნენი დაწიოკდნენ, მაგრამ ტორმასოვმა მაინც იერიში არ მიიტანა და შარიფ-ფაშას შეუთვალა, ციხე დამანებეო.

43) აი თვით დელოპოს სიტყვები: „Всѣ казачьи войска другой годъ не получаютъ фуража; должны содержать в себи и лошадей своихъ изъ одного жалованья, состоящаго изъ 12 р. въ годъ“.

44) უფმურად იციან ხოლმე დამახინჯება ჩვენებურის სიტყვა-სახელისა. სუფთა ქართული „კოკოლას საყდარი, ასეა დოკუმენტებში მონათლული: კოკოლა სერდარი. ხად ყიზილბაშური სერდარი, ანუ სარდალი და ხად საყდარი-ეკლესია. ოსმალურთან მწყარლად გახლოვართ, მაგრამ რამდენადაც გვეხენია „Какя-паша“ კი არა ჰქვიან კლდეს, არამედ კალ-ბაში. ბაში თავია.

ვერ მოგართვით, შემოუთვალა შარიფმა. 45). მაშ ლტოლვილი იმერეთის მეფე სოლომონ მეორე მინც მომეცი და ციხიდან განდევნე ლეკებიო.—ლეკები დიდი ხანია გაიქცნენ, მეფე სოლომონი-კი ერევანს წავიდაო, შემოუთვალა შარიფმა.—ამ პასუხის შემდეგ ტორმასოვი აიყარა და ტფილისს წავიდა აწყურის გზით.

მიზეზი ასე უსახელოდ დაბრუნებისა ახალციხიდან სულ უბრალო იყო. ტორმასოვის ლაშქარში ეამი გაჩნდა და პირველად ექვსი ქართველი მილიციონერი იმსხვერპლა. ტორმასოვის მხედრობას შეურთდა იმერეთიდან მოსული ზეკარის უღელტეხილით სიმონოვიჩის ჯარი და ალბად, ამ ჯარმა თუ გადმოიტანა მშუსრავი სენი. ტორმასოვს შეეშინდა ქირისა, საჩქაროდ წამოვიდა და ფიცხელი ბრძანება გაუგზავნა საქართველოს გამგე გენერალ-მაიორ ახვერდოვს და პოლკოვნიკ სტალს—საქართველოს ყველა შესავალ გზებზე კარანტინები დააწესეთო. 46).

საიდან შემოვიდა საქართველოში ქირი, დარწმუნებით ვერ ვიტყვით. თვით ტორმასოვმა ვერ გამოარკვია, საიდან შემოეპარა ტფილისს სენი. „ღმერთმა უწყის, რა გზით შემოვიდა ქალაქში სენიო“. კაპიტანი ანოსოვი ჭფიქრობს, რომ ეამი საქართველოში 1811 წ. გაჩნდა დარუბანდიდან, უფრო კი იმერეთიდანაო. 47).

ჩვენთვის სულ ერთია, საიდან გვეტუმრა ეამი, იმერეთიდან, ახალციხიდან, თუ დარუბანდიდან. საყურადღებო ისაა, რომ ისედაც შეწყუბებულს ქართლ-კახეთს ცალკე შიმშილით და ცალკე უხეირო მართვა-გამგეობით და საეგზე-

45) დანამდვილებით არ ვიცით-რა გვარისაა შარიფი. ბატონიშვილი დებით ათბაგის გვარისად სთვლის, სელომ-კი ხიმშიაშვილად. იხ. მასალები... გვ. 64, 69. პროსსეც გადაწყვეტილს არას ამბობს. „ძნელია იმის გამოკვევა, ვისი შთამამავალნი არიან საათაბაგოს უკანასკნელი მმართველნიო.“ იხ. მარი ბროსეს საქართველოს ისტორია. ნაწილი II, გვ. 154.

46) გენერალი ახვერდოვი, გვარით პუპულაშვილი, ქრცხინვალელი მოსახლე სოპეტია. მასალები... გვ. 106.

47) ყ.ტ.ტ. II, გვ. 26*.

კუციო კამანდებით ახალი უბედურობა დაატყდა თავსა. მარტო 1811 წ. ეამმა იმხვერაპლა 2042 შამა-კაცი, 1646 დედა-კაცი, 567 ბავშვი; მორჩენილა: 514 შამა-კაცი, 531 დედა-კაცი და 155 ბავშვი. კარანტინებში ჰყოლიათ გაჩერებული როგორც საეკვო ავადპყოფნი: 266 შამა-კაცი, 276 დედა-კაცი და 89 ბავშვი. იმავე კარანტინებში გაუჩერებით ჯან-საღნი: 393 შამა-კაცი, 410 დედა-კაცი და 31 ბავშვი. ⁴⁸⁾).

კარანტინები იყო დაწესებული ს. ქალას, მცხეთას, დმანისს და ტფილისში სამი: აბანოებთან, ავლაბარში და წავკისის გზაზე. სხვა გზით ხალხს არ უშვებდნენ ქალაქში. თითო კარანტინში უსაოუოდ იყო ერთი კამისარი, ერთი ექიმი და თარჯიმანი, რომელსაც, თუ რუსულად ვერ მოახერხებდა გამლეელ-გამომვლელის სახელისა და გვარის დაწერას, შეეძლო ქართულად შეედგინა სია. კარანტინებში ხმარობდნენ ხალხისა და ნივთების საპკურებლად ლოქტორ გიტონ-დე-მორვოს რაღაც გაზსა. წესი და რიგი ამ გაზის ხმარებისა შეემუშავებინა სამხედრო ექიმს, მედიცინის ლოქტორს კრეიტონს. მარკიზი პაულუჩჩი დიდად აფასებდა დე-მორვოს გაზსა და კრეიტონის წამლობას, სასწაულსავით მოქმედოპსო, მაგრამ ქართველობას არა სწამდა არც მორვოს გაზი და არც კრეიტონის ჯანაოზობა. ტყესა და მთას უფრო ენდობოდა და ქუდ მოგლეჯილი ვარბოდა კირიან ქალაქიდან ორთაჰალის, და დირსიკალის ბაღებში და უფრო შორს, სადაც, მისის ფიქრით, კირი ვერ უწევდა. ლტოლვილთა რიცხვი 1811 წლის შემოდგომამზე 10,000 სული იყო. ხალხი სიცივით კანკალედა, ბავშვობა იყლიტებოდა, მაგრამ ნებით არა ბრუნდებოდა ქალაქში, ვიდრე მარკიზმა ძალად არ შემოარაკეი.

მაშინდელი ბრძოლა ეამთან იგივე იარაღის ჩხარუნე იყო, სხვა არაფერი. კავკასიის გუბერნიის სამხედრო გუბერნატორი ბრისკორნი ასე გვისურათებს ბრძოლას. გაჩნდა თუ

48) Акты. т. V, гл. 38.

არა ს. ობილნოეში ჟამი, სამხედრო ყარაული შემოვარტყი. არც არაინ შეუქმნი შიგა და არც არაინ გამომიშვიო. თვით სოფელში მოვსპე მისელა-მოსელა ერთის ოჯახისა მერარესთან. იმ სახლს, სადაც ჟამია, ყარაული შემოვარტყიო; ნივთები და ავეჯი ცალკე შენობაში დავალაგებინე. ვისაც სოფლიდან გასელა ესაჭიროება, სასტიკ კარანტინში უნდა დარჩეს რამდენიმე დღე, ნუვთებსა და ტანსამოსს აპყურებენ და მხოლოდ მერმე გაუშვებენ სხვაგან წასასვლელადო. — თუ საყარაულოდ გუბერნატორმა ბრისკორნმა დონის მშვიერი ყაზახები მიუჩინა ობილნოელებს, კი ხეირსაც დააყრიდნენ «ცალკე-შენობაში» დალაგებულს ნივთსა და ავეჯსა. — 49).

ტფილისში ჟამის მოსასპობად მარკიზ პაულუჩჩიმ განსაკუთრებული კამიტეტი დააწესა, სახელად „მცხოვრებთა ჯანმრთელობაზე მზრუნავი კამიტეტი“. თავმჯდომარედ გაუჩინა კამიტეტს თ. დარჩია ბებუთაშვილი. წევრებად დანიშნენ: ტფილისის კამენდანიტი პოდპოლკოვნიკი ლევენცოვი, საექიმო გამგეობის ინსპექტორი ექიმი რიზენკო, სამხედრო დოქტორი პრიბილი, დახელოვნებული ვადამდებ სენთან ბრძოლაში, ტფილისის ნაცვალდი, ანუ პოლიცმეისტერი და ერთიც საპატიო მოქალაქე. — კამიტეტის დაარსების ამბავს მოახსენებს მარკიზი პოლიციის მინისტრს ბალაშოვს და ამ გვარ ატესტაციას უკეთებს დარჩია ბებუთაშვილს: ტფილისის მკვიდრთა შორის ყველაზე საპატიო კაცი დარჩია ბებუთაშვილია, ზედ მიწვევით იცნობს დიდსა და პატარას, ყველა-საგან პატივცემულია და დიდი გავლენა აქვს ქალაქელეებზეო. მეფობის დროს ქალაქის საქმეებს დარჩია განაგებდა, რუსის მთავრობის ერთგულია, რაიცა არა ერთგზობით დაუმტკიცებიაო. 50).

კამიტეტის თავმჯდომარე ჩვენი კაცია და, როგორცა სჩანს საბუთებიდან, დარჩია ბებუთაშვილს ქართული, შინაური წამლობა უფროსწამდა, ვიდრე ექიმ დე-მორვოს გაზი და

49) ibid. გვ. 847.

50) ibid. გვ. 81.

დოქტორ კრეიტონის დარიგებანი. კარანტინებში დარჩიამ უპირატესობა ძმარსა და მარლ წყალს-დაუთმო. ქალაქში შემოსასვლელ კარებებთან გამართულ კარანტინებში ბებუთა-შვილმა დაადგმეინა ხარიხები. საკმელ-სასმლის მომტანი სოფლელობა ხარიხებს იქით იღვა, აქედან კიდევ მოქალაქენი. აღკრძალული ჰქონდათ ერთმანეთის მიკარება და შეხება. საქონლის ფასში რომ შერიგდებოდნენ მსყიდველ-გამსყიდველი, ნავაქრ საქონელს ხარიხების ქვეშ გამოახოხებდნენ და მსყიდველები ჩაიბარებდნენ. მერმე ფულებს თევშებზე დაა-ლაგებდნენ, ამოავლებდნენ ძმარში და მხოლოდ ამის შემდეგ ხარიხას ქვეშ გაახოხებდნენ. ჩაიბარებდა გამყიდავი გარეცხილ ფულს და შინ მიდიოდა. სჯეროდა სოფელს უებრობა ამ წამლისა, თუ არა, ღმერთმა უწყის, ან რა თვალთ უყურებ-დნენ კარანტინის ექიმები დარჩიას ოსტატობას, საბუთებიდან არა სჩანს.

ასე იკვებებოდა ტფილისი 1811 წელსა და 1812 წ. გაზაფხულზე. ხუთ აპრილს 1812 წ. მარკიზმა სიხარულით აუწყა ბალაშოვს, ჟამი სრულიად მოისპო, შიში აღარაფრი-საა, ფულიც აგრე რიგად ბევრი არა დახარჯულა რა, სულ რაღაც 3000 მ. თეთრი, ლტოლვილი ქალაქელობაც ბაღები-დან ოჯახებში დაბრუნდაო. 51).

ტყუილად დაიტრამბა მარკიზმა, სენი მოისპოვო. ჟამი იფეთქებდა ხოლმე საქართველოს სხვა-და-სხვა ადგილს თით-ქმის 1816 წლამდე. მაგალითად, ქართლში 1815 წ. აი სადა და სადა ყოფილა ჭირიანობა: ვარიანში მომკვდარა ერთი დედაკაცი და 10 სული საექვო ავადმყოფობით გამხდარა ავად. ქვემო-ნიქოზში ხუთი მომკვდარა და 17 სული საექვო აღმო-ჩენილა, ს. ერედვში ჭირი აუტანია ქვემო-ნიქოზიდან ოსის დედა-კაცს, სულ რაღაც ორიოდე საათი გაჩერებულა ერთ ნაცნობ ოჯახში, მეორეში ღამე გაუთევია და მერმე ოსეთში წასულა. მოსდებია ამ ოჯახებს ჟამი და მუსრი გაუვლია.

51) იხ.'d. გვ. 82.

გაწყვეტილა 12 სული.¹ საექიმოდ დივიზიის დოქტორი მინერვინი რომ მისულა, კიდევ ყოფილა ამ ორ ოჯახში ორი დედა-კაცი ავადმყოფი და 5 საექვო. მინერვინს ერთ ქოხმა-ხში სამი ქირიანი მიცვალებული უნახავს. რადგან ერედველები დამფრთხლან და ზედ არავინ ეკარებოდა, მინერვინს ცეცხლი მოუკიდებია სახლისთვის და მკვდრებთან ერთად დაუწვავს; ს. ზერტში 10 გარდაცვლილა, და ავ-დმყოფი უნახავს მინერვინს 28 საექვო. ესმს უჩენია თავი აგრედვე კირბალში, გორში, სასირეთში, ქვემო-ხანდაკში, სადაც შემოუტანიათ სენი მათხოვარა ჯავახებს, დოქსში, ქვაყრილში, წილკანში და მქადის-ჯვარში.²²)

დაწვრილებით ესმის ამბავი განძრახ მოვიხსენიეთ. მრავლად დამართულმა კარანტინებმა თითქმის შესწყვიტეს მისვლამოსვლა ტფილისსა და სოფლებთა შორის, სადაც სანაქებოდ პარპაშობდა საეგზეკუციო კამანდები. აღეწვება რომ ჩააქრო კახეთში მარკიზმა, ხალხსა და თავად-აზნაურობას უსაყვედურა, რატომ დროზე არ მატყობინებდით მოხელეთა საძაგლობასა, რატომ საჩივარი არ შემოგქონდათ ჩემთან, ხომ კარგად იცოდით, რომ ჩემი კარი ღიაა მთხოვენელ-მომჩივარისთვისაო. — სიტყვით ადვილი სათქმელია, კარი ღია მაქვს, თამამად შეგიძლიანთ საჩივარი მომართვათო; მაგრამ საქმით სულ-სხვა იყო. ჯერ ერთი ადგილობრივი მოხელენი საჩივარსა ჰმალავდნენ და ქალაქში არა ჰგზავნიდნენ. მეორე კიდევ ისაა, რომ ესთქვათ გამწარებულმა კაცმა განძრახა პირდაპირ მთავარმართებლის ნახვა, აიბარგა და დაიძრა. ტფილისისკენ. ადგილობრივი მოხელენი ხშირად ბილეთს არ აძლევდნენ ტფილისში თავისუფლად შესვლისას, ან დიდის ხნით აჩერებდნენ მცხეთის კარანტინში. ცხადია ასეთივე დაბრკოლება იქნებოდა გავეფებული დანარჩენ კარანტინებშიაც. შინიდან წამოღებული საგზალ-ნუგზალი შემოეხარჯებოდა კარანტინში მომჩივარს და ხელ-ცარიელი იქიდან უკანვე ბრუნდებოდა,

²²) *ibid.* გვ. 350 - 351.

რადგან ტფილისში შესვლას ველარც-კი ჰბედავდა, ვაი თუ ქალაქში მშვიერ-მწყურვალნი გადავიდოდნენ, ან სიცივისაგან გავიფიჩხოვო. ამ მიზეზს ასახელებს გამოძიებელი კამისია იმის გამოსარკვევად, თუ რატომ არ ჩამოდიოდნენ საჩივლვლად მოხელეთაგან ტანჯულ-წამებულნი. 54).

შეუძღვებელია მარკის ანა სკოდნოდა, თუ რა ხდებოდა ობობას ქსელად გადაქცეულ კარანტინებში, მაგრამ მაინც პაულუჩჩი თავმოწონეთ ატყობინებს პოლიციის მინისტრ ბალაშოვს 1811 წ. 12 ნოემბრის თარიღით: ყოველ დღე მოველი, რომ უამი მეც შემხვდება, რადგან კირიანი ადგილებიდან აუარებელი ქალაქი მომდის. მცხოვრებლებიც განუწყვეტლივ შემოდის ჩემთან საჩივრებით და ხომ მოგეხსენებათ, რა მოუთმენლები არიან აზიელები. მეორე დღესვე თუ პასუხი არ მიეცი საჩივარზე, თავს იკლავენ და წუწუნებენ—სამართალს ვერ ვეღირსეთო. დიდათა ვფრთხილობ, მაგრამ რას იზამ, კირს სად გაექცევი. თვით კანცელარიაში შემომგებარა სენი და ხაზინადარი ხორუნჯი ბატალშჩიკოვი მომიკლაო. 54).

ასე იცოდნენ თავის მართლება განა მარტო მარკიზმა, სხვებმაც. ორი ათასის ვერსის სიშორეზე მყოფი პოლიციის მინისტრი ბალაშოვი განა კი დაფიქრდებოდა, ეგები სიტყვა სხვა და შეიძლება საქმე სხვა იყოსო. ქალაქდზე ხომ კონტად იყო გამოყვანილი, საქართველო ბედნიერია მხნე მთავარ-მართებლის ხელშიო და სხვისა რილასი დარდი ექმნებოდა.

VII

რუსის მართვა-გამგეობამ იმედი გაუცრუა ქართველობას. ან-კი როგორ აიტანდა კაპიტან-ისპრაენიკების და ვახტერების ბატონობას, ან მექიანურე პროკურორის ლაზლანდარობას? იმედ გაცრუებული ერი ხან-და-ხნობით ხმას იმაღ-

რუს... ტ. II, გვ. 341—342.

54) АСТЫ, Т. V, гл. 88.

ლებდა და იარაღით დაპირებდა ხოლმე დაკარგულ უფლებების დაბრუნებას. კმაყოფილი არ იყო რუსის მართვა-გამგეობისა სამღვდელეობაც. მართალია, კათოლიკოსი ანტონი II ჯერ არ ჩამოვედოთ ტახტიდან, მაგრამ ყველაფრიდან სჩანდა, რომ ივერიის თავისუფალი ეკლესია დიდხანს ვეღარ იბოგინებდა. კილო და მოქმედება თ. პ. დ. ციციშვილისა საზიაროს არას უქადდა ძველის-ძველ ავტოკეფალურ საყდარსა. ეპარქიები შეამცირეს; მრავალი სამრევლო ეკლესია დახურეს, გააუქმეს საეკლესიო მამულები და ხაზინას ჩააბარეს შათი მოვლა-პატრონობა. საეკლესიო მამულების გამგე მოუზავები საეკლესიო აზნაურნი გაირიყვნენ და მშინერ-მწყურვალნი იხოცებოდნენ. ასეთ ძალმომრეობის გამო აიმრიზა სასულიერო წოდება და ულუქმა-პუროდ დარჩენილი საეკლესიო აზნაურობა. ასეთ გუნებაზე დაყენებული სამღვდელეობა და აზნაურობა მუდამ შხად იყო აჯანყების დროშა აფერიალებინა რუსების წინააღმდეგ და მართლაც არც ერთს ამბობხებას ისე არ ჩაუვლია საქართველოში, რომ მღვდელსა და ბერსა და საეკლესიო აზნაურს მხურვალე მონაწილეობა არ მიეღო უკმაყოფილების ცეცხლის გაღუებაში. თუ კი სადმე იპრიალებდა ცეცხლი, ესენიც უსათუოდ მუგუზალს მიუმატებდნენ ხოლმე. ესაა მხოლოდ სათქმელი, რომ ერთობა არ იყო. ერთი რომ ხალხს უჩიკინებდა და აჯანყების გზაზე აყენებდა, მეორე ენატანიაობას რჩებდა და აბეზღებდა მრევლს მთავრობასთან ჯილდოს დასაცინცლად. ქვემოდ დაწვრილებით იქნება მოხსენებული, თუ რა უპატიოსნო ხელობა იკისრა თელავის კარძს-მოძღვარმა არქიმანდრიტ ელევთერ ზუკაკიშვილმა, როგორ განუდგა სამწყსოს და მიიწი სულ წაწყმედილი მოძღვარი დაუჯილდოვებელი დარჩა; ასე რომ საქმე სახვეწურად გაუხდა.

სწორედ ასეთივე ბედი ხვდა წილად ჩვენს მოწინავე წოდებას—თავადობას. მადლიერი არაიენ იყო რუსობისა, ვერ შეევივისა მათს ზნე-ხასიათსა, არ მოსწონდა ახალი მართვა-გამგეობა, ოცნებობდა, ნატრობდა ძველ დროსა და ჟამსა,

ელანდებოდა გმირი მეფე. მისი ქველობა—ვაჟაკობა და სული მის ფიქრში იყო—როდის იქნება მალე წაფიდნენ ქროლა თვალებიანი და ქერა-თმიანი სტუმრებიო. დიღ, ასეთი იყო სულის ვითარება მაშინდელის თავადისა. ამბოხების გუნებაზე დამდგარი თავადი ხმალსა და თოფს არ ერიდებოდა და ოცნების განსახორციელებლად ბევრისაგან ბევრი თავს აკლავდა მტერსა, ჰკარგავდა ქონებას; ბევრს უთელია ყინულიან ციმიბრის უგზო-უკვლო ველ-მინდორი და დაბურული ტყე-ღრენი, ბევრი სამუდამოდ გადახვეწილა ოსმალეთს, ან სპარსეთში, მაგრამ მაინც სიმტკიცე არა ჰქონდათ. საქმეს დაიწყებდნენ ხოლმე და ბოლოს-კი ველარ ატანდნენ. ერთი რომ პატიოსნურად ატარებდა სახელსა და ვაჟაკურად უხვდებოდა მოქნულ ხმალსა, მეორე მელასავით სოროში ძვრებოდა, კუღს აქიცინებდა და მტრის სარდალს გზასა და კვალს უჩვენებდა მოძმისა და სამშობლოს დასანიავებლად. ორთავე ჯურის თავადებს ბლომად ვიზილავთ ქვემოდ, თვით აჯანყების და თოფ-ზარბაზნის გრიალის ამბავს რომ მოგასწავლებთ 1812 წელს კახეთში. ტყუილად კი არ გვაყვედრიდნენ მაშინდელი მოხელენი, ჩვენ რომ არ მოგშველებოდით, მტერი ისე წაგახდენდათ, რომ თქვენი სინსილა გაწყდებოდაო. შინ, საქართველოში, თუ ნაკლებად ჰყავდა რუსობას მოკეთე, არც მეზობლობაში მოეპოვებოდათ მოტრფილენი. სპარსეთი და ოსმალეთი დიდი ხანია აღმაცერად უცქეროდნენ რუსების ჩამოთესლებას საქართველოში. ოსმალეთის მოსაზღვრე ღაშუგბა, სპარსეთის ბატონმა ბაბა-ხანმა და მისმა მემკვიდრე აბას-მირზამ ძილი დაჰკარგეს თითქმის და ათას ხათაბალას ლტახედნენ საქართველოს მთავარ-მართებლებს. საყვედურით ახრჩობდნენ ქართველობას რუსების დაპატიჟებისთვის და თან ჯავრსა ყრილობდნენ, საცა-კი მოასწრებდნენ სიცოცხლეს უსაზბდნენ. რეკი ცალ-ცალკე ვერა დააკლეს-რა რუსეთსა, განიზრახეს შეერთება და 1810 წელს ოსმალეთმა და სპარსეთმა შეჰკრეს ფორმალური კავშირი რუსეთის წინააღმდეგ. სული და გული კავშირისა გახლდათ ინ-

გლისი, რომელმაც ამ დროს მოიმაგრა ფეხი სპარსეთის ტერიტორიაზედ ბენდერ-ბუშირში. ინგლისი ბზესავით აბნევედა ოქროს სპარსეთის შაჰის კარზე, სპარსელებს აგულსებდა რუსების წინააღმდეგ და სულ იმას ჩასჩინებდა, თუ რუსეთმა ფეხი არ ამოიკვეთა საქართველოში, სპარსეთი სამუდამოდ დაილუპებო. ღონე მიხდილი სპარსეთი კარგადა ჰგრძნობდა, რომ რუსები სპარსეთს ხეირს არ დააყრიდნენ და სამომრად ემზადებოდა, მაგრამ უბედურობა ის იყო, რომ რიგიანი ჯარი არა ჰყავდა და იარაღი არ უეარგოდა. ინგლისი უმალ დაეხმარა გამგონე სპარსეთს. ოცი ათასი თოფი ჩამოუტანა და უბრალო საპოლიტიკო აგენტის მაგიერ გაამწესა თეირანში უფლება მოსილი მინისტრი, რომელსაც თან გამოაყოლეს ინსტრუქტორები ჯარის გასაწაფად, ზარბაზნების ჩამოსასხმელად, ციხე-სიმაგრეთა ასაშენებლად და სხვა. გულმხურვალედ შეუდგნენ ყიზილბაშები სამზადისს და ელოდნენ მოხერხებულ დროს რუსებზე თავ დასასხმელად.⁵⁵⁾

ფორმალური საბაბი ომის გამოცხადებისა მუდამ მზად ვახლდათ—რუსებმა უკანონოდ აპხადეს გვირგვინი ბაგრატიონთა გვარსაო. უკანონობის მომქმედნი უნდა დაისაჯნენ და საქართველოს ტახტი დაუბრუნდეს კანონიერ მემკვიდრეს ალექსანდრე ბატონიშვილს, რომელსაც სპარსეთის მთავრობამ ათას ორასი თუმანი როჰიკი (ჯამაგირი) გაუჩინა წელიწადში.⁵⁶⁾ დაუძინებელი მტერი რუსის მთავრობისა ბატონიშვილი ალექსანდრე არწივივით თავს დასტრიალებდა მღელვარე საქართველოს, ნალვერდალს აღუებდა და ამბოხების ჭიკოკონას ამზადებდა. მოუსვენარი ტახტის მაძიებელი ხან ერევნის სახანოში ამოჰყობდა თავსა, ხან თვით სპარსეთში, ხან დაღესტანსა და ლეკეთში და ხან ახალციხის საფაშოში. ყველგან, საცა-კი გაჩნდებოდა რუსების მოძულე ბატონიშვილია სასურველი და სანეტარო სტუმარი იყო. მისი სტუმრობა დ,

55) იხ. АКТЫ. Т. IV გვ. 761. УТВ. Т. II გვ. 287.

56) მასალები... გვ. 117.

შფოთის ატეხა რუსის მართვა-გამგეობის წინააღმდეგ ერთი და იგივე იყო, ასე ესთქვათ სინონიმი. ეტყობა, ან ქართველ კაცის სახელს, ან ბატონიშვილ ალექსანდრეს რაღაც უცნაური, მიშზიდველი და ანდამატური ძალა ჰქონია. ამ დღეებში (1904 წ.) რუსის სამსახურის პოლკოვნიკ, ანწუხელ ლეკმა⁵⁷) ღიმილითა და თავმოწონებით მიაგებო, ბატონიშვილი ალექსანანდრე დაღესტანს რომ ამოვიდოდა ხოლმე, ჩვენს ოჯახში თურმე დასდებდა ბინასაო. კარგად მახსოვს,—ბავშვობა—სიყმაწვილეში ზღაპარსავით მიაგებობდნენ, თუ სად ისვენებდა და რომელ ოთახში იძინებდაო. დრო და უამშა თავისი გაიტანა, ალექსანდრეს ნადგომი ოთახები დაინგრა, სიძველისა გამო დაიფუშა ის ორი ხის ყუთიც, სადაც ბატონიშვილის ნივთები ელაგაო. ეს კი ელამაზად მახსოვს, რომ ღიდის მოწიწებით და სიყვარულით ინახავდნენ ჩვენს ოჯახში ამ უბრალო ყუთებსა და უფროხილდებოდნენ ნიშნად პატივისცემისა ძვირფასის სტუმრის ნაქონარ ნივთებსაო.

1812 წელს, არეულობის დროს, ბატონიშვილმა ალექსანდრემ გაავსო კახეთი, ხევი და მთიულეთი პროკლამაციასწერილებით.

ფრიად საყურადღებოა ტონი, კილო და შინაარსი წერილ—პროკლამაციებისა. მნიშვნელობას არაა მოკლებული აგრედვე სტილი წერილებისა. დასახასიათებლად მაშინდელის დროისა და თვით ტახტის მაძიებელ ბატონიშვილისა მოვიყვანთ რამდენიმე წერილს მცირედის შემოკლებით.

აი რა წერილი გაუგზავნა ბატონიშვილმა 16 მაისს 1812 წელს საენდრონიკო და სავაჩნაძოში დაბინავებულ თავადობას, აზნაურობას, ერსა და მოხელეობას სპარსეთიდან. მრავალს ძმურის სიყვარულით აღესილ მოკითხვას მოახსენებს და შემდეგ ბრძანებს; „თქვენმა ეგეთმა სახელგანთქმულმა და ნამუსიანმა სიმხნემა ოთხსავე მხარეს, აღმოსავლეთს, დასავლეთს, სამხრეთს და ჩრდილოეთს მიაწია და ყოველნი ერა-

57) გვარსა და სახელს სხვა, უფრო მოხერხებულ დროს, მოგახსენებო.

ნისა ხალხნი თქვენის ძლევისა და ქებისა გვირგვინისა შემთ-
 ხველნი არიან. დღეს იდიდნენ საქართველოსა. შინა მცხოვ-
 რებელნი და დღეს დაგვირგვინდა დიდებისა დაგვირგვინებითა.
 რა ქება მოგიძღვანოთ ანუ რა წყალობა აღგითქვათ, რო-
 მელნიც უმაღლეს ღირსეულობისა და პატივისა ღირსნი ხართ,
 ესრეთ დაცემულის სახლის აღმშრთველნი, მეფის ირაკლის
 შვილების მომძიებელნი, იმის თქვენზე მამაშვილურის პატივის-
 ცემისა არა უგულვებელს მყოფელნი. აფერუმ თქვენს გულის-
 ხმიერებასა და ბარაქალა თქვენს კეთილის—გამორჩევასა და
 შაბაშ თქვენსა ვერცხვასა სიმხნესა და მამაცობასა! რაევო? თუ
 გხადოთ შვილად, მამაზე უმეტეს გამოაჩინეთ მოწყალეობიანი
 მომგონებლობა, და თუ გიწოდოთ ძმად, არავინ ძმათაგანმან
 უყო ძმასა ესე ვითარი კეთილნი. გარნა თვალნო, რომელ
 გონება თვალისაგან ნათობს და მეფის ირაკლის ოჯახის ფრთე-
 ნო; ქვეშარიტად თუშცა ჩვენ შვილნი ვახლდით სანატრელს
 მეფეს, მაგრამ უმეტესი მამობრივი მოწყალეება და სიყვარუ-
 ლი თქვენთვის არ მოუკლია,—ზოგნი შვილურად, ზოგნი
 ძმურად და მოხუცებულნი მამობრივის პატივისცემით იზრდე-
 ბოდით ჩვენს სამეფო პალატში და განსვენებული მეფეც
 თქვენთვის ზრუნვისაგან არ განსვენებდა. აწე ძმანო, თქვენ
 უქეტეს მაგიერი აღასრულეთ, რომელ იმის დაცემული ოჯახი
 ერთის სარწმუნოების მტერთა და უცხო თესლთაგან *) თქვენ
 სვეტნი ძლიერებისა შეიქმნით და მიზეზნი ჩვენს სამეფოს
 სახლის აღდგინებისა მზევარ თქვენ სახელი ყოველსა ქვეყა-
 ნასა მოჰქინეთ და განსვენებული, თქვენ მიერ საყვარელი
 მცვეც ადიდეთ და იმის შვილებსაც თავისუფლებისა გიხარო-
 დენისა ხმასა გვცემთ. დასაბამითგან ეგ ბატონ-ყობის სიყვარ-
 ული არავინ ქმნა ვითარ თქვენ. ამისათვის ყოველთაგან
 ქებულნო პატივით და სასურველად საყვარელნო და მეფის

*) ესე იგი რუსებისაგან სარწმუნოების ერთგურობას დიდად ვთავაზობდით
 და ვებლაუებოდით. ალექსანდრეს წერილი გვიჩვენებს, რომ აშინველ ქართველო-
 ბას მალე შეუენია, რა შვილიცა ყოფილა ქებული ერთსარწმუნოება.

ირაკლის მადლითნო პირმშნო შეილნო და ჩვენნო უსაყუ-
რელენსო ძმანო! თუმცა წერილით გეხმაურებით, მაგრამ ასე
მგონია თქვენში ვზივარ და პირის-პირ საყვარლად შემოგ-
ფრფნთ და გეხმაურებით; ღმერთმან უმეტესად გადიდოსთ
ყოვლის სახელის აღმატებით და ჩვენც სიხარულით მაგიერი
ასრულება გვღირსებოდეს ღვით.

შემდგომად ამისა აქაურს ვითარებას იუწყებთ, ღვთის
პოწყალებით შაჰზადა მობრძანდა დიდის ჯარებით და ხაზი-
ნით გოგჩაზედ და ყაზახის მთაზედ ვაპირებთ მოსვლას ზარბა-
ზნებით, თორმეტის ათასის ქვეითის სარბაზით და ოცდაათის
ათასის სხვის ჯარით. იქით ოსმალოსა ხრიდან კიდევ სარას-
კარი მოდის დიდის თადარიგით, თოფხანით და სამოცდაათი
ათასის კაცით, რომ ნახევარი ჯარი ახალციხის მამულში გა-
დმოვიდა; ⁵⁸⁾ ქვეილამ კიდევ ერთი შაჰზადა განჯის მხარეს
უნდა მოვიდეს ოცდაათის ათასის კაცით. დიდრონი თადარი-
გები არის და აქ რომ სარდალი არის, ამას გუმბრზედ ისტუ-
მრებს შაჰზადა. მაგრამ თქვენის ამბის მაყურებელნი ვართ,
როგორცა მანდეთგან თქვენი ამბავი მოგვივა, ისე საჩქაროთ
გამრეწვეთ; რა გვარსაც თქვენ შემოგვითვლით და მოგწერთ
საჩქაროთ, იმისი პასუხი გვაცოდინეთ. სხვა აქაურს თადარიგისა
და ჯარების ამბავს ამ წიგნის მომტანნი მოგახსენებენ და რაც
ამათ მოგახსენონ, ჩვენი სიტყვა არის და თქვენც ისე მოიქე-
ციითდა ღვთის შემწეობით ჩვენი საქმე რიგიანად წარემართება“.
ბეჟედი მეფის ძის ალექსანდრესი. ქ. „შაჰზადას რაყამი თია-
ნეთზედ გავისტუმრეთ და იქილამ მოგივათ და ნახამთ.“⁵⁹⁾

58) შაჰზადა-შაჰის შვილი, ტახტის მემკვიდრე. გოგჩას მოსული შაჰზადა
აბას-მირზაა, სარბაზი ინგლისელების მიერ გაწრთიხილი რევოლუარული ჯარია.
ბაბონი შვილი დავით სარბაზს სარბასტად იხსენებს. სარასკირი—ყარსის ფაშა იგუ-
ლისხმება. პირობისამებრ სარასკირი და ახალციხის ფაშა ბორჯომის ზეობით, ან
თრიალეთით უნდა შემოსვიდნენ საქართველოს რუსის მხედრობის ამოსაწყეტად.
სარასკილები—განჯიდან. თვით ალექსანდრე ქართლში უნდა შემოპარულიყო და
ეფუანუბინა ქვეყანა. შემოიპარა კიდეც და ომი გაუმართა რუსოებს, მაგრამ მოკა-
შირეთ რადაც კინკლაობა მოუვიდათ, უღალატეს ალექსანდრეს და მარტოდ
შარტო დისტოვეს. წერილში მოხსენებული ხაზინა, დოფხანა, ზარბაზნები სულ ინგ-
ლისელებისაა. რაყამი ფიომანია.

59) АКТЫ. Т. V. гл. 855, 856.

ამ გვარისავე შინაარსის წერილები დაუგზავნა ბატონი-შვილმა ალექსანდრემ კიზიყელებს, ანწუხელებს, ქარელებს, მანავში ჩერქეზიანთ, საგარეჯოელებს და მათ მეზობლებს, თიანელებს და ფშავლებს. იცოდა ბატონიშვილმა რითი მოეგო ფშაველის გული და ხატისათვის საჩუქარი გაუგზავნია.

სწორედ ცის ნამივით მოველინებოდა კახელობას ეს შესანიშნავი და სანაქებოდ დაწერილი უსტარი, ზომიერად და მარჯვედ შეზავებული დიპლომატიის მარტივ-პილიტი. ერთი დახედვით, რა ჰანგს არ აელარუნებს დიპლომატი ბატონიშვილი! სანატრელ მეფე ირაკლის მალმალ იგონებს, რადგან მარტო სახელი პატარა კახისა ჟრუანტელს ჰგვირდა კახელსა. თქვენ ქველობა-ვაყვაცობას სპარსეთის აშულნი და მოშირენი დამღერიანო; მზეებრ თქვენი სახელი ქვეყანას მოეფინაო; ქებო-დიდებით ამკობს და მეფე ირაკლის ოჯახის ფრთას უწოდებს კახელობას. შხამიანი და გესლიანი კილოთი იგონებს ერთმორწმუნე სტუმარსა და თითქოს დოქტორი რეინგესის აღზრდილი კი არა, შატობრიანის მოწაფეაო, მელანხოლიურის, გულჩაწყვეტილის კილოთი იგონებს დანგრეულ, „დაცემულ“ სამეფოსა და ოჯახს ირაკლისას, რომლის სამეფო სრა-პალატებში აღზრდილან კახელები, ზოგნი შვილურად, ზოგნი ძმურად და მოხუცებულნი მამობრივის პატივის ცემით. დაგვა-მახინჯა უგემურმა სწავლა-განათლებამ და დავკარგეთ გრძობა „კეთილის გამორჩევისა“. შინაური რომ არა ვიცით რა, სხვისას ვეპოტინებით და ქურციკივით ვებტუნაობთ სხვისა ნიჟისა და ტალანტის გაგონებაზედ, აი თუ გინდ ტალეირანისა. რა მოსატანია ამ ქლესა დიპლომატიის დასწავლებული, უკბილო დიპლომატიური მიწერ-მოწერა ბატონიშვილ ალექსანდრეს გონიერებით სავსე წერილთან შედარებით. ყოველი ფრაზა, ყოველი სიტყვა ლაზვარივით გაგჭმირავდა მსმენელსა. მარტო ეს რადა ღირს: საყვარელის მეფის შვილებს „თავისუფლების გიხაროდენის“ ხმა გაგვაგონეთო, ან ეს: თუმცა წერილით გეხმაურებით, მაგრამ ასე მგონია თქვენში ვზი-

ვარ და პირის-პირ საყვარლად შემოგფრფენთ, ესე იგი ფარ-
ვანასებით თავს გველებით და გეხმაურებითო. —

მაშინდელი ქართველი, მალულად წამკითხავი ბატონი-
შვილის უსტარისა, უნებლიედ მოიგონებდა უკვე განსვენ-
ნებულს თ. პ. დ. ციციშვილსა და თანამედროვე მთავარ-
მართებელს მარკიზ პაულუჩჩის. უცნაური და გაუგებარი
იყო მათი ლექსთა კონა, მართალია სურნელოვანი და დამ-
ბნედი, მაგრამ რალაც უცხო სუნი უდიოდა. შტალი, და-
ტუქსვა, ხიშტი, როზგი, ლალატი, ბუნტი, უმადურობა, ნე-
დოიძე, კარანტინი, კამანდა, ეგზეკუცია, პრავიანტი, ბე-
გარა და სხვა, სულ ამისთანები. სადაც მუხრან-ბატონი და
გუბერნიის მარშალი თამაზ-ორბელიანი არ დანდეს და დას-
ტუქსეს, პატარა თავადებს რალას მოერიდებოდნენ. ძილის
გუდა და მოქრთამე მოხელე, მექიანურე პრაკურორი, გა-
ლეშილი ჯარის კაცი, ხეპრე, ბრიყვი, ლორმუცელა და უღვ-
თო კამისიონერი, გაბერილი, გაბლენძილი უთვისტომო ჩი-
ნოსანი, აი ვისა ჰხედავდა მუდამ ყამს მაშინდელი ქართვე-
ლი. სულისა და გულის შემხუთავი ატმოსფერა დააწვა
საქართველოს, გააბრუა და, თითქოს .ძიიმე ლოდიაო, ჯერ
დაანარცხა დედამიწაზე და მერე ლაზათიანად მიქეჭყა. ამის-
თანა გარემოებაში თოფის წამალსავით მოქმედებდა ალექსან-
დრეს პროკლამაცია, მაღალ კილოსა და ჰანგზე დაწერილი,
და ოცნების მორევში ალივლიეებდა გათახსირებულ ქართვე-
ლსა. წარსული ხომ ჯერ რეალური ფაქტი იყო, ის წარსუ-
ლი, როდესაც ქართველი ნამუსიანად ქუდს ატარებდა და
ვახტერების საქირდავად არ გამხდარიყო.

ზემოთ გაკერით მოვიხსენეთ და ხელ-ახლა ვიტყვით,
რომ მარკიზი პაულუჩჩი თვალს არ აშორებდა ბატონიშვილ
ალექსანდრეს. ვინ იცის, რა ჯილდოს არ გაიღებდა მთავარ-
მართებელი, ოღონდ კი ალექსანდრე გათოკლი ენახა, მაგ-
რამ არ იქნა, ვერ დაიჭირა ავტორი „ცეცხლის მომდებ წე-
რილებ-სა.“⁶⁰). რომ ვერა გააწყო რა და ვერ შეიპყრო მაშ-

60) დღანში: важнѣгелѣвня письма.

ფოთარი, მარკიზმა გული გაიკეთა და დამშვიდებული კილოთი მოახსენა უქვეშევრდომილესად იმპერატორ ალექსანდრე 1-ლს, — არა ღირს ბატონი შვილის დასაქერად განსაკუთრებული ღონის ძიების მიღება, თავისთავად რა ფასი აქვს ბატონი შვილს, ჩვენ თუ არ გავაზვიადებთ მის ძალა-მნიშვნელობასაო. ✓

VIII

ამბოხების მეთაურნი და სულის ჩამდგმელნი დიდს ყურადღებას აქცევდნენ საქართველოს სამხედრო გზას და იქ მობინადრე ქართველობას და ოსობას. რუსის მხედრობას და მთავრობას გზად და კვალად ჩვენში დასამკვიდრებლად მარტო ვიწრო დარიალის ხეობა ჰქონდა, რადგან შავი ზღვა ოსმალელს ეჭირა და კასპიისა სპარსეთს. დარიალის ხეობა თუ შეიკვროდა, რუსობას საქმე ისე გაუჭირდებოდა, რომ ეგები სამუდამოდ გამოსთხოვებოდა „საქართველოს ტურფა ხეობა-ველ-მინდორსა“. ესაა მიზეზი, რომ ბატონი შვილ ალექსანდრემ წერილი მისწერა ხევის ბატონს და რუსობის ერთგულს ყმას, გაბრიელ ყაზბეგს, — გზა გააფუჭე და რუსობას ნულარ გამოატარებ მაგ გზითაო. მხარი დაუჭირე ფშავ-ხევსურებსა, ეგენი ხომ შენი სისალი და ხორცია. დიდ სამსახურს გამოიწვევ, თუ თხოვნას ამისრულებ, დამიჯერე, ჩემო გაბრიელ, რუსების წყალობა წარმავალია, ვითარცა ქარი, ჩვენი-კი უცვლელი და საუკუნო. ათას წილად გირჩევნია მიენდო ჰეფე ირაკლის შვილსა, ვიდრე რუსეთის სიტყვა-წყალობასაო ⁶¹⁾ გაბრიელმა არ უღალატა რუსის მთავრობას, არ შეისმინა ალექსანდრეს სიტყვა და ძველებურად მხნედ ემხარებოდა რუსის სარდლებს ამბოხების ჩაქრობაში, აჯანყების ნაპერწყალი კახეთიდან არაგვზე რომ გადმოვიდა. ალექსანდრემ, ალბად კარგად იცოდა, რომ ვერას ვახდებოდა ყაზბეგთან და ისევე მითიულებთან და არაგველობასთან ამჯობინა დაეჭირა საქმე. 1812 წელს თექვსმეტ

61) იხ. АЕТМ; ტ. V. №, 360

მაისსავე მიწერილი წერილი იმნაირადვე ძლიერი და აზრიანია, როგორც ზემოდ მოყვანილი. წერილი იმდენად ნათელია, რომ განმარტებას არა საჭიროებს, ხოლო თითო ოროლა ფრაზა ხაზს გაუსმელადაც მკითხველს გულის ფიცარზედ მოხედება და მკერდს აუტოკავს. აქ. საქართველოს მეფეს-ძე ალექსანდრე ძმურის სიყვარულით მოგიკითხავთ, ერთობით მთიულეთის მოხელენო და სრულიად არაგვის თემის მთიულეთის ხალხნო, ჩვენ მიერ მრავალი სიყვარულით აღსავსე მოკითხვა გეუწყოსთ. მერმეთ თქვენი ეგეთი სიმხნე და ვაჟკაცობის ხმა ყოველს ქვეყანაზე განითქვა და ჩვენის ოჯახისათვის აგრე თავდადებულნი ხართ, მთელი ერანის ხალხნი თქვენ გაქებენ. კეშმარტად, ბაგრატოვანთ ოჯახის ერთგულნი და უნჯნი ყმანი ხართ⁶²). თუ ღმერთმა მოგხვედა, ჩვენი დიდება თქვენი იქნება და ყოვლის თქვენ მიერის სათხოვრისა წყალობით გულ-შესრულებულნი იქნებით და ძმებსავეთ საყვარელნი. ⁶³). რომელნიც დღეს ამისთანას ჩვენ დაცემულს სამეფოს სახლს შეეწევა, მამანიც ისინი იქნებიან და ძმანიცა. ყოველთვის თქვენ ჩვენთან პირნათელნი ხართ და ღმერთმან სულ აგრე პირნათლად გატაროსთ. ახლა არის შემწეობის დრო, ახლა არის სამსახურის ეამი და წყალობის მიღებისა, თქვენ ეს ვალი დავცდევით და ყოვლის თქვენის წადილის სათხოვრით გული შეისრულეთ. ხევეს უნდა ჯარით გარდახვიდეთ, გულამაყრელთ და ხევსურთათვისაც მოგვიწერია, ეგრეთვე მოხვევთათვის, რომ ჩვენი ოჯახის მტრისა და თქვენის მტრის რუსთ მოსას-

62) უნჯი—საუნჯე, ძვირფასი. დ. ჩუბინაშვილას აზრით უნჯი სომხური სიტყვა ყოფილა.

63) თურმე ალექსი პეტრეს ძე ერმოლოვი (ჩვენში მთავარ-მართებლობდა 1816—1827 წ) პირველი ყოფილა, რომელსაც გაუბედნია და ოფიციალურ პრიკაზებში სალდათებს „მშანაკები“ დაუძახა. ქებით აღნიშნავენ ამ გარემოებას რუსის ისტორიკოსნი. შეიძლება ერმოლოვმა ნაპალეონს მიჰამა, მაგრამ ბატონიშვილი ალექსანდრე რომ ქომაარ ფშავ-ხევსულებს და არაგველებს ქაჯად და ამხანაგებოდ მისწინებს, ნეტა ვის მიჰამა? ნაპალეონის ამბები ჩვენამდის კანტი-კუნტად მოდიოდა.

ვლელი გზა წახდინოთ, რომ ჯარმა ველარ გამოიაროს და საქართველოში მყოფის რუსისა, ლეთის შემწეობით ჩვენ ვიცით. ვინც მაინთ მხარეს ჩვენი მუხანათი არის და ახლა თქვენთან მოვა და გაირჯება, იმას თქვენ არწმუნებთ, რომ ჩვენგან არა გარდახდეს რა და თქვენ იმისნი თავდებნი იყავით ერთიანად თემნი და იმ საქმეზედ იმხნევეთ და კვლავ როგორც ლომურათ ყოფილხართ, ისე ლომურად გაისარჯენით, ბატონოვანთა და ლაშარის ჯგერისა და გულდანიჯგერისა, მოძმის სამეფოს ოჯახის მტრისა და საძირკველით ამომღების მტერის სისხლი თქვენც უხვად, ღვარად და ღვარად აღინეთ. სანატრელი მამა ჩვენი მეფე ირაკლი ამისთვის გდებდათ დიდ პატივს, რომ ამისთანას დროში იმის შვილებს გამოგვდგომოდით. თქვენი ჩვენს ოჯახზედ მრავალ რიგად სახელოვნად გარჯილი ძველი ხმალი მოიგონეთ და რჯულისა და თქვენის საყვარელის მფეის ირაკლის შვილებისათვის თქვენს ნამუსიანს სახელსა და თავს ნუ დაზოგავთ. საუკუნოთ თქვენი გულოვნებაც ასახელეთ და მფეის ირაკლის ოჯახი და სახელი აღიდეთ, რომ ყოველმა ცას ქვეშეთ კაცმა თქვან: მეფეს ერეკლეს ამისთანა ერთგულნი ყმანი დაუგდია თავის შვილებისათვისო. თქვენ ამ ხმით იდიდნეთ და განსვენებულს მეფესაც საფლავში პატივი ეცეს და რალა მოგახსენოთ მამანო, ძმანო და შვილნო,—ეს არის სიმხნისა და გამოჩინებისა ჟამი და ჩვენის სამსახურისა და ახლა თქვენ იცით და თქვენთან მრავალ რიგად სახელიანმან ხმალმან“ (64).

ფშავლებს რომ საჩუქარი გაუგზავნა ხატისათვის, არც არაველები დაივიწყა ალექსანდრემ. აი რა მოწიწებით ათავებს ბატონიშვილი წერილს: „ქ. მაგათს უდიდებულესობას ლომისისა მთავარ-მოწამეს წმინდას გიორგის მცირე რამ შესაწირავი მოვართვით და თქვენ შესწირეთ უძლეველსა მაგას ჩვენდა წარსამატებლად ყოველსა ზედა საქმესა და მტერსა ჩვენსა საძლეველად.“ ზურაბა გაბიდაური ფშავში გაუგზავნია

ალექსანდრეს. ჯერ მოიკითხავს ძმურის სიყვარულით ფშაველ ხევის ბერებს: ხახა ბერიძეს, ხადილა გიჯურაშვილს, ცარიას და ლაშქარასა, მოუწონებს მხნეობა-ვაჟკაცობას და შემდეგ შეატყობინებს, რომ სხვა და სხვა მხრიდან შემოესევინა საქართველოს სპარსეთისა და ოსმალეთის ჯარები რუსების გასაწყვეტად. ჩვენი მოუსვლელია შეუძლებელია, სწერს ბატონიშვილი და სთხოვს იგინიც მზად იყენენ მტერთან საერთო ბრძოლისათვის. სთხოვს აგრედვე ხევის ბერებს გაუგზავნოს მისი წერილები, გაბიდაურს რომ გამოატანა, თუშებსა და გაბრიელ ყაზიბეგიშვილსა. ჩემი ამბავი, ან რა სამზადისში ვარ. ზურაბ გაბიდაურს გამოჰკითხეთო, უთვლის ბატონიშვილი თუშეთის თავ კაცებს. ყველაზე უფრო ერთგული ბაგრატიონთ ოჯახისა თქვენ იყავით და განა საფიქრებელია, რომ ამისთანა დროს არ იეღვოს მრავალ გზის განთქმულმა თქვენმა ხმალმაო. ლაშრის-ჯვრისა და თქვენის თავის იმედით იყავით, ბაგრატიონთაც სანატრელად შიანდით, მაშ მიეკედლეთ ფშავლებს და საერთოთ გაისარჯეთ მტრის დასამზობად და დასაქცევადო. ⁶⁵⁾ საყურადღებოა აგრედვე ვილაც სომეხ ავეტიქას წერილი, სპარსეთიდან გამოგზავნილი აბელ ჩოლავაშვილის სახელობაზე. ვინაა ეს ავეტიქა? ცნობები არა გვაქვს, მაგრამ ეტყობა ბატონიშვილ ალექსანდრეს ამაღლაში ყოფილა და ქართლ-კახეთიდან გაჰყოლია ლტოლვილსა. ცოტა არ იყვეს, ენა-ქართლობა ეტყობა ავეტიქას წერილს. მაგრამ მაინც გადმოვიღებთ ქართულად. ბევრი იმისთანა ამბავია ავეტიქას წერილში, რაც სხვა წყაროებში არ მოიპოვება

„იცი, რომ გიამება აქაური ამბები და მოგახსენებ: შაჰი იმყოფება თავრიზში, შაჰზადე-ქი ერეკანშია და დიდი ჯარები ახლავთ თანა. სარდლები ყაზახის მთებზე არიან დაბანაკებულნი. ჩვენი ბატონიც ⁶⁶⁾ იქაა ამალით. წინად და ეხლა ჩა-

65) *ibid.* გვ. 360.

66) *ibid.* გვ. 360. ესე იგი ბატონიშვილი ალექსანდრე.

მოსული თავადობა და გლეხ-კაცობა რომ ვიანგარიშოთ, გამოვა ესე 500—600 კაცი. ქართლიდან დაწყებული ქიზიყამდის სულ აქ შეიკრიბნენ. შენ რაღასა ზიხარ მანდა? შარშან, ბოლნისის გზაზე რომ შეგხვდი, გირჩიე წამოსულიყავი ბატონიშვილთან, მაგრამ არ დამიჯერე და უარი მითხარი. ეხლა მაინც ჩამოდი და დაამშვენე აქაურები. აბა რა საუკირო იყო, ომანი და იოსები რომ ჩამოვიდნენ? ბატონიშვილი წყალობის თვალით გიყურებთ თქვენა. ბევრჯელ უთქვამს—დიდი სამსახური მიუძღვით ჩოღაყანთ ჩვენ წინაშე, ჩვენ-კი ჯერჯერობით ვერაფრით ვადუხადეთ სამსახურიო. თუ გგონია რომ რუსები მაგრად მოიკიდებენ აქ ფეხსა, ტყუილად გარჯილობარ. მე უფრო ძალიან მინდოდა, რომ რუსები საფუძვლიანად დამკვიდრებულიყვნენ ჩვენში, მაგრამ ეს არ მოხერხდება. ჯერ ერთი აქ, საყიზილბაშოში, მრავლისაგან მრავალი და ურიცხვი ლაშქარი იკრიბება, მეორე კიდეც ისაა, რომ მანდ იარაღს ისხავს კახელი, ქიზიყელი, მთელი ქართლი, კახეთი, მთა და ველი, ლეკი, ერთგული და მუხანათი. ერთი სიტყვით, ყველა მზად არის მანდეთ წამოვიდეს და შამოესიოს რუსის მხედრობას შეიდი-რეა მხრიდან, ზემოდან და ქვემოდან. ერთ კვირაზე მანდ ვიქნებით. ხომ კარგათ მიცნობ, განა ცუდს რამეს მოვინდომებ შენთვის? რაც ადრე ჩამოხვალ, ის ემჯობინება შენთვის, გეყო რაც უერთგულე რუსებს. გახსოვს, რუსებს წინ რომ მიუძღოდი საგარეჯოდან და გზას უჩვენებდი, შერე ქართველებმა რომ დაგიჭირეს და შენი მოკვლა რომ უნდოდათ! არა. განა არ იცი, რომ რუსები მალე დაივიწყებენ შენ სამსახურს? ბატონიშვილსაც რომ ისე ემსახურო, როგორც ემსახურებოდი რუსებს, ყველა სურვილს აისრულებ. ოღონდ-კი ჩამოდი აქა და მე ვიცი და ჩემმა კაცობაბა.

თავს მოვიკლავ, შევხვეწები ბატონიშვილს და მოვანიკებინებ იმ წყალობას, რითაც შენი გული შეჯერდება. ჩვენი ბატონის წყალობა მუდმივი, საუკუნოა, რუსებისა კი დროებითი, წარმავალი. გარწმუნებ, რუსები სეპარატელოში

ვერ იბოგინებენ,—მოდის, კარზე მომდგარ ბედნიერებას წიხლს ნუ ჰკრავ.

კარგად ვიცი, რომ ბოლოს და ბოლოს რუსები ვაგაუბედურებენ. ქართველობა, ქიზიყელობა და მოქალაქენი აქ ბლომად შეიკრიბნენ.

ალექსანდრე ბატონიშვილი ერევნიდან ქართლით კახეთს რომ ამოვიდა, თან მცირე მხედრობა ახლდა. ამის გამო საფიქრებელია, რომ ავეტიქა განზრახ აზვიადებდა ქართველების რიცხვს ბატონიშვილის ბანაკში ერევნის სახანოში, მაგრამ ებატივება ერთგულ ყმას გადაქარბება—გადაშეტება. გულით სურვებია აბელ ჩოლაყაშვილის ჩათრევა რუსების წინააღმდეგ განზრახულ შეთქმულებაში და სურვილის მისაღწევად ქართველ მეთაურობათა რიცხვი გაუბერია.

ფრიად საყურადღებოა აგრედვე წერილი ბატონიშვილ ალექსანდრესი, დაწერილი 11 ივლისს 1812 წ. აზრი წერილისა ისაა, რომ რაკილა სისხლი დაღვარეთ რუსისა, ეხლა მეტი ჯანი აღარა გაქვთ, რუსობას ზურგი უნდა შეაქციოთ და ჩემს მხარეს გადმოხვიდეთო. ჩვეულებრივ სალამქალამის შემდეგ ალექსანდრე მოახსენებს სრულიად თელავს ზეით თემის ხალხთ: „თქვენგან გამოგზავნილთ თავად-აზნაურთ და გლეხთ ყოველთავე ღვთის მოწყალებით მშვიდობით აქ ჩვენთან მოაწიეს და ამ თავადებს შაჰადა რომ მობრძანდება, წინ მივაგებებთ. ჩვენც მზადებაში ვართ, რომ ამ რამდენიმე ღღეს ღვთის შემწეობით მანდა ვართ და ჩვენს სისხლსაც თქვენს სისხლში გავრევთ. ჩვენ მამა-პაპათაც მრავალჯერ დაუქცევია თქვენთვის სისხლი, ჩვენც თავი შემოწირული გვაქვს,—ღვთით ჩენი მანდ წამოუსვლელობა არ იქნება. ამაზე სარწმუნო მექვენით, რომ ერთს კვირას თქვენთან სიცოცხლე ათასს წელიწადს სხვაგან ცხოვრებას მირჩევნიან. როგორც ჩვენს სიყვარულზედ და ერთგულებაზედ მხნედ მოქცეულხართ, ახლაც ისე სიმხნით აღიქურვენით და მზანი იყვენით. ესეც კარგად იცით, რომ რადგანაც სისხლში გაერივნით და მაგდენი რუსი გასწყვიტეთ, ღმერთმან ნუ

ქნას, რომ მაგათ ძალი მოიციენ, არას დროს არ შეგარჩენენ და მათი ფიციც დასარწმუნებელი არ არის. თუ ლბილს სიტყვას გეუბნებიან, მაინც უკანასკნელი რუსებისა სიცრუე-ორპირობა და გაუტანელობა არის: ბუნებით მუხთალნი არიან. ჩვენ რომ არა დაგვეშავებინა-რა და შემწეობის მაგიერ ასე დაგვაშხეს, თქვენ რომ აგრე სისხლში მორეულნი ხართ, ხომ კარგად იცით, არც გიცოდებენ და არც შეგარჩენენ და არც ქეშმარიტება მაგათში მკვიდრობს და თუ თქვენგანით ვისითმე მოტყუებით და ანუ ნივთის მოყვარებით გაცთუნებენ, მაინც უკანასკნელი საფრთხე არის, რომ მაგათგან უკანასკნელ ერთგულთა და ორგულთ მისაგებელი ერთი მიეგება ყოველთათვის—ციმბირი. თქვენ მაგათ რბილ სიტყვას და სიცრუეს ნუ აპყვებით და ნუ ენდობით, როგორც მხნედ მოქცეულხართ, ისევ ისე მხნედ ალიქურენით და მზანი იყავით. რომ ღვთის მოწყალებით ჩვენც მანდ მომსვლელნი ვართ და კიდევ მოვალთ. სხვას ჩვენს თადარიგსა და სიტყვას თქვენ მიერ გამოგზავნილების კაცებას წერილებით და პირითა სცნობთ. ⁶⁷⁾

ისტორიის ღირსება, ვითარცა მეცნიერებისა უეჭველად მოითხოვს, რომ ისტორიკოსი ფრთხილად იყვეს კვლევა-ძიების დროს და ყოველი ისტორიული ცნობა კრიტიკის ქარ-ცეცხლში გაატაროს. ბატონიშვილის წერილი საშინელი სასტიკი ატესტაციისა მაშინდელ ძალმომრეობაზე დაფუძნებულის მართვა-გამგეობისა და მის წარმომადგენელ მოხელეთა, მაგრამ

67) *ibid.* გვ. 339 წერილს ზოგიერთი ადგილი რუსულად ასეა: „Вы и то хорошо знаете, что такъ какъ истребили столько русскихъ, то не дай Богъ, чтобы они усилились, — ни въ какомъ случаѣ они вамъ не простить, да и клятва ихъ не заслуживаетъ вѣры; если они вамъ говорятъ мягкія слова. то все таки подъ конецъ у русскихъ выходить ложь, двуличность и коварство, они по природѣ намъѣнники. Вы, столько замѣшанные въ ихъ кровь, знайте, что они васъ не пощадятъ, ни простятъ, да и правды нѣтъ у нихъ. Если кого изъ васъ они соблазнили чрезъ обманъ или какую вещь, то исходъ одинъ: всѣ упадутъ въ сѣть, ибо всегдаше отъ нихъ: какъ вѣрнымъ, такъ и намъѣнникамъ одинаковое для всѣхъ—Сибирь.“

არ უნდა დაევიწყოთ, რომ ალექსანდრე ტახტის მძივებელია, მონატური დამზობილის სამეფოს აღდგენისა და მაშასადამე პირადად დაინტერესებული. ამ ყოფაში ჩაყენებული ბატონიშვილი, რაღა თქმა უნდა, მტერს აღარ დაინდობს, გაათახავს და თავზე ლაფს დაასხავს. სწორედ ასედაც იქცევა ალექსანდრე. თიანელ თავად-აზნაურობას, მოხელეთა და ხალხს ეუბნება,—რუსები ბუნებით მუხანათნი არიან, კეშმარიტება მაგათში არა მკვიდრობს, სწორისა და მრუდის გარჩევა არ იციან, ერთგულისა და ორგულის მისაგებელი ციმბირიაო. ეგები ბრძოლის ტაქტიკა მოითხოვდა მტრის ლაზათიანად შემკობას, მაგრამ ბატონიშვილის მიერ ბოძებული ატესტაცია მაინც საშინელია და ნამეტანი. ამ შესანიშნავის ისტორიულის ორ-პირად მოყვანილის დოკუმენტის, ქართულად და რუსულად, შესამსუბუქებლად მხოლოდ ის შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ საქართველოს მთავარ-მართებლებმა, სხვილმა და წვრილმა მოხელეებმა მრავალი საბუთი მისცა ბაგრატიონთა გვარის მხნე და საუკეთესო წარმომადგენელს საქვეყნოდ ეთქვა-მოგვატყუეს, სიტყვა გასტეხეს, ერთი სიტყვით მუხანათები არიანო.

ალექსანდრე თუ ამკობდა ლაზათიანად რუსის მოხელეებს, არც ესენი ინდობდნენ მოსიარულე ტახტის მძივებელს. მთავარ-მართებელნი: ციციშვილი, გუდოვიჩი, ტორპასოვი, პაულუჩჩი და რტიშჩევი დიდ წყალობას ჰპირდებოდნენ ალექსანდრეს ოღონდ დაბრუნდი, გადასახლდი რუსეთში და რასაც მოითხოვ, აგისრულებთო.

ალექსანდრემ არ ინება რუსის მთავრობის წყალობა. კავკასიას ვანაგებდა 1816—1827 წ. გენერალი ალექსი პეტრეს ძე ერმოლოვი, „კავკასიის პროკონსულად“ წოდებული. ერმოლოვმა იუკადრისა თურმე ტკბილი მიწერ-მოწერა ალექსანდრესთან, საჩუქარ-წყალობის დაპირება-აღთქვა და ერთ-ერთ წერილში, რომელიც მიუწერია ლტოლვილ ბატონიშვილისათვის, ასეთი აზრი გამოუთქვამს:

„ადამიანი, რომელმაც სახელი გაითქვა გარყვნილობით, ტუტუცი და მხალღი, კაბუკობიდანვე მოკლებული მამის ლოცვა-კურთხევას მტერთან გაქცევისათვის, შეუძლებელია საშოში იყოს. ამის გამო გახვრეტილ გროშად არ მიიღოს სიცოცხლე ან სიკვდილი ამისთანა ფლიდი კაცისაო.“⁶⁸“

ერმოლოვი რუსის საუკეთესო გენერალი იყო, დროს შესაფერი არც განათლება აკლდა და არც სიმამაცე. დეკაბრისტები ოცნებობდნენ—ერმოლოვი თვისის სახელოვანის კავკასიის კორპუსით მობრუნდება რუსეთში და თვითმპყრობელობას შეზღუდავსო. ამ ხმამ იმპერატორ ნიკოლოზ პირველამდე მიადწია, შეკრთა იგი, და „პროკონსული“ სამსახურიდან დაითხოვა.—განათლებულმა და მამაცმა გენერალმა შინც თავი ვერ შეიკავა და რაკი ქართველზე მიდგა საქმე, სრული ბარბაროსობა გამოიჩინა. მხალღი, ტუტუცი, გარყვნილიო. რაკი მტერი იყო ქართველი ბატონი-შვილი ალექსანდრე, განა ასე მურღლად უნდა შეემყო იგი დეკაბრისტების შეგობარსა და იმედს, გენერალ ერმოლოვს? ჯენტლმენი თავის დღეში ამას არ იკადრებს. ან რა სათქმელია ალექსანდრეზე, გარყვნილი იყოვო. იღვით გატაცებულ ადამიანს წუთი არა ჰქონდა მოსვენება, მიწის მგელივით ხან დაღესტანს ამოჰყოფდა თავს, ხან ახალციხის საფაშოში, ხან იმერეთ და ქართლ-კახეთს და ხან, ვინ იცის სადა და განა ამისთანა მღელვარე ცხოვრების მიმდევარი მოიცილის სიბილწე-გარყვნილებისთვის? არა, ეს ჰსიხოლოგიის წინაღობდგია და ერმოლოვის აზრი მტკნარი და ხალასი ცილის წამებაა. ისტორიული საბუთიც არ მოიპოვება ერმოლოვის ცრუ აზრის დასამოწმებლად.

კახეთის ამბოხების დროს ერევანს განაგებდა ჰუსეინ-ყული-ხანი, რომელმაც ორჯელ იფრინა რუსის მხედრობა, ერთხელ ციციშვილისა და მეორედ გუდოვიჩის უფროსობით.

⁶⁸ იხ. утв. р. владычества на Кавказѣ, т. XII, гл. 68. соч. В. И. Ивашенко.

მაინც გული დამწვიდებული არა ჰქონდა და ყველაფრით ხელს უწყობდა ალექსანდრეს. ერევანში ვილაცის ხმა დაეცარა, ვითომ აბას-მირზას ელჩები გაეგზავნოს ტფილისს და შერიგებას თხოულობსო. შესმენია თუ არა ეს ამბავი, ჰუსეინს მაშინვე წერილი გაუგზავნია კახეთსა, არაგვისა და ქიზიყის თავად-აზნაურთათვის და საერთოდ ერისათვის. არ დაიჯერა, მტკნარი ტყუილია ის ხმა, ვითომც შაჰ-ზადა რუსებთან შერიგებას აპირობსო. ძველებურად მხნედ იყავით და შესაფერ ჯილდოს მიიღებთ ჩვენის ხელმწიფე-ბატონისაგან, თვით ჩვენგან და მეფე ალექსანდრესაგანაო⁶⁹⁾.

ამ წერილით მტკიცდება, რომ სხვა-და-სხვა ხანები და თვით სპარსეთის შაჰი ბატონიშვილ ალექსანდრეს საქართველოს მეფედ აღიარებდნენ.

IX

მაშ აგრე, უხეირო მთავრობა საკუთარის ხელით თვითონვე ამზადებდა უზომოდ გაბეგრილის, საეგზეკუციო კამანდებით დაწიოკებულის და უსამართლობის კორიანტელში გახვეულის ერის აჯანყებას. რა ჯოჯოხეთის ცეცხლად გადაექცა კახელობას მარტო ბეგარა, არც-კი დაიჯერებთ, საბეგრო ურმის და ტვირთვის საზიდავ ცხენის რიცხვი რომ მოგახსენოთ. მარტო ქართლ-კახეთ, ყოფილა ისეთი დრო, გაუყვანია უსასყიდლოდ წელიწადში 112,154 ურემი და 99,780 საბარგო ცხენი. ეს ციფირა აღნიშნულია თავად ალექსანდრე ქავჭავაძის წერილში და გამომძიებელ კამისიის საქმეში. ⁷⁾ ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რომ აღარც საქონელი და აღარც ურემი თითქმის აღარ უბრუნდებოდა პატრონსა. ან რა ხეირი დაეყრებოდა საქონელსა და ურემს მაშინდელ გზებზე ქართლ-კახეთიდან გასულს ფოთსა, ყარსსა, ერევანს და ამისთანა შორეულ მანძილზე. მეურპე და ცხენის გამყოლიც ნახევარზე

69) АКТЫ, т. V, стр. 356.

70) იხ. УТВ... т. II, стр. 344.

მეტი დაავადებულ-დასნეულებული ბრუნდებოდა შინა. ბ-ნ ანოსოვის სიტყვით, მკვიდრი ჰკენესოდა და ჰგმინავდა ოჯახის ასაკლებ საურმე ბეგრისაგანაო. 71).

იგივე კაპიტანი ანოსოვი გვიამბობს, რომ სულის მღაფე ერის მოთმინება უღარეს წერტილამდე იყო ასული, სიმები ისე დაქიმული იყო, რომ დღე-დღეზე უნდა გაწყვეტილიყო. აი, ამ წარმოუდგენელ ვითარებაში ჩავარდნილს კახლობას ეგზეკუცია ჩაუყენეს ჰურის შესაკრებად. გავარვარებულს ჯოჯობეთს მუგუზალი რომ მიუპატეს, სწორედ ასეთი საქმე დაემართა დამშეულ კახეთს 1812 წელს. მუგუზალის როლი ეგზეკუციამ შეასრულა. შიმშილით გამწარებული გაფტქენილ-გაძარცული ერი თავს ძლივს იკავებდა. ან-კი რისა ეშინოდა, რაღა უნდა დაეკარგა? სასოწარკვეთილი ერი ყველაფერს მოიქმედებდა, ოლონც-კი თავი დაეღწია როგორმე მაჯლაჯუნასავით მოწოლილ უღვთო უსჯულობისაგან. საქმარისი იყოვო მცირედი ნაპერწკალი, ბრძანებს ოფიციალური ისტორიკოსი, რომ უცბად, ერთბაშად მოსდებოდა ალი ასაფეთქებელ მასალას, რომლითაც სავსე იყო მაშინდელი კახეთიო. ნაპერწკალმაც სწორედ იქ გაიღვა, სადაც ყველაზე ნაკლებად მოელოდნენ კიაკოკონას გაჩენას.

ეს ადგილი გახლავთ სოფელი ახმეტა დღევანდელ თიანეთის მაზრისა. 72).

ცეცხლის ჩანელების შემდეგ, თვით მარკიზმა პაულუჩჩიმ ასე დააფხა თვის მიერვე გაგზავნილ სავგზეკუციო კამანდებს ჩაყენება კახეთის სოფლებში. „კახეთი ჰღელავდა და ჰბორავდა. ზოგიერთი სწორედ გიყსავით იყო გადარეული. ამისთანა დროს ეგზეკუციის ჩაყენება სწორედ იმასა ჰგავდა, ცეცხლს რომ ქონი მოასხა. არა საიმედო კაცებმა ისარგებლეს ეგზეკუციის გაგზავნით სოფლებად, დაუწყეს ხალხს ჩი-

71) Ibid. რუსულად: „Население буквально напелогло полз бремя жемъ краше разорв елиной подвонной повннннннн“.

72) ibid. გვ. 351, 352.

ჩინი და ჩვენთვის საზარალო ჩაგონება და ხელი შეუწყეს საერთო კორიანტელის ამოვარდნასო⁴⁷³).

დათესებით კარგად დაათესა მარკიზმა ეგზეკუციის მნიშვნელობა, მაგრამ გამოტეხით მიინც არ გამოტყდა და ამბოხების ატეხა არა საიმედო კაცებს მოახვია თავზე. ექვი არა გვაქვს, მარკიზი ამ სიტყვებს რომ სწერდა, ბატონიშვილი ალექსანდრე ჰყავდა ნიშანში ამოღებული. ისე გამოდის, ალექსანდრე რომ არ ყოფილიყო და არ ჩაევონებინა კახელები-სათვის აჯანყება, წამებული ერი კრინტს არ დასძრავდა და საეგზეკუციო კამანდების ვაჟკაცობა-გმირობას ისე მორჩილებით აიტანდა, როგორც აუტანია ბევრი სხვა უსამართლობა-შეწუხება. კეთილშობილი მარკიზი დიდადაა შემცდარი. ჩამგონებელი და მოჩიჩინე მაშინ ჰპოულობს მომხრესა და მოკავშირეს, როცა ნიადაგი უკვე მომზადებულია ამბოხება-აჯანყებისათვის. თუ ალექსანდრე არ იქმნებოდა, სხვა ვინმე გამოჩნდებოდა. საქმე ისაა, რომ თორმეტის წლის უსამართლო მართვა-გამგეობამ და დარბევამ საქართველო ააოხრა, გაატილა; ძველი წესი და ჩვეულება მიღწე-მოღწეა და მის ნანგრევებზე ისეთი შენობა ააგო, რომ პირუტყვს არ შეესვლებოდა შიგა. რაკი ასეთი იყო ვითარება საქმისა, რაღა საქირაო ხრიკების მოგონება, არა საიმედო და მავნე კაცების გამოყვანა სცენაზე ჯვარზე საცმელად. მაგრამ რას იზამ, რომ მუდამ ჟამს ერთ-ფეროვანად და ერთგვარად მოქმედობს მოხელეს წყეული დაქანგებული მანქანა. თითქოს მოსვენებით ვერ დაიძინებს, თუ მოხელემ წარა-მარად მავნე და არა საიმედო ვინმე არ გამოატყვრინა ცოდვათა საზიდავად.

ვინაიდან კახეთის აჯანყების ჯერ გაჩენაში და შემდეგ, ჩაქრობაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის მარკიზ პაულუჩჩის, საქიროდ მიგვაჩნია გიამბოთ ამ მთავარ-მართველის ცხოვრება და ვეცდებით მცირედად მაინც დავასურათოთ ამ გენერლის მოქმედება-მოღვაწეობა ჩვენში.

მარკიზი ფილიპე ოსიპის ძე პაულუჩჩი იტალიელია ჩამო-
მავლობით, დაბადებულია იტალიაში, ქ. მოდენაში, 1779 წ.
მაშასადამე, მარკიზი ჩვენში რომ მთავარ-მართველობდა,
1811—12 წ., სულ ახალგაზრდა ყოფილა, ასე 32—33 წლისა.
ჩქარი ამალღება და მაღალი ხარისხის მიღება ჩვეულებრივი
მოვლენაა მეთვრამეტე საუკუნისა და მეცხრამეტეს პირვე-
ლის ნახევრისა. კაბუკობაშივე მარკიზი შესულა სამხედრო
სამსახურში, მონაწილეობას იღებდა სარეგოლიუციო ომებში
და, რადგან ნიკი და მხნეობა გამოიჩინა, გენერლობაც მალე
მიიღო. დიდ-ხანს არ გაგრძელდა მარკიზის სამსახური საფრან-
გეთის ჯარში. ნაპოლეონის მიერ შემოღებული წესი და რიგი
იტალიაში არ ეპიტნავა ცხარე ხასიათის ახალგაზრდა მარკიზს
და თავი მიანებდა საფრანგეთის ჯარში სამსახურს.

ომიანობასა და მღელვარებით სავსე ცხოვრებას მიჩვეუ-
ლი მარკიზი უსაქმრობას ვერ აიტანდა, დასტოვა იტალია
და რუსეთს ესტუმრა. ესეც ჩვეულებრივი მოვლენა იყო წა-
რსულის დროისა. 1807 წელს მარკიზი მიიღეს რუსის სამსა-
ხურში პოლკოვნიკის ჩინით. რუსის გენერალ მიხელსონის
უფროსობით მარკიზმა მონაწილეობა მიიღო ოსმალეთთან
ბრძოლაში, ხოლო 1808 წელს შვედების წინააღმდეგ გალა-
შქრების დროს უბოძეს გენერლობა.

1810 წ., თიბათვეში, მარკიზი გამოგზავნეს საქართვე-
ლოში და დანიშნეს აქაურის ჯარის გენერალ-კვარტირმე-
სტრად და მორიგ გენერლად. ამავე 1810 წ. საქართველოს
მთავარ-მართველი გენერალი ტორმასოვი ეომებოდა ოსმა-
ლებს ჯავახეთში. ჯარს უფროსობდა მარკიზი, რომელმაც
დაამარცხა ოსმალონი ქ. ახალქალაქთან და წაართვა ეს მა-
გარი ციხე. გამარჯვებულ მარკიზს უბოძეს გენერალ-ლეი-
ტენანტობა და წმინდა გიორგის ჯვარი მესამე კლასისა. ჯი-
ლდო დიდზე უდიდესია, რადგან თვით გენერალ ციციშვილს
განჯის აღებისათვის მხოლოდ ინფანტერიის გენერლობა მი-
სცეს და მესამე კლასის გიორგი-კი ვერ გაიმეტეს, რამაც
დიდად ატკინა გული ფიცხის ხასიათის პატრონს სარდალსა.

კავკასიის ლინიაზე დაუსრულებელი დავი-დარბა ჰქონდათ გამართული სამოქალაქო და სამხედრო უწყებათა მოხელეთ. ერთმანეთში ვერა ჩივდებოდნენ, შუღლისა და უთანხმოების გამო შესამჩნევად ფერხდებოდა რუსთა მფლობელობის დამკვიდრება როგორც საქართველოში, აგრედვე ჩრდილო-კავკასიაში. ესაა მიზეზი, რომ პეტერბურგის მთავრობამ 1811 წ. ასტრახანისა და კავკასიის გუბერნიები ჩააბარა გენერალ რტიშჩევს. პირველად ეს გენერალი ემოარჩილებოდა ტორმასოვს, მაგრამ ტორმასოვი რომ გადააყენეს საქართველოს მთავარ-მართებლობიდან 6 ივლისს 1811 წ. და მის ადგილზე დანიშნეს მარკიზი პაულუჩჩი, რტიშჩევი სრულიად დამოუკიდებელი შეიქმნა საქართველოს მთავარ-მართებელისაგან. ამ გვარად მარკიზი უფროსობდა მხოლოდ იმ ჯარებს, რომელიც საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში იყო დაბანაკებული. ესეც უნდა აღენიშნოთ, რომ მაშინდელ საქართველოსა, ასტრახანისა და კავკასიის გუბერნიების სირონად დანიშნა ვლადიკავკაზის ციხე-სიმაგრე. ვლადიკავკაზი და სამხედრო პოსტები საქართველოს სამხედრო გზაზე კობამდე გენერალ რტიშჩევის ჯარებს ეკირათ. სურსათით დაკმაყოფილება ამ ჯარებისა რტიშჩევისავე მოვალეობას შეადგენდა, ხოლო სამხედრო განკარგულება, გზის შენახვა და პართვა-გამგეობა პატარ-პატარა ერებისა ვლადიკავკაიდან მოყოლებული ს. კაიშაურამდე პაულუჩჩის დააქირავეს.

მარკიზი სულ რაღაც სამიოდე წელიწადი იყო ჩვენში, მთავარ-მართებლობაში-კი ერთი წელიწადიც არ შესრულებია. 1812 წ. აპრილის ოცში საქართველოში დაბანაკებულ ჯარის უფროსობა ჩაიბარა ახალმა მთავარ-მართებელმა რტიშჩევმა. მარკიზი დაიბარეს პეტერბურგს და დანიშნეს პირველის ლაშქრის შტაბის უფროსად. ახალს თანამდებობაზე მარკიზი დარჩა რამდენიმე დღე, რაღაც უთანხმოება მოსვლია სამხედრო მინისტრ ბარკლაი-დე-ტოლისთან და შტაბის უფროსობიდან გადააყენეს და ჩააბარეს ლიფლიანდისა და კურლიანდიის გენერალ-გუბერნატორობა. 1826 წ.

სრულიად მიატოვა მარკიზმა რუსეთი და დაბრუნდა სამშობლო იტალიაში, სადაც გაამწესეს პიემონტის ჯარის უფროსად. 74).

რუსებს ჩვენი არა ესმოდათ-რა, ქართველნი დევრუსებისა. ერთმანეთის გაუგებრობამ დიდი ზარალი უბედურობა მიაყენა დატანჯულს საქართველომ ახალი რომ პირდაპირ ევროპიდან მოსული მთავარ-მართლმადიდებელი ეკლესიის წინააღმდეგ. ევროპის მთავარ-გამგებობისათვის. ვამბობთ პირდაპირ, რადგან მარკიზი გადმოსახლდა რუსეთში 1807 წელს და სამი წლის შემდეგ მორიგ გენერალ საქართველოში დაინიშნა. ამ ნიკიტე ანს რუსულ ენასაც-კი ვერ შეისწავლიდა ომიანობის ქარცეცხლში გართული ახალგაზდა სარდალი და ქართველი კაცის ზნისა და ხასიათის შესწავლისთვის საღ მოიცილიდა. საქართველოს ისტორიის შესასწავლად არც მარკიზის წინამოადგილეთ გაუცხელებით თავი და მართვენდნენ ქვეყანას ღეთის ანაბარად. ამის გამო საბუთი არა გვაქვს გადაქარბებით დავემდურით მარკიზსა და ვუსაყვედუროთ ჩვენის ქვეყნის უსკოდინარობა. ჩვეულებად არა ჰქონდათ მაშინდელ დიდ მოხელეებს შეესწავლა და შეგნება იმ ქვეყნისა, რომლის ბედი და უბედობა ხელში უეარდებოდათ. ღეთის წინაშე, საეკლესიო ჩვეულებად არც ღღესა მიჩნეული სპატრონოდ და მოსავლელად მიცემულის ქვეყნის შესწავლა და შეგნება.

ბატონიშვილ დავითს, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მეტის-მეტად არ მოსწონს მარკიზი. პაულუჩჩი და ხშირად ტირანად იხსენიებს. კაცი ელამი რაგვარათაც თვლითა, ვგრეთვე სულითაცა და მოქმედებითა, ვინაიდან აქენდა მას სული იტალიანურიო. რა შუაშია აქ მარკიზის იტალიანობა, ბატონიშვილი არ განგვიმარტავს. ალბად, იგზუიტობას თუ სწამებს პაულუჩჩის. პაულუჩჩი შეეხმინა ერევნის ბეგლარ-ბეგს ჰუსეინ-ხანს — ციხე დამითვე და ერევნის სახანოს მცხოვრებთ სრულიად

74) იმ. ლექსიკონი ბროკჰაუსისა, ტ. 45, გვ. 52, сборн. свѣд. о Георг. Кавалерят. Кавказск. войскъ, А. Л. Гизетта, გვ. 14, утв. ტ. II, გვ. 274 Агтм, ტ. IV, გვ. 56.

ყმად დაგიტოვებო. ხანი შეჰპირდა, თხოვნას აგისრულებო. მარკიზმა გენერალი ლისანევიჩი გაგზავნა ერევნის ციხე-ქალაქის ჩასაბარებლად ორი ათასი მხედრობით. ჰუსეინმა შეჰპირება ჯარი და დამალა ეჩმიადინს. „მიიწვიენ რა რუსნი, ეკვეთენ სპარსნი და აოტნეს რუსნი და სირცხვილეულ იქმნა მარკიზი ესე ვითარისა და უგუნურისა შეცთომისათვის“. 75).

სულ ასე იცის გულდამწვარმა ბატონიშვილმა, საცა კი მოასწრებს მარკიზს, კარგად გაჯობავს, გესლიანი ლექსით შეამკობს და რაკი გულს მოიოხებს, დაწყნარებით განაგრძობს თავის საინტერესო მატყინეს.

მართალია, მარკიზის მთავრობის დროს კახეთი გაბედნიერდა საეგზეკუციო კამანდებით, მაგრამ რა ვუყოთ. ეგზეკუცია მარკიზს ხომ არ მოუგონია, რა იარაღიც მისცეს ხელში, სწორედ იმ იარაღს იქნევდა ნაპოლეონის სარევილიუციო ჯარის ნაუფროსალი. ჩრდილო-იტალიას და საფრანგეთში თუ ლესპოტიას ამსხვრევდა, აქ, ჩვენში, „მორჩილების გრძნობას“ ამტკიცებდა სწორედ იმ საშუალებით, რა საშუალებითაც მისი წინამოადგილენი მოქმედებდნენ. ეგზეკუცია მარკიზამდე ყოფილა და ვინ იცის კიდევ რამდენს ხანს არ გადავარდება მონგოლთა ურდოთაგან გადმონერგილი ინსტიტუტი...

სხვებთან შედარებით მარკიზის სანაქებოდ ბევრი რამ ითქმის. ჯერ ერთი ვერცხლი არ უყვარდა, ანგარებით არ იყო შებოქილი მისი სული და გული. სძულდა ქრთამი და მოქრთამეს არ ინდობდა. ერთ უნტერ-აფიცერს ხუთი მანათი ქრთამი გამოერთმია ჯარის-კაცისათვის. მარკიზმა სასტიკად დასაჯა მოქრთამე შპიცრუტენით. 76).

75) მ.ხალევი. გვ. 99.

76). ორპირად გაამწკრივეზენ ჯარის კაცებს, მათხებებს დაუროგებენ და უბრძანებენ თითოჯერ უთუთონ დამნაშავეს, შუაში რომ გაივლის. ხშირად დამნაშავე ბოლომდის ვერ შიადწევდა ხოლმე და დახისხლიანებული უგონოდ იქცეოდა. მთრახმებს ზუზუნი რომ გაჰქონდა, ზორკის ნაუღლები ტანადან პანტახავიო ცვიოდა ხოლმე. ზოქრთამე უნტერ-აფიცერი ზუთას კაციან წრეში გაატარეს.

აფიცრები ძალიან ეტანებოდნენ ბანქოსა და სასმელს. ზაიბარა თუ არა კავასიის კორპუსი, მარკიზმა სასტიკი ბრძანება გაუგზავნა ჯარის უფროსებს, არავის დაეინდობ, თუ შევაქმნიე ვისმე ლოთობა და ბანქოს თამაშიო. პაულუჩჩის არც ის მოსწონდა, რომ ჯარის-კაცებს ხასები ჰყავდათ. ხასის ყოლა სარწმუნოების წინააღმდეგიაო, ბრძანებდა მარკიზი. ვისაც სარწმუნოება არა აქვს, ხელმწიფესა და სამშობლოს პატიოსნად ვერ ემსახურება, რადგან სინილისი სუფთა არ ექნებაო. არ უყვარდა აგრედვე საჩუქრები. ჩვეულებად გადაქცეოდა მაშინდელ აფიცრობას საჩუქრის მირთმევა მთავარ-მართებლისათვის და ამისათვის ბრძანება გასცა, ვინც საჩუქარს გამომიგზავნის, იცოდეს, რომ მაწყენებს და ცუდის თვალით დავუწყებ ყურებასო. არც ის მოსწონდა, რომ სამხედრო კაცნი წერილებით მიმართავდნენ ხოლმე მთავარ-მართებლის კანცელარიის მოხელეებს სხვა და სხვა თხოვნა-მუდართ. ვისაც საქმე აქვს, პირდაპირ მე მომმართოსო, მაშუალი რა საჭიროაო. ჯარის უფროსებს აფრთხილებდა, ტყუილ მოხსენებას ერიდნით, კეშმარიტებას ნუ აბნელებთ, ჯარის მოქმედება-მოძრაობას მტრის წინააღმდეგ ბუშტივით ნუ ჰბერავთ შოგონილ ამბებით, თორემ ხელმწიფის წინაშე გამოვამჟღავნებ ამისთანა ვაჟბატონებსო.

ამ პატარა მაგალითებიდან ცხადადა სჩანს, რა ცუდის თვალთ უყურებდა მარკიზი ჯარში გამეფებულ საქაგლობას და რა მაღლა აყენებდა ჯარის-კაცის პატიოსან სახელსა. მარტო ჯარისაგან არ თხოულობდა პაულუჩჩი ზნეობის სისპეტაკესა. თურმე ბატონიშვილ ანასტასიას, თ. ციციშვილის მეუღლეს, სუბუქად ეკირა თავი. საქართველოს ეგზარხოს ვარლაამს (ერისთავი) წერილი გაუგზავნა, ანასტასიას ცუდად უპირავს თავი, ნათესაეები სირცხვილით იწვიან მისი მაცქერალნი, ქალაქიც გაირყვნება წამხედურობით. ურჩიე მოიშალოს ცუდი ყოფაქცევა, თორემ მონასტერში ვუკრამ თავსაო.

რა წერილები მისწერა მარკიზმა თ. თამაზ ორბელიანს და კონსტანტინე მუხრან-ბატონს, პურის დარჩენილი ხარჯი

დროზე რომ ვერ შეიტანეს, ზემოდ მოვიხსენიეთ. თ. სოლომონ არღუთაშვილმა სთხოვა პაულუჩჩის, სამხედრო კამანდები მიბოძე ჩემ სოფლებში დასაყენებლად, რადგან მტაცებელი ავაზაკები მიოხრებენ მამულსაო. „წინად, ეამთა მეფობისა, შეატყობინა მარკიზმა არღუთაშვილს, მცხოვრებნი თვითონ იცავდნენ თავიანთ სოფლებსა. თუ ეხლა ხალხს სიძულადე შეეპარა, იცოდეთ, რომ მხდალთა დასაფარავად არ შევაწუხებ ჯარსა, ვინაიდან ჯარის მოვალეობა ისაა, რომ დაიფაროს საშზღვარნი სრულიად საქართველოსა მტრის შემოსევისაგან და არა მტაცებელ-ყაჩაღებისაგან“.

მარკიზის ცდილობდა მოესპო დღევანდლამდე დარჩენილი ჩვეულება. ახალს მთავარ-მართებელს ხანები ძღვენს უგზავნიდნენ. წერილით აცნობა ამიერ-კავკასიის ხანებს, ჩემი პატივისცემა თუ გიდევთ გულში, საჩუქრის გამოგზავნაზე აიღეთ ხელი, აი თუ ჯარისათვის საჭირო სურსათს დროზე მომარაგებდით პირიან ფასებში, ნამდვილ პატივისცემად ამას მივიღებო. თქვენის დახმარების წყალობით ხაზინას სარგებლობა მიეცემა და სწორედ ეს იქნება სასიამოვნო საჩუქარი ჩემთვის. მაშინ თქვენს ერთგულობას სიამოვნებით უმალღესს კარსაც მოვახსენებო.

მეტიჩარა თავადიშვილები არა ჰყვარებია პაულუჩჩის. 1811 წ. პეტერბურგს ასულან ორი ჩვენი თავადიშვილი ანდრონიკაშვილი და ერისთავი და განუცხადებიათ—სპარსეთიდან ბატონიშვილ ალექსანდრეს ჩვენ გამოვიყვანთო. პეტერბურგიდან შეატყობინეს პაულუჩჩის, დახმარება აღმოუჩინე ანდრონიკაშვილს, რადა პირნათლად აასრულოს დაპირებაო. მარკიზს ეწყინა და როგორც შემდგეში ერმოლოვმა ამანაც დააფოლა ალექსანდრეს მნიშვნელობა. ბატონიშვილს თავის თავად არაფერი ფასი არა აქვს, ერთი რაღაც უტყინო კაციაო. რაკი საწადელი ვერ აისრულა, ესე იგი რაკი მეფობა ვერ დაიბრუნა, მნიშვნელობა დაეკარგებოდა, მაგრამ რადგან დიდად ვსცილობდით მის დაქვრას, ანუ ვეხვეწებოდით, ოღონდ დაბრუნდი და წყალობას არ მოგაკლებთო, როგორც ალექ-

სანდრემ, ეგრედვე თანამოზიარეთ დაიჯერეს, რომ იგი დიდ სპირო ყოფილა რუსეთისათვის. მე კი სულ სხვა გზას დავადექიო. ქართველებს სულ იმას ჩაეჩინებდნენ, რომ სახელგანთქმულ რუსის მხედრობას არაფრისა ეშინიან. ჩვენთვის სულ ერთია, სადაც ენებოთ, იქა ბძანდებოდნენ მეფე სოლომონი და ბატონიშვილი ალექსანდრე. — გულს იკეთებდა მარკიზი, თორემ ნამდვილად ასე არ იყო.

რაც უნდა მაგრად გაბმულიყო მარკიზი მაშინდელ ცხოვრების ბლანდებში, მაინც ევროპიელობას სავსებით ვერ დაჰკარგავდა. ევროპიელობა მარკიზისა გამოიხატა იმაში, რომ დიდის პატივისცემით მოეპყრა წარსულ დროის გმირთა და მოღვაწეთა. მგფე ერეკლესა და გიორგის ძეგლები აუგო მცხეთის ტაძარში თავისის კანცელარიის საფასით: „რათა სახსოვარ ვყო შთამომავლობისათვის, აწერია ერეკლეს ძეგლს, სახელი იმ ხელმწიფისა, რომელმაც იმეფა დიდებით 54 წ., მათის იმპერატორების დიდებულების აღექსანდრე I სახელით აღვაშენე ძეგლი ესე 1812 წ. საქართველოს მთავართმებელმა მარკიზმა პაულუჩჩიმ“.

პატივით მოეპყრა მარკიზი განსვენებულ ჯავათ-ხან განჯელის ოჯახობას. ნება მისცა დაბრუნებულიყო სპარსეთს და თან წაეღო გვამი ჯავათ-ხანისა და მისის შვილის ჰუსეინ-ყულიალასი. ეს ის ჯავათ-ხანია, რომელიც ზედ ზარბაზანზე აკუსწეს ხმლით თ. ციციშვილის ჯარის კაცებმა 1803 წ.

დიდის წარჩინებით და პატივით გადმოსვენა მარკიზმა ტფილისის განსვენებულ თ. პ. დ. ციციშვილის გვამი ბაქოდან, მის მიერვე შეკეთებულ და გამშვენებულ სიონის ტაძარში „სამშობლოს შესანიშნავის შვილის და ღირსეულის გენერლისა“. თავწარკვეთილი გვამი ამოიღეს 1807 წელს სანაგვე ხევიდან, ჩასდევს უბრალო ხის გაფისულ კუბოში და შეინახეს! ბაქოს ერთ-ერთ ეკლესიის სარდაფში. ხუთის წლის განმავლობაში, ბრძანებს გულმტკივნეულად კაპიტანი ანოსოვი, ფიქრად არავის მოსვლია, ცივ ღედა-მიწისთვის მიგბარებინათ ქრისტიანულის წესით და „საომარის პატივით“ გვამი

იმ კაცისა, რომელმაც თავი თვისი არ დაზოგა ქველობით აღსავსე სამსახურში და მტლედ დაედო იგი სამშობლოსათ. 77).

ასეთი იყო მარკიზი პაულუჩჩი, რომელსაც წილად ბედმა აარგუნა უცნაური როლი, ჯერ ნებსით თუ უნებლიეთ, ხელი შეეწყო ამბოხების ასაფეთქებლად და შემდეგ „ამოწვდილი მახვილით“ (manu militari) ჩაექრო იგი.

X

კახეთი რომ იწეწებოდა და იგლიჯებოდა საეგზეკუციო კამანდებით, ამ დროს თიანეთისა და ფშავ-ხევსურეთის მიუყრუებელი სამოურავო შედარებით განცხრომით ბრძანდებოდა. მოუსაველობა-შიმშილობამ ამ კუთხესაც გაჰკრა ბასრი კლანქები, მაგრამ სამაგიეროდ თიანელებს ჯერჯერობით არ ეწვნიათ, თუ რა გემოსი იყო მარკიზის მიერ ჩაყენებული ეგზეკუცია. კენესა და გმინვა ბარისა მთას ესმოდა, გარკვევით მოდიოდა ამბავი ოჯახებში ჩაყენებულ ჯარის აცაკობისა, მთა სწუხდა, მოძმე კახელის დარბევას რომ ჰხედავდა, მაგრამ რაკი თვითონ არ ეხილა და არ განეცადა ეგზეკუციის მრავალ-ფეროვანობა, კუშტად იდგა და დროს ელოდა, ვნახოთ ბედი რას მოგვიტანსო.

ოფიციალური წყარო, ესე იგი მარკიზი პაულუჩჩი და ამ მთავარ-მართებლის მოხსენებაზე დამყარებული ბ-ნი ანოსოვი ასე მოგვითხრობენ ქარიშხლის ამოვარდნის ამბავს: 1811 წლის გასულს მთავრობამ გაანაწილა, რომელ ოლქს და კუთხეს რამდენი პური უნდა გამოეტანა სასურსათო მალაზიების შესავსებად. ხვედრი ფულიც, რაც ეკუთვნოდა ფშავ-ხევსურეთის და თიანეთის სამოურავოს შეწერილ პურისა, გაუგზავნეს თიანეთის მოურავს პოდპოლკოვნიკ თავად ივანე ჩოლაყაშვილს. მართალია, ჩვენ ზემოდ ვიხილეთ, რომ მთავრობის მიერ გაგზავნილი ფული სვაგმა და მსუნაგმა კამიონიერებმა ჩაჯიბეს და მარტო ბეები დაურიგეს ხალხსა, მა-

77) უჩხ. ტ. II, სვ. 277—285.

გრამ გავყვეთ მარკიზსა, რომელმაც „ბუნტისა“ და „რევოლუციის“ ამტეხად გამოიყენა პოდპოლკოვნიკი ჩოლაყა-შვილი.

ჩოლაყაანთ გვარში მემკვიდრეობით გადადიოდა ფშავ-ხევსურეთის და თიანეთის მოურავობა. სწორედ აი ამ გვარის კაცს, თ. ივანეს გაუგზავნეს ფული ხალხისთვის დასარიგებლად. მოურავ ჩოლაყაშვილს გამოგზავნილი ფული მიუთვისებია და მარკიზის მოწმობით თიანელებისა და ფშავ-ხევსურებისაგან 600 მანათი თეთრი ქრთამად გამოურთმევია, რადგან პირობა დაუდგია, გაწერილ პურს ხაზინა აღარ მოგახოვთ, მე ვიცი და ჩემმა კაცობამო. ხალხმა სიხარულით შიართვა მოურავ ჩოლაყაშვილს 600 მ., ვინაიდან პური თავის სამყოფი არა ჰქონდა და სასურსათო მაღაზიაში ოას გაიტანდა. რაკი ვალი ასე ადვილად მოიხადეს, ასე თუ ისე გულიც დაიმშვიდეს და სჯეროდათ, რომ ეგზეკუცია კარს არ მადგებოდა.

მწარედ მოსტყუვდნენ თიანელები!

✓ გამბორის მთის კალთებზე, მდინარე ალაზნის ხეობაზე, შეფენილია პატარა სოფელი ახმეტა. ⁷⁸⁾ განთიადისას, 31 იანვარს 1812 წ., ახმეტაში, მოულოდნელად ეკკლესიის ზარი ჩამოჰკრეს. გულ-გახეთქილი ახმეტელები ეკკლესიის ეზოს მიაწყდნენ და თქვენს მტერსა და ღუშმანს, რაც იმათ ამბავი შეიტყეს,---თელავიდან „ზეკუცია“ მოდის პურის მოსაკრეფადო.

მთავრობა დიდად ეშურებოდა ჯარისათვის საჭირო პურის შეგროვებას და რაკი თიანეთის სამოურავოდან მარცვალი ხორბალი არ შეჰქონდა ხალხსა, ამის გამო თელავის კაპიტანისპრაენიკმა საეგზეკუციო კამანდები მიუსია სამოურავოს. მოახლოვებული კამანდა რომ დაინახეს, ახმეტელები კვარსავით აენტნენ, გონების თვალით წარმოიდგინეს დაწიოკება ჯალბისა, აოხრება ოჯახისა და სახლ-კარისა და სიბრაზისა-

⁷⁸⁾ დღეს კი მოზრდილი სოფელია. თითქმის 2000 სული ორთავე სტეხისა იქნება.

გან თვალთვან სულ ცეცხლის ნაპერწკალი აკვებს. თვით პარკიზი პაულუჩი ატყობინებს მაშინდელ პოლიციის მინისტრ ბალაშოვს, რომ ახმეტელების სიბრაზე-გამწარებამ, კამანდის მოახლოების გაგონებაზე, უაღრესოშამდე მიაღწიაო: გონება-დანეული ახმეტელობა მივარდა კამანდას, სცემა და სირცხვილ-ნაჭამი უკან გარეკა. მეორე დღეს, პირველ თებერვალს, თელავიდან წამოვიდა პატარა რაზმი ეგერებისა და დრაგუნებისა. მიუახლოვდა თუ არა რაზმი ახმეტას, ახმეტელიებმა თოყები დაახალეს. ამ ქამად მარტო ახმეტელები არ იყვნენ, გვერდში უდგათ მატენელები და შორიდან საშველად ჩამოსულები: თიანელები, ფშავნი და ხევსურნი.

ხეირი არც სოფელ თიანეთში დაბანაკებულ კამანდას დააყარეს. თიანელები შეიკრიბნენ ეკლესიის გალავანში და შეუდგნენ თათბირს—რა ღონე ვიღონოთ და როგორ მოვიშოროთ თავიდან საეგზეკუციოდ მოსული სალდათებო. ბქობა-თათბირში რომ იყვნენ გართულნი თიანელები, უცბად მოთათბირეთა წრე გაარღვია სახე და გონება ამღვრეულმღდედა-კაცმა და შიგ შუა წრეში დაერქო. გახელებული მანდილოსანი მივარდა ქმარსა, მოჰგლიჯა ქუდი, გადაახურა თვისი მანდილი და დაიკვილა: „ღლიდან შენ ცოლი და მე ქმარი: ნამუსი ამხადეს; მივდივარ, მსურს შური ვიძიო შენს შავიერო. ეს სიტყვები რომ გაათავა, წაჰგლიჯა ქმარს ხანჯალი და გაშმაგებულად ადამიანი ხანჯალ ამოწვდილი გაქანდა სახლისკენ. სადაც ბინა ჰქონდა საეგზეკუციო კამანდას.“

სირცხვილისაგან გადარეულის დედა-კაცის ამბავს მოგვითხრობს თავადი ბებუთაშვილი სამეგრეო ქურნალ „ვოენი სბორნიკში“ 1867 წ. მე-6 და მე-7 ნომრებში, რომელიც ამ ქამად ხელთ არა გვაქვს, რომ შევემოწმოთ. ნამუს-ახდილი დედა-კაცი ის მანდილოსანი ხომ არ არის, თიანელ გალენშიღმა აფიცრობამ რომ აწამა ღვინისა და ძაბრის შემწეობით.

გაალმასებულმა მანდილოსანმა თავისი გაიტანა. თიანელები გაღირვინენ, აენთნენ და უკან გამოეკიდნენ გახელეზულ დედა-კაცს. კამანდის ბინას გარს შემოერტყნენ, აფიცერი

აქუწეს და სალდათები ასჩეხეს. ორიოდე სალდათი გადარჩა სიკვდილსა და თავს უშველა გაქცევით.

პირველი სისხლი დაინთხა, ზრძანებს კაპიტანი ანოსოვი, ხალხს ვნება აეშალა და ყმად გაუზბა გულის თქმასაო. ⁷⁹⁾.

ქართველი ისტორიკოსი, ბატონიშვილი დავით, ცოტა სხვანაირად გადმოგვცემს პირველის სისხლის დანთხვის ამბავს. ველარ მოითმინეს თიანელთ ესე ვითარი სირცხვილი (მანდილოსანის გაბიაბრუება) და იქმნა შფოთი ქართველთა და რუსთა შორისო. ხოლო პირველად მისცეს მიზეზი შფოთისა რუსთა მით რამეთუ დაკოდეს თიანეთს ამბოხის დროს რაოდენიმე თიანელნი. იხილეს რა ესე თიანელთა, მოსწყვიტნეს ყოველნივე რუსნი ასე ასორმოცდაათ კაცამდე და შემდეგ ჩაიდინენ ს. მატანს.

საეგზეკუციო კამანდები მრავალ-რიცხოვანი არ გახლდა. ბერი-ბევრი თითოში ყოფილიყო 10—20 სალდათი. იოანე ბოდბელი მოახსენებს პაულუჩჩის, რომ სოფლად ჩავეიყენეს 12 სალდათიო. პურის მოსაკრებად, სოფლის ასაკლებად და დასაწიოკებლად არცაა საჭირო ამაზე მეტი. თუ ბატონიშვილ დავითის ცნობა მართალია, თიანელებმა ამოსწყვიტეს 2 თებერვალს 1812 წ. 150 სალდათიო, მაშ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ საეგზეკუციო კამანდას თიანელებმა ზედ მიაცოლეს მეციხოვნე ჯარიც, ესე იგი ის სალდათ-აფიცრები, რომელნიც ფშაბ-ხევსურეთის და თიანეთის სამოურაოში იყვნენ ჩაყენებულინი მშვიდობიანობის დასაცველად და რუსის მართვა-გამგეობის სახელის გასამტკიცებლად. ⁸⁰⁾.

აჯანყების პირველ პერიოდს ასე აუწერს მარკიზი პაულუჩჩი უქვეშევრდომილესს რაპორტში იპვერატორ ალექსანდრე პირველს:

თელავის კაპიტან-ისპრანეიკის მიერ გაგზავნილი საეგზეკუციო კამანდა მიუახლოვდა ს. ახმეტას 31 იანვარს 1812 წ. ახმეტელებმა, თელი მოჰკრეს თუ არა კამანდას, ჩამოჰკ-

⁷⁹⁾ УТВ... ტ. II, გვ. 353—355; АРТЫ. ტ. V, გვ. 106—108.

⁸⁰⁾ იხ. მახალები... გვ. 101—102.

რეს ზარი, სოფელი ფეხზე დააყენეს. ეცნენ კამანდას, კარგად მიბეჭეს და გარეკეს. შეშუაოებულომა კაპიტან-ისპრავნიკმა ეგერებისა და დრაგუნთა მცირე რაზმი გაგზავნა ახმეტას კამანდის საშველად და თვითონაც ქართველ თავადიშვილთა თანხლებით გაეშურა ახმეტისაკენ, რადა გამოეძია და გამოეკვლია, თუ რა ხდებოდა ახმეტაში. სულ რაღაც თორმეტი ვერსი არც-კი გაველო კაპიტან-ისპრავნიკს თელავიდან, ამბავი მოურბევიენეს, - ახმეტელებმა, მატაან-თიანელებმა და ფშავ-ხევსურებმა ალყა შემოარტყეს ეგერთა და დრაგუნთა რაზმსაო. ნუ სჩადით კანონის წინააღმდეგ საქმესა, არიგებდა კაპიტან-ისპრავნიკი და მასთან მყოფი თავადიშვილები, მაგრამ დარაგებამ ვერ გასჭრა. მემამბოხეებმა თოფები დაახალეს კაპიტან-ისპრავნიკსა და თავადიშვილებს. გულგახეთქილი კაპიტან-ისპრავნიკი ფიცხლავ დაბრუნდა თელავს და მოითხოვა ჯარები ამბოხების ჩასაქრობად.

კახეთის ოლქის უფროსი გენერალ-მაიორი პორტნიაგინი ამ დროს ს. საგარეჯოში იდგა. შეიტყო თუ არა თელავის კაპიტან-ისპრავნიკისაგან, ს. ახმეტაში ამბოხება დაიწყუო, გენერალ პორტნიაგინმა უბრძანა გომპორზე დაბინავებულ მაიორ ვრონსკის წასულიყო თელავს სამი როტა ჯარით აჯანყების ჩასაქრობად. ვრონსკის გასაძლიერებლად გენერალ პორტნიაგინმა გაგზავნა 250 კაცი ნარეულ დრაგუნის პოლკისა მაიორ ესპოვის უფროსობით. ამავე დროს პორტნიაგინმა შეატყობინა ტფილისს გენერალ-მაიორ ბარონ კლოტ-ფონ-იურგენსბურგს, საჩქაროდ მომავეღე ორი როტა ჯარი სამის ზარბაზნითაო.

კახეთის აჯანყების ამბავმა ტფილისს მოაღწია მ თებერვალს და, მარკიზის სიტყვით, დიდი აურ-ზაური გამოაწვია. საფუქრებელი-კია, რომ ელდა ეცემოდა მარტო მოხელეობას, თორემ მაშინდელი ტფილისი მიჩვეული იყო ამბოხება-აჯანყებას და „კახეთის ბუნტი“ პირისპირ გაწუწკებულ მოხელეებისა, რომელთა ვერაგობა-მუხანათობას ტფილისელებიც კარგად იცნობდნენ, აგრე რიგად არ შეაფიქრიაებდა. ეამსა იარალის

ჩხარუნისა, ახმეტელების საქციელი—ცემა ტყეებით გამობრუნება სადავლოდ მისულის კამანდისა, ვის გააკვირვებდა და შეაშფოთებდა? ვინ იცის, ეგები კიდევაც უხაროდათ, რომ გაუთლელმა ახმეტელებმა ჯავრი ამოჰყარეს თავვასულ ჯარის-კაცებისა.

მეამბოხეთა ძალა თანდათან იზრდებოდა. ახმეტელებს, თიანელებს, მატენელებს და მარელისელებს, შ-ს თებერვალ-მიემზრნენ ახლო მახლო სოფლები და თავადიშვილები. † თებერვალს მეამბოხენი მიადგნენ თელავსა და თელაველ სომხების შემწვობითა და დახმარებით შეცვივდნენ ფორშტადტ-ში⁸¹⁾, აიკლეს რუსის აფიცრებისა და მოხელეთა სადგურბინები, რაზდენიმე სალდათი მოჰკლეს და დაიტაცეს რაც სასურსათო ორ მალაზიაში ჰური შეეგროვებინათ. თელავის კამენდანტმა მაიორ შმატოვმა ძლივ-ძლივობით თავი შეასწრო ციხეში 50 ჯარის კაციოთ და მხნედ გაუძლიანდა კარზე მომდგარ მტერსა. გომბორიდან წასული მაიორი ვრონსკი სამი როტა ქვეითა ჯარით უბრძოლველად ვერ შევიდოდა თელავის ციხეში. მეამბოხენი ჩაუსაფრდნენ ვრონსკის ფორშტადტის ყოველ კუთხეში და თოფები დაუშინეს. ცხარე ბრძოლის შემდეგ ვრონსკიმ გაარღვია მეამბოხეთა წრეები და ციხეში შევიდა. მაიორს მოუკლეს 11 კაცი, 10 დაატყვევეს; დაუკრეს: 2 აფიცერი და 30 ჯარის-კაცი.—საგარეჯოდან წასულს მაიორ ესიპოვს უარესი დღე დააყენეს მეამბოხეებმა. მართალია, მაიორ ესიპოვმა ბევრჯელ მოიგერია მეამბოხენი, წინაც გაილალა, მაგრამ ბოლოს მოიმწყვდიეს ვიწრო გასავალში და თითქმის ნახევარი რაზმი გაუწყვეტეს. მოჰკლეს აგრედვე თვით ესიპოვი. დარჩა ამ რაზმიდან ცოცხალი 148 დრაგუნი. რაღა თქმა უნდა, ცოცხალნი ვერც ესენი გადარჩებოდნენ, მაგრამ გაჰკირვების დროს 80 შეციხოვნე

⁸¹⁾ ფორშტადტი—ციხე-ქალაქის წინ მდებარე გამაგრებული ადგილია, ახლ შენებულად გარეთ-უბანი, როტ.ში მშვიდობიანობის დროს 100 კაცი ითვლება, ომის დროს 215; ქუადრონი ცხენოსანი რაზმი, ითვლება ესკადრონი 128 მხედარ-და აძლიევ ცხენი.

ეგერი და ორი აფიცერი გამოეშველნენ, დაჰკრეს ზურგიდან მემამბოხეებს, თავგანწირულად ეკვეთნენ და როგორც იყო გადაარჩინეს სრულიად ამოწყვეტას. დრაგუნები და მეციხოვნენი ციხეში ვაი-ვაგლახით შევიდნენ. ზარალი საგრძნობელი მოუვიდათ რუსებს. ამ ბრძოლაში დაჰკარგეს 156 ჯარისკაცი. ამ რიცხვში ითვლება მაიორი ესიპოვი, არტილერიის პარუჩიკი ვრონსკი და სასურსათო კომისიონერი XIII კლასისა სობოლვეი.—დოკუმენტებიდან არა სჩანს, რა საქმე ჰქონდა ბრძოლასთან ამ თხუნელა მეცამეტე კლასის მოხელეს. ალბად, თუ დატორლილებდა სასურსათო მაღაზიასთან. ამ დღესვე შემოაკვდათ მემამბოხეებს ერთი ეგერი, მაღაზიის საყარაულოდ მიჩენილი.

5 თებერვალს გენერალ-მაიორ პორტნიაგინმა კიდევ მოსთხოვა მაშველი ჯარი გენერალ იურგენსბურგს, რომელმაც ხუთსავე თებერვალს ტფილისიდან გაუგზავნა ორი როტა ჯარი და სამი ზარბაზანი.

მარკოზ პაულუჩჩის უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში 26 მარტის თარიღით 1812 წ. № 85, სადაც დაწვრილებითაა აწერილი აჯანყების დროის სამხედრო მოქმედებანი,³²) ერთი უცნაური ამბავი ეჩხირება ადამიანს თვალში და უნებლიედ იპყრობს ისტორიის მკვლევარის ყურადღებას. მემამბოხენი თავად-აზნაურთა მეთაურობით თელავს რომ. გარს შემოადგნენ, გარეთუბანში მცხოვრები თელაველი სომხები მიემხრნენ და ამათის შემწეობით შეცვინდნენ ფორშტადტში. თითქოს სწყინს და ეთაკილება მარკოზს თელაველ სომხების მონაწილეობა „რევოლიუციაში“ და სევდიანი კილოთი მოახსენებს იმპერატორს: „თვით თელავის გარეთუბანში მცხოვრებ სომხების დახმარებით აიკლეს მემამბოხეებმა რუსის მოხელეთა ბინა-სადგურნიო. არც ერთი მათგანი არ შესულა

³² იხ. ეს რაპორტი აქტების შეხუთე ტომში, გვ. 67—82. რაპორტი იმოდგნაა, რომ მთელი წიგნი გამოვა, ცალკე რომ დაბეჭდონ.

ციხეში მის გასამაგრებლად და საპატრონოდაო“.⁸³). ვითომ რაო, განა ამბობება—აჯანყება, ანუ, მარკიზისებურად რომ ვსთქვათ, რევოლიუცია, ქართველი კაცის პრივილეგიაა, თუ რა არის? კახელობამ უსამართლო მართვა-გამგეობას ვერ გაუძლო, ხმა ამოიღო და უკეთესი ბედი მოითხოვა. ტყუილად ჰგონია მარკიზს, რომ კახეთის დამჩაგვრელი მართვა-გამგეობა თელაველ სომხისათვის თვალისა და გულის გამახარებელ წალკოტად, ან ოქროს მადნად გადიქცეოდა. მექიანურე—მოჩანგურე პროკურორი პლახოტინი ერთ-ნაირად მოახვედრებდა ჩოგანს ქართველსაც და სომეხსაც. რაკი „ზეკუციანზე“ მიდგება ხოლმე საქმე, გამჩრევი ვილაა, ეს ქართველია, ეს სომეხიაო. მოსმული ცელი ერთგვარად აწვევს ძირს ყანასა. ჭეკალს, დიახ, სწორედ რომ უცნაურია მარკიზის ჩივილი და საყვედური. სულ რაღაც თერთმეტმა წელმა გაიარა მას აქეთ, რაც რუსობა დამკვიდრდა საქართველოში და იქვე სათავეში უმაღლესი მოხელე ღვარძლის თესვას შეუდგა მეზობელთა შორის, ერთი რომ ერთგულია, მეორე მოლაღატეაო და ამ კილოზე მომართული მოხსენება თვით ხელმწიფეს წარუდგინა.—მოთხრობის დასასრულს ვიხილავთ, რომ მთავარ-მართველმა რტიშჩევმა უფრო ნათლად და გარკვევით აღიარა მარკიზის აზრი,—სომხებს ერთგულობის ატესტატი უწყალობა და ქართველობას მაშფოთარისა.

ოფიციალურ წყაროების მიხედვით ნაამბობი თელავის ალყის შემორტყმაზე კახელ მეაბოხეთა მიერ ძალიან განსხვავდება ბატონიშვილ დავითის ისტორიიდან. სურათის შესავსებად მოვიყვანთ დავითის ნათქვამსაც, ხოლო ალაგ-ალაგ შევცვლით ტექსტის ენას, რადგან ძნელი გასაგებია და ამძიმებს აზრთა დენას. დალაგებული, მატინისებური კილო-კი ბატონიშვილისა ფრიად სასიამოვნოა და სწორედ ცოდვა იქნება მისი შელახვა და შებღალავა.

⁸³). აი დედაიცი: „Буцговщники, по содѣяствію имъ сам ихъ Армягъ живущихъ въ предмѣстьи г. Телавъ, изъ коихъ ни одинъ не вошелъ въ крѣпость для защищенія оная... ворвался въ форштадтъ“...

„ხოლო ოდეს შთავიდნენ თიანელნი მატანს,—გვიამბობს ბატონიშვილი დავით,—შემოეყარნენ ამთ მატენლი და ახმეტელი სრულიად. იქ მყოფნი რუსნი და რაოდენნიმე ტუნიშვილნიცა მოჰსწყვიტნეს მით, რამეთუ ეპყრათ რუსთა მხარე. ჰსცნეს რა ესე ყოველივე კახთა, აღადგინეს შფოთი დიდი სრულიად კახეთსა შინა და იწყეს სრვა და ხოცვა სოფლებში ყოველთა რუსთა, რომელნიცა იდგნენ მათ შორის იასაულად პურის ასაკრეფად. მევამბოხენი მივიდნენ და მოადგნენ თელავს. მაშინ გადაიყვანეს კახთა მეფის ძის იოვანეს შვილი გრიგოლ ქართლიდან, და მოკრბნენ ლეკნიცა ვიდრე ოთხი ათასამდე კახთა საშველად და ჰყვეს კახთა თვისა ზედა უფროსად თავადი ქობულოვი ოთარ მდივანი“.

დავითის ისტორიის ეს ადგილი ნათლად გვიჩვენებს, რომ ამბოხებამ ამ ჟამად მალაღმინიშვნელოვანი ხასიათი და მიმართულება მიიღო. საშველად მოიწვიეს ოთხი ათასი ლეკი, ამოირჩიეს სარდალი თავადი ოთარ ქობულაშვილი, მდივანი, და რაც უფრო საყურადღებოა.—ქართლიდან მოიწვიეს ბატონიშვილი გრიგოლ იოვანეს ძე. ეს გრიგოლი კახელებმა მეფედ გამოაცხადეს, ხოლო როდის,—არა სჩანს. ამ გვარად უმნიშვნელო აშლა საეგზეკუციო კამანდების თვითნებობის წინააღმდეგ პოლიტიკურ ბრძოლად გადაიქცა. მევამბოხებმა მეფე იშოვნეს, დღეიდან მისის სახელით დაიწყეს ბრძოლა და სრული პარტესტი გამოუცხადეს რუსის მთავრობას, რომელმაც, კახელების აზრით, უკანონოდ და წინააღმდეგ ხელშეკრულობისა, მოშალა მეფობა და სამეფოს ნანგრევებზე ააგო კაპიტან-ისპრავნიკების, კამისიონერების და საეგზეკუციო კამანდების უფლება-ბატონობა.

„ჰსცნა რა ესე პარტენგინმა,—განაგრძობს დაკარგულ ტახტის მემკვიდრე ბატონიშვილი,—რომელიცა იმყოფებოდა საგარეჯოს, გარდააშველა თელავს მყოფთა რუსთა სამასი სალდათი ცხენოსანი დრაგუნი. მივიდნენ რა ვარდის-უბანს, იქმნა მუნ ბრძოლაი და სრულიად მოისრნენ რუსნი იგი კახთა მიერ და რუსთა წინამძღოლიცა მაიორი ესიპოვი მოჰ-

კლეს და ერთიცა სხვა მაიორი და ორნიც აფიცერნიცა. მცირედნი დანაშთნი შევიდნენ ციხესა თელავისასა, რომელიცა აქენდა რუსთა გამაგრებული. იყო მათთანა აღექსანდრე სვიმონის ძე მაყაშვილი, ეშკალსბაში მეფისა გიორგისა. გარს მოადგნენ კახნი თელავსა და მოჰკლეს რუსებმა ციხიდან ჰაატა ჯანდიერიშვილი“.

აქ დასახელებული მაყაშვილი, განსვენებულ მეფე გიორგის სახლთ-ხუცესი, ის აღექსანდრე მაყაშვილია, რომელიც თიანეთის მოურავად დაინიშნა პოდპოლკოვნიკ თ. ივანე ჩოლოყაშვილის სიკვდილის შემდეგ იქვე აჯანყების დასაწყისში იგივე რომელიც მთის ხალხმა მოურავად არ მიიღო. ჩოლოყაშვილი სიკვდილმა იხსნა სასჯელისაგან, თორემ, რომ ეცოცხლა, უეჭველია, ციმბირის გზების სატყეპნად გაიგზავნებოდა სხვებთან ერთად. აღექსანდრე სვიმონის ძე მაყაშვილმა-კი, ვითარცა შეჭურვის ერთგულ ყმას ახლად გაჩენილის მთავრობისასა, მის მხედრობას შეაფარა თავი და ჩაიკეტა თელავის ციხეში.

ამოხუცების ჩანელების შემდეგ აღექსანდრე მაყაშვილი თელავის მოურავად დაამტკიცეს.⁸⁴⁾

✓ XI

აჯანყება, ანუ ოფიციალურად „ბუნტი“, რაკი დიწყო, სისწრაფით ვრცელდებოდა. მისი ატეხა, როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, პაულუჩიძე თ. ივანე ჩოლოყაშვილს დააბრალა. უკვე განსვენებულს რაღას დააკლებდა და ნათესავებს მისწვდა გაჯავრებული მარკიზი. ივანეს ნათესავები, ბრძანებს მთავარ-მართებელი, სხვა-და-სხვა გაიძვერაობით სცდილობდნენ ხელში ჩაეგდოთ თიანეთის სამოურავო და ამის გულისათვის ხალხი წააქეზეს და მთავრობას მიუსიეს. ამ გვარად „ბუნტის“ ალი მოედო მთელ კახეთსაო.⁸⁵⁾ აჯანყების მეთაური მიწის მგელსავით ხან ერთ სოფელში, ხან მეორეში გაჩნდებოდნენ

84) მასალები... გვ. 102—103; АКТЫ, ტ. V, გვ. 377, 400, 527.

85.) АКТЫ, ტ. V, გვ. 107.

ხოლმე და ზოგს ტყბილი სიტყვით, ზოგს ძალითაც თავისკენ იბირებდნენ. ბოდბის-ხეველებმა და პრასიანელებმა პირდაპირ გამოუცხადეს მარკოზ პაულუჩჩის თავიანთ მოურავის ანდრონიკაშვილის პირით: ამბოხება თიანეთში დაიწყო და ჩვენამდე იქიდან მოვიდაო. შეგვეშინდა აკლება-დანიავებისა, ბევრი ჩვენგანი კიდევ დაარბიეს და იძულებული ვიყავით მემბოხეებს უკან გავყოლოდითო. რაკი კახელებმა საქმე წააგეს და რუსები თავიდან ვერ მოიშორეს, ქიზიყელებმა თავი მოიკატუნეს. ჩვენ რა, კრავები ვართ, თიანელები რომ არ ყოფილიყვნენ, ვითომც ხმასაც არ ამოვიღებდითო. გამოძიების დროს ტყუილად გაიტყბეს სახელი ქიზიყელებმა. მართალია, დაწყებით თიანელებმა დაიწყეს აჯანყება, მაგრამ ქიზიყელებმა გადააქარბეს. სოფლად დაბნეულ საეგზეკუციო კამანდებს სინსილა გაუწყვიტეს და მეტი რაღა უნდოდათ. მაინც თავის მართლებამ ვერ გასჭრა და „ბუნტოვშიკები“ სასტიკად დაისაჯნენ.

ამბოხების ნაპერწკალი ალაზნის პირიდან გომბორის მთით ივრის ხეობას მოედო და ტფილისის მახლობელ სოფლებს უწია. რუსთა მხედრობის სუსტი რაზმები დაიბნენ და რიგიან წინააღმდეგობას ვერ უწევდნენ აღელვებულის ერის ძალას. ამავე დროს წერილი წერილზე მოდიოდა აღექსანდრე ბატონიშვილისაგან. სპარსეთის ტახტის მემკვიდრე, შაჰზადა აბბას-მირზა მაცდუნებელ ფირმანებს უგზავნიდა ქართველებს. მოვდივარ თქვენ საშველადო, სწერდა აბბასი ქართველებს, მხნედ იყავით და ებრძოლეთ რუსებსა. დიდძალი ფულიც უკვე კაიხანია, რაც გამოგზავნეთო.

აბბას-მირზას პროკლამაცია ფრიად საყურადღებო დოკუმენტია, ამბოხებას აორკეცებდა და ქართველობას იმედს უნერგავდა, რომ ტყუილად არ ჩაივლის განწირულის სულის კვეთება და თავიდან მოვიშორებთ დაუპატიებელ სტუმრებსაო. ამისთვის საჭიროდ მიგვაჩნია ამ პროკლამაციის გადმო-

თარგმნა მცირედის შემოკლებით. ⁸⁶⁾ დიღია და გძელი, მაგრამ რა ვუყოთ. მაშ სად და როგორ გაიცინოს ქართველმა კაცმა მისი შინაარსი, თუ არ ამ ისტორიულ ამბავში?

„უმალღესი ბრძანება ქვეყანას მოეფინა“... ასე იწყება პროკლამაცია.— „გეუწყით, რომ ვიღრე თქვენი შიკრიკნი მოაღწევდნენ ერევანს და ერევნიდან ჩვენამდე თავრიზს, ჩვენ უკვე გვატოდინა და მოგვახსენა ერევნის ბეგლარ-ბეგმა, მაღალხარისხოვანმა ჰუსეინ-ხანმა: დიდ მხნეობას და ვაჟაკობას იჩენენ ქართველები, ექვსი ათასი რუსის სალდათი ამოსწყვიტეს ქიზიყში და რამდენიმე ზარბაზანი წაართვესო. აღექსანდრე-შირზამაც მოგვახსენა, რომ ჩემდამი ერთგულობას იჩენთ და ჩემის მოსვლის მოლოდინში ხართ. ამობაში თავრიზს ჩამოვიდნენ შიკრიკნი ავეტიქ-ბეგი და გიორგი და მოგვახსენეს თქვენი გარემოება. ⁸⁷⁾ დავრწმუნდით თქვენს ვაჟაკობა-მხნეობაში და კეთილგონიერებაში. მივხედით, რად ელაქუცებოდით რუსეთს და ხმას არ იღებდით. ელოდით გაზაფხულის დადგომას, რადგან სწორედ გაზაფხულზე გვექონდა განზრახული მანდეთ წამოსვლა. გამოეტყდებით და გეტყვით, რომ თქვენი სამსახური ერთი საუკეთესო სამსახურთაგანია. მაშ ესეც... იტოდეთ, იმისთანა წყალობას მოგანიჭებთ, რომ სხვა წყალობა მასთან სახსენებელი არ იქნება. ნათელით შეიმოსოს სახე და პირი თქვენი! ზამთარი გავიდა, გაზაფხული კარზე გვადგია. გამარჯვებას ჩვეული ჯარი უკვე მზადაა. ამ დღეებში თავრიზიდან ავიყრებით, თან გვახლავს ზარბაზნები, რომელნიც ჯოჯოხეთსავით ნაპერწყალს აკვესებენ; მოგვაქვს ცეცხლმფრქვევი ზარბაზანი და მოგვყავს უშიშარი ცხენოსანი ჯარი. წამოვალთ ვითარცა ნიაღვარი, მთასა და

86.) სახელი პროკლამაცია ჩვენი მოგონილი არ გვგონოთ. სწორედ პროკლამაცია ჰქვიან აბბასის წერ. რს. იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 86—88. ჯერ სპარსული ტექსტი დაბეჭდილი და შემდეგ რუსული თარგმანი. ქართულიც იქნებოდა, მაგრამ ვინ იცის სადაა იგი. სტილი პროკლამაციისა სწორედ რომ სპარსულია, ფერადონი, გაბერილი, ზვიადი.

87.) ეს ის ავეტიქია, რომლის წერილიც ზემოდ იყო მოყვანილი; ვინაა გიორგი, არ ვიცით.

ველს დედა-ბუდიანად რომ ჰგლეჯს. მაღალხარისხოვან ერე-
ვნის სერდარს და მაღალხარისხოვან ალექსადრე-მირზასაც
უბძანეთ ჩვენზე წინ წამოვიდნენ საქართველოსკენ გაწყო-
ბილი ჯარით. უფლის შეწევნითა და წყალობით ჩვენს მხე-
დრობას და ქვეითა ჯარს რუსები ვერ გაუმკლავდებიან და
ამ წელსვე მთელი საქართველო და ქალაქი ტფილისი გასუ-
ფთავდება მათის საძაგლობისაგან (დედანში: вся Грузія и г'
Тифлисъ очистятся отъ ихъ гадостей) და ყოველი ქართველი,
დიდი და პატარა, მოიპოვებს მყუდრო ცხოვრებას. სიცოც-
ხლე, ქონება და სახელი მანდაურის მკვიდრისა ხელუხლებელი
გახდება“.

პატარა შევისვენოთ. როგორღაც გეხამუშება და თან
გეცინება, პროკლამაციის ამ ადგილს რომ ჰკითხულობ. სასა-
ცილო როგორ არაა, გეთაყვათ. ყიზილბაში აბბას-მირზა ქარ-
თველობას ჰპირდება იმას, რასაც დღეს ბრალიანი და უბრა-
ლო ქულმოგლეჯილი დაეძებს. სწორედ არ ეკადრებოდა
დიდ ნაპოლეონის სარდალს, კეთილშობილ მარკიზ პაულუჩჩის
რომ ქართველობა დაანატრულა თვით პირვანდელის კაცის
უფლებას. მართალია, იმპერატორი ალექსანდრე პირველიც
დაჰპირდა ქართველობას 1801 წ. 12¹ სექტემბრის მანიფეს-
ტით ბევრს კაი-კაებს, მაგრამ თუ რაღაც ათიოდე წლის გან-
მავლობაში საყიზილბაშოდ გახდებოდა საქმე, ვგონებთ, ასეთს
ამბავს ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლეონიძეც ვერ წარმოი-
დგენდა.

შაჰზადა ბოდიშს მოიხდის, აქამდისინ ვერ წამოველიო,
რადგან ჯარი და არტილერია მზად არ იყოვო. ჩვენი სურ-
ვილია ერთი შეტევით გავაქროთ რუსები, მათი სახსენებელი
ამოვადლოთ და მოვრჩეთ და მოვისვენოთო. ყარაბაღისაც
ეხლა აღარ გვეფიქრება. ცოტა რამაა გასაკეთებელი, მაგ-
რამ დაუმთავრებელს დაამთავრებს ყარაღელადაგის საყარაულო
ჯარიო.

„ამ თამად, ბძანებს აბბასი, ჩვენ სარბაზებს სული უკაწ-
კაწებთ და მშიერ ლომსავით მონატურნი არიან შეხებრიპონ

საქართველოში მყოფ რუსების სისხლი. გავჩნდებით თუ არა მანდა, საქართველოს დავიმორჩილებთ, რუსის მთავარ-მართველს და მის სალდათებს გავსწყვეტავთ, ან დავატყვევებთ. ამას შემდეგ თქვენ, ქართველებს, საშუალება მოგეცემათ, დასტკბეთ წყნარის ცხოვრებით და მოისვენოთ თავ-თავის ალაგას“.

„რუსების საქმე რა-კი ცუდად წავიდა, წერილს წერილზე გვიგზავნიან და გვემუდარებიან, იარაღი დავდოთ და ზავი ჩამოვაგდოთო. ხრიკებს მიმართეს რუსებმა, რომ თავი როგორმე დააძვრინონ განსაცდელსა. ასე მოუვიდათ რუსებს, რადგან კაი ხანია იწვნიეს თვალთაგან ცეცხლმფრქვეველ სარბაზთა დაკვრის სიმტკიცე და ჩვენდა ზარბაზანთა გრგვიწვა, რომლის ძალა იალბუხსაც-კი ვერხვივით არყვეს. რაკი რუსები მიხვდნენ, რომ გულნაკლული ქართველები, ყარაბაღელები და განჯელები ჩვენს მფარველობას რჩებოდნენ და რაკი ისიც გაიგეს, რომ ოსმალეთის საარასკირი დაიძრა ახალციხისა და იმერეთისაკენ ჩვენ მხედრობასთან შესაერთებლად, ზავის ჩამოგდებაზე გააბეს განძრახ მითქმა-მოთქმა. არ დაუჯეროთ რუსებსა, ზავი მოკორილი ამბავია. საქართველოსაკენ გალაშქრება გადაწყვეტილი საქმეა, მოემზადეთ ჩვენ დასახედრად და ქვეყანაზე ხმა დაარხიეთ, რომ მოვდივართ უძლეველი მხედრობით“.

ქართველები არც ისე ტუტუტუნი იყვნენ, რომ ვერ მიხვდრილიყვნენ აბბასის პროკლამაციის ბაქიობას. კარგად იცოდნენ, რომ ყიზილბაშთა სარბაზნი თვალთაგან ცეცხლს უხვიროდ აკვესებდნენ, რომ მათის ზარბაზნების სროლისაგან იალბუხს ზანზარი არ გაუდიოდა. ბაბა-ხანისა და აბბას-მირზას დროის სპარსეთი ვეღარ ლომობდა. სამუდამოდ წარვიდა დრო დიდებისა და თავს ზარდამცემ ქეკა-ქუხილისა. ლანქარანში კოტლიარესკი ყბაში რომ მძიმედ დასჭრეს სპარსელებმა, მაიორი ივანე ნიკოლოზის ძე აფხაზიშვილი ერთის ბატალიონით მიესია და სულ კუდით ქვა ასროლინა სპარსელებსა. განა მარტო ეს ამბავია საკვირველი, წარსულიდან სხვა უფრო

ბევრ მაგალითს მოიგონებდა ქართველი კაცი, მაგრამ შაჰზადას პროკლამაცია მაინც დიდად მოქმედობდა ამბოხებაში გამომულ კახელობაზე. მარტო იმედიც დიდი რამაა ბრძოლის დროს და იმედს-კი უხვად აძლევდა აბბასი რუსის მხედრობასთან მებრძოლ ქართველებს.

თელავს ჩაკეტილი რუსები დიდ გაქირვებაში ჩაცვივნდნენ. კამენდანტ შმატოვის მეციხოვნენი, ძალზე შეთხლებული და შებერტყილი რაზმები ვრონსკისა და განსვენებულის ესპოვისა დიდ ხანს ვერ გაუძლებდნენ აჯანყებულებს. მაშველი ჯარი ვინ იცის, როდის მოვიდოდა, ან მოვიდოდა-კი? მარკიზი შორს იყო საქართველოდან, ყარაბაღში საქმეებს არიგებდა, კახეთის ოლქის უფროსს, გენერალ პორტნიაგინს და მარკიზის მაგიერს ტფილისში გენერალ კლოტ-ფონ-იურგენსბურგს დავთრები აერიათ, ისე მოულოდნელად მოველინათ „ბუნტი“, და არ იცოდნენ—როგორ მოეგვარებინათ წამხდარი საქმე.

უფერულად მიმდინარეობდა გულ გამაწყალებელი ალყა თელავისა. ვიდრე იერიშს მიიტანდნენ მაიორ შმატოვის მეციხოვნე ჯარზე და თვით ციხეზე, მემამოხეებმა, როგორც „განათლებულ ერთა წესი და რიგი“ მოითხოვეს, კამენდანტს შეუთვალეს—ჯიუტობა არას გარგებს, საშველი არსაიდანაა, დაგვენბდი და სიცოცხლეს გაჩუქებთო. ვინაიდან სამშობლო ისტორიის ყოველი წველილი საყურადღებოდ მიგვანჩნია, სავსებით მოვიტანთ კახელ მემამოხეთა შეთვლას,—ციხე ჩაგვაბარეთო. აქტებში, სამწუხაროდ, მხოლოდ ძველი უფარგისი რუსული თარგმანია დაბეჭდილი, დედანი კი საღლატ გადუკარგავთ და რედაქტორს არ დაუბეჭდია.

აი რა შეუთვალეს მემამოხეთ კამენდანტსა და ისპრავნიკს: „ბატონო თელავის კამენდანტო და ისპრავნიკო! საერთოდ აქ შეკრებილნი გეფიცებით უფალსა, წმინდა ჯვარსა და სახარებას, თუ ჩვენ რჩევას დაიჯერებთ და მშვიდობით გამოხვალთ ციხიდან, არას დაგიშავებთ და როგორც ძმასა და საკუთარ მამას არ ვაწყენებთ, აგრედვე თქვენ ცოდოში არ

ჩავდგებით. კარგად იცოდეთ, საცა კი რუსის ჯარი იდგა: ქიზიყში, არაგვზე, საგარეჯოს, მტკვრის გამოღმა, კახეთში და ქართლში, ყველგან ამოსწყვიტეს და მათი სახსენებელი ძირიანად ამოვადეს. სადაც დამორჩილდნენ და ქედი მოიხარეს, სიკვდილს გადაარჩნენ და განთავისუფლდნენ. ფიცით გარწმუნებთ, გამოხვალთ თუ არა ციხიდან, მშვიდობით გავისტუმრებთ. თუ გაჯიუტდებით და რჩევას არ შეისმენთ, თქვენ იცით; ჩვენ ჩვენი ვალი შევასრულებთ. იცოდეთ-კი, რომ დღეიდან მოლაპარაკებაზე ხელს ავიღებთ და ერთს სიტყვასაც აღარ მოვაწვდით. ხომ ჰხედავთ ამ შეკრებილ ჯარსა, ყველანი თქვენ საწინააღმდეგოთ შეიკრიბნენ აქა. გვერწმუნეთ. თქვენ ვეღარა გიხსნით რა, ან ვინ მოჰყვევლებათ! რა სარფია ტყუილ-უბრალოდ სიკვდილი“. 88.)

კამენდანტ შმატოვის პასუხი გაუგზავნია მემამოხეთათვის. რასა სწერდა მაიორი შმატოვი. არ ვიცით, ან რას მისწერდა მაშინდელი მაიორი თუ არა იმას,—ნუ „ბუნტობთ“, დამორჩილდით კანონიერ მთავრობას, ნუ ჰლუპავთ ცოლსა და შეილსა და სხვა. შმატოვის პასუხს ძალზე გაუჯავრებია მემამოხენი და მეორედ ასე შეუთვალეს: „კამენდანტო, ისრაენიკო და საერთოდ მანდ შეკრებილნო! თქვენი წერილი მივიღეთ და შევიგნეთ—რასაც გვირჩევთ. სწორედ ტუტუცი უნდა იყვეს ამისთანა წერილის დამწერი, (დედანში: „писано по глупости“). კარგა ხანია, გიცნობთ, რა შვილებიცა ბრძანდებით და ბავშვივით აღარ მოვტყუვდებით. გაიგეთ და შეიტყუეთ, რომ მარტო ჩვენ კი არა ვართ თქვენი წინააღმდეგი, მთელი კახეთი, ქართლი ფეხზე დადგა თქვენ გასაწყვეტად, რადგან მხეტურად გვაეიწროვებდით და სულსა გვხდიდით. (დედანში: „зверское притъствие“). ჩვენი და თქვენი შერიგება შეუძლებელია. კმარა: მახეში აღარ გავებმით და არ მოვტყუვდებით. ესეც იცოდეთ, რომ მარკიზი მოჰკლეს

88.) АКТЫ, ტ, V, გვ. 31—32.

ყაზახელებმა სოფ. სალაოლლუში.^{89.)} ქიზიყში რაც რუსის ჯარი იდგა, სულ გაანადგურეს ქიზიყელებმა და ქარცლ ლეკებმა. აგრედვე გაიქცა რუსის მხედრობა ბორჩალოსა, ქართლსა, საგარეჯოსა და არაგვზე, თქვენი მაშველი და თანაშემწე აღარავინაა. რადგან ქრისტიანები იყავით, (ალბად, ცუდათაა რუსულად ნათარგმნი ეს ადგილი, თორემ განა ამბობების დროს რუსები გათათრდნენ? რუსულად ასეა: **ВЫ БЫЛИ ХРИСТИАНЕ**), არ გვინდოდა თქვენი სისხლის დანთხევა ტყუილ-უბრალოდ და გირჩევთ: მოკეთე აღარა გყავთ, ყველანი თქვენი მტერი და წინააღმდეგი ვართ. თუ ნებაყოფლობით გამოხვალთ ციხიდან, სიკოცხლს გაჩუქებთ და არავითარ ზიანს არ მოგაყენებთ. უკეთუ რჩევას არ შეისმენთ, არავის დაგინდობთ და სულ გაგვლეტავთ. ციხიდან ფეხს არ მოვიცვლით, აზრად არ გაიტაროთ ფიქრი, რომ ციხის აღებას ვერ მოვახერხებთ. ჩვენი განზრახვა და აზრი ისაა, რომ ვინც კეთილშობილი თქვენგანი გამოვა, კეთილშობილურადც მოვექცევით და პატიოსნურად ვაცხოვრებთ, ტყუილად თავს ნუ ამოიყვლეტავთ,—არა, სულელები ნუ კი გგონივართ,—რით ვერ გაიგეთ, რომ ჩვენის ხელიდან ვეღარავინ გიხსნის და რაზე უნდა მოსწყდეთ. რჩევით ამას გირჩევთ და ახლა თქვენ იცით. იყვეს ნება თქვენი“.^{90.)}

მაიორ შმატოვმა კახელ მემამბოხეთა ულტიმატუმი არ მიიღო, რჩევა არ შეისმინა და ციხეში უფრო მაგრად ჩაიკეტა. ჩაკეტით ჩაიკეტა შმატოვი ციხეში, მაგრამ გაძლება-კი ძნელი იყო. კაცს კაცზე ჰგზავნიდა საგარეჯოსა და ტფილისს, ჩქარა მომეშველეთ, თორემ გაძლების საღსარი აღარა მაქვსო.

გენერალ პორტნიაგინს ტფილისიდან მიუვიდა ს. საგარეჯოს ორი როტა ჯარი სამის ზარბაზნით. მოსულეებს მიუ-

^{89.)} ს. სალა-ოლლი, ანუ სალახლუს ვითარება იხილეთ ა. ყ. ძეს წერიალში „საქართველოს მეფეთა ბრძანებანი“, „შოამბე“, 1900 წ., № 6. სალახლუ ყაზახს მახრამში, რომელიც მეფეთა ერეკლე და გიორგის დროს საქართველოს ნაწილი იყო. იგი ვეკელიანთ გვარის წინაპრებისთვის უწყალობებია მეფე ერეკლეს. ქართულად ამ სოფელს სალალი ჰქვია.

^{90.)} АКТЫ, ტ. V, გვ. 82.

მატი ეგერთა ერთი როტა და აპირობდა თელავში გაგზავნას შმატოვის საშველად. რადგან აჯანყება თელავის მაზრიდან სიღნაღისაში გადავიდა, ორი მაშველი როტა ეცოტავა პორტნიაგინს და შეუთვალა ბარონ კლოდტს—კიდევ მომაშველე ორი როტა ზარბაზნებითაო.

რალა მოგაშველო, როცა ტფილისში სულ ექვსი როტა ჯარი მყავსო, შეუთვალმა ბარონმა პორტნიაგინს. ტფილისი საქართველოს უპირველესი ადგილია და უჯაროდ ხომ ვერ დავტოვებო. ამისათვის უბრძანა კახეთის ოლქის უფროსს, წინაღ რომ ხერსონის პოლკის ორი როტა ჯარი მოგაშველდე, შეუერთე საგარეჯოში მყოფ ჯარებსა, შემოიკრიფე აგრედვე სხვა და სხვა სოფლად გაბნეული წვრილ-წვრილი რაზმები და ტფილისს დაბრუნდიო. შეშინებულ ბარონს სრულიად დაავიწყდა ციხეში გამომწყვდეული შმატოვი, იმის ფიქრსა და დარღში, ყო, როგორმე ტფილისი შეენარჩუნებინა და საქმე ასაბარგებლად არ გახდომოდა. ქართლის ოლქის უფროსს გენერალ-მაიორ სტალს იმავე ბარონ კლოდტმა მისწერა, ქართველ გრენადერთა პოლკის ორი როტა ტფილისში გამომიგზავნე და ორი როტაც მაგავე პოლკისა ერთის ზარბაზნით ლართის-კარში (მცხეთის ახლოა) გაგზავნე, რომ თვალყური დაიჭირონ არაგვის მარცხენა პირზე მდებარე სოფელ ბულაჩაურზე და ხელი შეუშალონ მემბოხეთა შეერთებას ქართლელებთან. ბაშბაკის ოლქის უფროსს გენერალ-მაიორ ლისანევიჩსაც მისწერა ბარონმა, ფიცხლავ მომაშველე ერთი ბატალიონიო.

მაიორი შმატოვი კი დახმარებას თხოულობდა. ს. ანაგას დაბანაკებული დონელ ყაზახთა მერვე პოლკი პოზდევვისა უნტერ-შტაბ-ესაულ კუზნეცოვის უფროსობით თელავისაკენ გაემართა, მაგრამ აჯანყებულებმა გზა მოუჭრეს, ანაგის პურის მალაზიებს ცეცხლი წაუკიდეს და კუზნეცოვი ისე დაამარცხეს, რომ ცოცხალი ძლიეს გადაარჩა. გულ-გახეთქილი კუზნეცოვი რამდენიმე ყაზახითა და ბაირალით მიი-

ლის სარდაფები, მაგრამ ვერ მოახერხეს. მთელი დღე თოფის ზუზუნნი არ შეწყვეტილა. მეორე დღეს სროლა გააწყვედა, ტყვია უფრო იღებდა ნიშანსა. შუადღისას რუსებს დააკლდათ 25 დრაგუნი და მრავალი ცხენი. საქმე მეტის-მეტად გაუქირდათ საგარეჯოს ციხის დამცველთ. მემზობენი მთებიდან ვაკეზე ჩამოვიდნენ და იერიშისათვის მოემზადნენ. სწორედ ამ სასოწარკვეთილების ჟამს მეციხოვნეებს ხსნა მოველინათ. ტფილისიდან მომავალ გზიდან გაისმა ზარბაზნის გრიალი. საშველად წამოსული მაიორი ბუზვოსტოვი ხერსონის პოლკის ორი როტით მიუახლოვდა საგარეჯოს და ზარბაზნით აცნობა მოსვლა. მემზობეებმა დასცალეს ვენახები და მთებზე ავიდნენ. ალბად, იფიქრეს; დიდი ჯარი მოდისო. პორტნიაგინი მიინცვერას გახდა და საგარეჯოში ვერ დადგებოდა. ბარგი-ბარხანა მთლად დასწვა და 8 თებერვლის ღამეს გამოიპარა მოსავლელ ტყის გზით. ცხენები ლაგამ-აღვირით მოჰყავდათ. გამოპარულებს მემზობენი აგრე რიგად არ აწუხებდნენ, ალბად, ვერ გაიგეს, რა გზით წამოვიდა პორტნიაგინი. ზარალიც აგრე რიგად დიდი არ მოსვლია საგარეჯოში გენერალს, სულ დააკლდა 35 ჯარის კაცი. ტფილისამდინ სამი დღე იარა და 12 თებერვალს მშვიდობით ტფილისში ჩამოვიდა⁹⁶⁾.

ბატონიშვილი დავით ცოტა სხვაგვარად აგვიწერს საგარეჯოს ამბავს. „ჟამსა ამას გარდვიდნენ კახნი საგარეჯოს. მოკრბნენ საგარეჯოელნი და ბრძვეს პარტნეგინს ღიანარალს, იძლივა პარტნეგინი და მივიდა ხაშმსა, ხოლო კახთა მოჰსწვნენ სადგურნი მათნი და თივანიცა რუსთანი და მიუხდნენ ხაშმზედან. იქმნა მუნ ბრძოლი მიშველგებულსა მხედრობასა რუსთასა შორის, რომელიცა მიაშველა პორტნეგინსა ღიანარალ ბარონ კლოტმან ხუთასნი მხედრობანი რუსთანი. მაშინ იძლიენენ და მოსწყდნენ მრავალნი და ნაშთნი წავიდნენ ტფილისად და კახნიცა აღვიდნენ ხაშმისა თავსა სამებას. ხო-

96) *ibid.* გვ. 358--359; *Акты*, ტ. V, გვ. 72.

ლო ყაფლანმაცა დაუტევა ყარა-ალაჯის ციხე და წარემართა ტფილისისაყენ მხედრობითა თვისითა, რომელ არღარა დაშთა რუსი ქიზიყისა სამფლობელოსა შინა. ესე იყო თვესა თებერვალსა 5-სა“.

კახელები რომ სამებას ავიდნენ, მართალია; ისიც მართალია, რომ თებერვლის 10—12 რიცხვებში მთელი კახეთი გასუფთავდა რუსთა მხედრობისაგან, ივრისა და ალაზნის ხეობებზე აღარ იყო ჯარი ამ ჟამად, მაგრამ ნუ დაგვავიწყდება, რომ რუსობას ჯერ-ჯერობით ეჭირა თელავის ციხე და ყარა-ალაჯისა, სადაც თავი შეეფარა სიკვდილსა და ამოწყვეტას გადარჩენილმა მხედრობამ.

მაშ ესე, თებერვლის შუა რიცხვებში 1812 წ., შიდა და გარე კახეთი თითქმის გასუფთავდა რუსთა მხედრობისაგან, მათი მართვა-გამგეობა ხუხულასავით დაიფუშა ერთი შებერვით. თელავისა და ყარა-ალაჯის მშიერ-მწყურვალი მეციხოვნენი სათელავში არაა მისადები. ტლანქი ულელი, გამოჩორკნილი კაპიტან-ისპრავნიკთა და კამისიონერთა მიერ, ზედ შუაზედ გადატყდა და ნატეხები შიგ თავში მოხვდა პატივემულ სასურსათო მოხელეთა და მათს მსგავსებსა. კახეთმა ძველებურად, ქართულად ამოისუნთქა და ქართულადვე დაიწყო ცხოვრება, ფიქრიანობა და აზროვნება. გულ-შემზარავი კვიცილი საეგზეკუციო კამანდებისა აღარ გაისმოდა „კურთხეულ კახეთის“ ეელ-მინდვრებში, სოფლიდან სოფლად აღარ დაძუნძულდებდნენ სამგლე იასაულები უნტერ-აფიცრებით საბეგრო ურმების მოსაკრფად. ერთის სიტყვით, კახეთი მხიარულობდა, ამაყობდა გამარჯვებით და სუსხიანი თებერვალი რომ არ ყოფილიყო, ან ღვინო რომ არ შეესვა საეგზეკუციო კამანდებს, საყვარელ გაუთავებელ მრავალ-ჟამიერსაც ზედ დააყოლებდა.

ზემოდ მოვიხსენიეთ, რომ კახელებმა მეფე ამოირჩიესო. ბატონიშვილმა დავითმა იძუნწა და არ შეატყობინა შთამომავლობას, როდის ამოირჩიეს, სად, ან რა ცერემონიით მეფე. მაყრიონს და ქორწილს რა ლაზათი აქვს, თუ თავში „ნეფე“ არაა გამოქიმული. კახელებიც ასე მოიქცნენ. ზეერი ძებნაც

არ დისკორდებით მეფის საშოვნად. იქვე კახეთში ყოფილა ბატონიშვილი გრიგოლი იოანეს ძე. თვით იოანე გიორგის ძე ამ ჟამად მოსკოვში იმყოფებოდა და როგორ დაავიწყდათ გრიგოლი და სხვებსავე თავე არ უკრეს რუსეთისკენ, ვერ გავიგეთ. გრიგოლი ერთად ერთი ბატონიშვილია, რომელიც დავიწყებოდათ მაშინდელ მთავარ-მართებლებს. დავიწყებული ჰყოლიათ თვით ქართველებსაც, თუმცა ბატონიშვილ დავითის უშვილობის გამო ქართველები ამ გრიგოლს ისე უტკეპროდნენ, როგორც კანონიერ მემკვიდრეს. ამზონების მეთაურებმა გრიგოლი მეფედ რომ გამოაცხადეს, კახეთი სიხარულით ფეხზე აღარ იყო. მცირე უკმაყოფილება არავის გამოუცხადებია, იმის გარჩევაშიც არაფერ შესულა, რა კაცია გრიგოლი, შესძლებს მეფობას ამ ვნება და მღელვარებით სავსე დროსა, თუ არა. ამ საგნის გარჩევასა და გამოძიებას არაფერ კისრულობდა. რაკი ხმა გაეარდა, მეფე ამოვირჩიეთო, ყველამ ერთხმად იწამა და შეჰფიცა ერთგულობა, მეფობისთვის სიკვდილი და ნაშხაური. მოგეხსენებათ, რა ძნელი ქვრივობა და კახელებსაც ბავშვივით უხაროდათ, რომ ასე ადვილად გაათხოვეს მთელი თერთმეტი წელიწადი ქვრივობაში მყოფი საქართველო და საშუალება მიეცათ ძაძა გამოეცვალათ და გძელი წვერები, ნიშანი მგლოვიარობისა, დაეპარსათ. კახელებს აღბად ერთი რამ ეწყინებოდათ ქორწილმხიარულობის დროს. აქ აღარ იყო კათოლიკოზი ანტონი. გენერალ ტორმასოვმა სწორედ უდროო დროს გაისტუმრა რუსეთს საქართველოს ეკლესიის უფროსი. კახელებს აკლდათ სუფრის მაკურთხებელი.

ბატონიშვილი გრიგოლი მალე შეეჩვია ახალ თანამდებობას და კარგად შეითვისა მეფობა. კახეთის ეკლესიებში გრიგოლს იხსენიებდნენ როგორც კანონიერ მეფეს.

ახლად არჩეული მეფე გრიგოლი მხნედ შეუდგა მეფობას. მთელ საქართველოს შეატყობინა ეს ამბავი და მოითხოვა მხნეობა და მამაცობა მტრის დანარჩენ რაზმების ვასაწყევტად. ყაზახი და ბორჩალო კანონიერი ნაწილი იყო მაშინ.

ნდელის საქართველოსი, შესანიშნავ საერთაშორისო ისტორიულ ტრაქტატში 1783 წ. ეგენი მოხსენებულია, როგორც განუყრელი ნაწილი სამეფოსი. მეფე გრიგოლმა ამათაც დაუგზავნა წერილები—დადგა ყამი რუსების გაწყვეტისაო.

ყაზახელ ალაარს, მამედ-ჰასან ალას, ჩავარდნოდა ხელში ერთი ამ ქალაქთაგანი. მამედ-ალამ ქალაქი არავის აჩვენა, არც ალაარებს და არც ხალხსა, აიღო და ყაზახის მოურავ პოდპოლკოვნიკ თავ. ბებუთაშვილს გაუგზავნა.¹⁷⁾ ბებუთაშვილმა კიდევ ქალაქი უმაღლეს მთავრობას წარუდგინა. მარკიზი პაულუჩჩი, ქალაქის თარგმანი რომ წაიკითხა, გულნატყენად მოახსენებს იმპერატორ ალექსანდრეს, ამ ქალაქიდან ვსცანი, რომ მარტო კახეთის უბრალო ერთი კი არ არის ამბოხებაში ჩათრეული, მთელი თავად-აზნაურობა იღებდა მონაწილეობას „ბუნტში“-ო. არც ერთი გვარი არ დარჩენილა, რომ ამ გულის ასამღერვე და სულის შემამოფოთებელ ქალაქზე ხელი არ მოეწერაო.¹⁸⁾

XIII

ტფილისს დაბრუნებულმა გენერალ პორტნიაგინმა, როგორც უფროსმა ჩინით, ჩაიბარა საქართველოს გამგეობა მარკიზის მოსვლამდე. მეამბოხენი მოუახლოვდნენ ტფილისის გარშემო მდებარე სოფლებს. ს. ავკალაში მეამბოხეებმა დაიკირეს ქართლიდან წამოსული ბეგრის ურმები, დატვირთული სასურსათო პურით. შვიდი ურემი წაართვეს და მეურმეები გარეკეს. მცხეთის კარანტინს უბრძანა პორტნიაგინმა—გორიდან ალარაგინ გამოუშვათ ქალაქში მტკვრის მარცხენა ნაპირით, თორემ ვაითუ მეამბოხეებმა ხელთ იგდონო.

ბორჩალო ზედ აკრავს საქართველოს დედა-ქალაქს. აქაურმა მოურავმა პოდპოლკოვნიკ თ. ერისთავმა შეატყობინა

¹⁷⁾ ოუ არა ვსცდები, ეს ბებუთაშვილი მამა უნდა იყვეს ცნობილის გენერალ ვახილი იოსელიან ბებუთაშვილისა,

¹⁸⁾ АКТЫ, ტ. V, გვ. 72.

პორტნიაგინს, კახეთიდან ჩამოვიდნენ მემამბოხეთა გამოგზავნილი კაცები და თათრობას აგულიანებენ რუსების წინააღმდეგაო. თავს ნუ დაზოგავ, სწერდა პორტნიაგინი ერისთავს, ან როგორმე დაატყვევე მოლალატენი, ან სიცოცხლეს გამოასალმეო.

შოში მოელოდა ქალაქს მარტყოფიდან. მდ. იორიდან მოყოლებული მარტყოფამდე მემამბოხეებმა ყველაფერი ხელთ იგდეს და ქალაქს ემუქრებოდნენ. პორტნიაგინმა მარტყოფს გაგზავნა ხერსონის პოლკის ბატალიონი ოთხის ზარბაზნით პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის უფროსობით, თვითონ-კი ტფილისის გამაგრებას შეუდგა. საიდუმლო აღგილებში ყარაულები ჩააყენა და ზარბაზნები ბატარეებზე დაალაგა.

მარტყოფელებმა მოჰკლეს სოფელში ჩაყენებული ურიადნიკი იარკოვი და ორი ყაზახი. მარტყოფის პოსტის ხუთი ყაზახი შეიბრალეს და სიცოცხლე აჩუქეს, ესაა მხოლოდ, რომ რაც რამ ებადათ, წაართვეს და გაძარცულნი ტიხანოვსკის გაუგზავნეს. მათკენ მიმავალი პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის ჯარი რომ დაინახეს, მემამბოხენი ხაშმის გზას დაადგნენ და ივრის ხეობისაკენ წავიდნენ. თვითონ მარტყოფელები, რაკი სიკეთეს-არას მოელოდნენ მათზე ამხედრებულ ჯარისაგან, საჩქაროდ აიბარგნენ და დედა-ბუდიანად შეეხიზნენ მთიან და ბუნებით მაგარ ხეობას. შუა-გულ თებერვალში მთაში ასვლა დიდად სასიამოვნო არ იქნებოდა მარტყოფელ წვრილ-ფეხობისთვის. მაგრამ რა გაეწყობოდა, საცა არა სჯობს, გაცლა უმჯობესია.

პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი გატრიალდა მარტყოფიდან და გამოეკიდა მემამბოხეებს ხაშმის გზაზე. ს. ხაშმთან შეიკრიფა თითქმის 4 ათასი მემამბოხე. აქ იყვნენ თუშნი, ფშაენი, ხევსურნი და თელავის მახლობელ სოფელნი. მეთაურობდნენ მამფოთართ კახელი თავადიშვილები. ხაშმს რომ მიუახლოვდა ტიხანოვსკი, მემამბოხეებმა თოფები დაახალეს, მაგრამ არ შეუშინდა მამაცი (ასე ეძახის მარკიზი ტიხანოვსკის) პოლკოვნიკი ტყვიის წვიმას და იერიში მიიტანა მემამბოხეთა ბე-

ნაკზე, რომელთაც ეკირათ ვენახები და სოფლის გარეშე მდებარე სერები. ტიხანოვსკი პირდაპირ ვენახებსა და სერებზე წავიდა, უმთავრესი ძალა მხედრობისა-კი გაგზავნა ბანაქის შუაგულში, ანუ ცენტრისაკენ. გაწვრთნილ ჯარის იერიშს ვერ გაუძღვს მემამბოხეებმა. დიდი ზარალი მოუვიდათ ხიშტებისაგან, თითქმის 200 კაცი დააკლდათ მოკლული. ორიოდ-სამიოდე ფშაველი და ხევსური ტყვედ ჩაუვარდათ რუსებსა. იძლიერენ მემამბოხენი და მაგარ მთებს შეაფარეს თავი. რუსებს სულ მცირედი ზარალი მოუვიდათ. სათქმელადაც არა ღირს ამ ზარალის აღნიშვნა. ერთი გრენადერი მოუკლეს და 10 ჯარის კაცი დაუკრეს. სწორედ დაუჯერებელია ეს ზარალი. ოთხი ათასმა კაცმა, თუნდ შორიდანაც თოფი რომ დაახლოს ბატალიონს, ნუ თუ მარტო ერთი გრენადერი უნდა წააქციოს და 10 დასკრას. მარკიზი პაულუჩჩი ასე მოახსენებს იმპერატორს და ჩვენც, გინდა თუ არა, უნდა ვირწმუნოთ.

ხაშმელების უბედურობა მოხდა 19 თებერვალს. პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის სიტყვით, ხაშმთან დამარცხებამ თავს ზარი დასცა მემამბოხეებსაო. მეორე დღეს ბოდიშის მოსახდელად მისულან პოლკოვნიკთან ყარაბულახელნი, უჯარმელები; ხაშმელები, სართიქალები და მულანლოელები და უთხოვნიათ—ნება მოგვეცი ჩვენ ბინებზე დავბრუნდეთო. რაკი ნებართვა აულიათ, მთებიდან ცოლ-შვილი ჩამოუყვანიათ და თავ-თავიანთ სახლებში დაბინავებულან.

ტიხანოვსკის თანა ჰყავდა ერგთული ქართველი თავადიშვილები. ამ თავადიშვილების წყალობით და აგრედვე დეკანოზ მარკოზოვისა პოლკოვნიკ ტიხანოვსკიმ მარტყოფელებს პირჯვარი დასწერა და ხემლწიფის მორჩილება-ერთგულობაზე დაითანხმა. მარტყოფელებმა შეისმინეს ჩაგონება დეკანოზისა და რუსეთის ერთგულ დავადიშვილებისა და მიიღეს ფიცი რუსეთის მთავრობის ერთგულობაზე.

რუსები რომ ეწვივნენ ჩვენს ქვეყანას, დიდ ხანს ვერ დაამყარეს საქართველოში სიწყნარე, სიმშვიდე და მორჩილე-

ბა. ჯერ კიდევ ქედ-მაღალი იყო მაშინდელი ქართველი, მონური მორჩილება ეხამუშებოდა და ხშირად „ბუნტობდა“, ანუ, ჩვენებურად რომ ესთქვათ, ტლინკებს ისვროდა. სამხედრო: კამანდები და ზოგჯერ დიდი ლაშქარი აყურებდა ზარბაზნის ყუმბარით, ან ხიშტით გაავზნებულ ქართველს და დაწყნარების შემდეგ ერთგულობის ფიცს მიადებინებდა ხოლმე. ისე გახშირდა ერთგულობის ფიცის მიღება, რომ ბოლოს ყოველი ფასი დაეკარგა ფიცის მიღებას. ერთისა და იმავე კუთხის მკვიდრს მრავალჯერ მიუღია ფიცი ერთგულობისა და მაინც გაუტეხია იგი. ეს გარემოება უნდა იყვეს მიზეზი, რომ შემდეგ დროებში ჩვენში ჩალის ფასად გახდა ფიცი. ორიოდ გროში თუ დახარჯე, რამდენიც გნებათ, იმდენს იშოვნით ტყუილ მაფიცარს. ყველაფერს საფუძველი ისტორიაში უნდა მოუქმებნოს კაცმა. ორ-სამ დღეში არა ტყუდება ხასიათი ერისა, ორ-სამ დღეში არ იხრწნება ზენ და რწმენა ერისა. დიდი შრომა და ღვაწლია საჭირო ერის გათახსირებისათვის და აკი არ იშურებდნენ არც ერთსა და არც მეორეს ერის კარგის თვისებათა შესაბნალად.

დროა ახლა ქართლს მივხედოთ. მაშინდელმა საქართველომ არ იცოდა, რა ხილი იყო დღევანდელი სტრატეგია და ტაქტიკა. მართალია, არ იცოდა სამხედრო მეცნიერების დღეაზრი, მაგრამ ის-კი კარგად იცოდა, რომ რუსების ამოსაწყვეტად საჭიროა მასაზრობელები გზა მოეკრას რუსის მხედრობას. ეს გზა დღევანდელი საქართველოს სამხედრო გზა, ანუ დარიალის ვიწრო ხეობა. თუ დარიალის ხეობას შეკვრავდნენ მემამოხენი და შიდა რუსეთიდან მაშველ ჯარს აღარ შემოუშვებდნენ, თუ ამ ერთად-ერთი გზით რუსები სამხედრო მასალას ვეღარ მოზიდავდნენ, ცხადია, რომ რუსების ბატონობა ჩვენს ქვეყანაში საეკვეო შეიქმნებოდა. ამისათვის კახელებმა გაშალეს თუ არა ამბოხების დროშა, ანაურის მახრაში შეიკრივები აფრინეს, აიშალენით და ჩვენთან ერთად იმოქმედეთ რუსთა მხედრობის წინააღმდეგაო. რადგან არაგველობა და მთა იმავე ტაფაში იწვოდა, როგორშიაც ქართლ-

კახეთი იხრაკებოდა და უფრო მეტადაც, ვინაიდან სამხედრო გზაზე მუშაობა და სამხედრო მასალის ზიდვა აუტანელ ტვირთად დაიწვა ანანურის მაზრის მკვიდრსა. შიკრიკებს ბევრი ხვეწნა და მუდარა არ დასკირდათ. არაგველებმა, მთიულეებმა, გულამაყრელებმა და მთის დანარჩენ მკვიდრთ სიხარულით მოისმინეს შემონათვალი და აცნობეს კახელობას—თქვენთან ერთად გავწყდებით და მტერს ბოლოს მოვუღებთო. სულ რაღაც ერთმა კვირამ გაიარა, რაც თიანეთსა და ახმეტას „ბუნტი“ დაიწყო, და მთელი ანანურის მაზრა აჯანყების ბოლსა და კვამლში გაეხვია. თებერვლის ათს 1812 წ. ფასანაურის პოსტზე მდგარი რუსები გაჟლიტეს, ანანურისა და ღართის-კარის მეციხოვნეთ ალყა შემოარტყეს და სამხედრო გზაზე მისვლა-მოსვლა სრულიად მოსპეს. ⁹⁹⁾

დაწვრილებით ანანურის აჯანყების ამბავი ასეა. თებერვლის 9-ს „უსიამოვნო“ ამბავი მოუვიდა ბარონ კლოტს. სოფ. ბულაჩაურს 1000 მემბოხე შეიკრიფა და მათი რაზმი ყოველ დღე მატულობსო. თითქმის სოფელი არ დარჩენილა ანანურის მაზრაში. რომ ამბოხების გზას არ დასდგომოდა. თვით ანანურს, საქართველოს „კარს“ (რუსულად: КАРС) ალყა შემოარტყეს და ციხეში აღარავის უშვებდნენ. ანანურის სათემო ისპრავნიკმა მოსწერა ბარონს თებერვლის ათსა: არ ვიცი როგორ ვუშველო ანანურსა. უველა ამბოხებას მიეცა და მშველელი არავინაა. ანანურს 1000 კაცი ახვევია გარსა, ყოველ დღე მატულობს მათი რიცხვი და მე-კი ათიოდე კაცი-ლა შემრჩა ერთგულიო. საგურამოს მინდერებზე თავი მოიყარა 500 კაცამდე და აპირობენ ღართის-კარს დაეცნენ. რაკი ასეთ გაქირვებაში ჩაცვინდნენ, ანანურის მეციხოვნენი, ბძანება გაეგზუნა კაპიტან საგინაშვილს, რომელიც ტფილისში მოდიოდა ქართლიდან საქართველოს გრენადერთა პოლკის ორი როტა სალდაით, მიეშველოს ღართის-კარს, სადაც დაბანაკებული იყო ორი როტა ჯარი, შეაერთოს ჯარები და იმოქმედოს არაგველ

⁹⁹⁾ იხ. АКТЫ, ტ. V გვ. 70—74; УТР, ტ. II გვ. 360.

მეამბოხეთა წინააღმდეგ. ამასთანავე კაპიტან საგინაშვილს დაევალა გაგზავნოს პიტარა რაზმი ს. მუხრანს სახელმწიფო სასურსათო მღაზიის დასაცველად და გაგზავნოს ორმოცდათი ჯარის კაცი მცხეთის ხიდის შესანახად. მცხეთის ხიდს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგანაც ეს ხიდი რომ გაეფუჭებინათ, ტფილისი სავსებით მოსწყდებოდა ანანურის მახრას და საქართველოს სამხედრო გზასა.

ანანურის სათემო ისპრაენიკის ფართი-ფურთობიდან არაფერი გამოვიდა. შეეკრიფა რაღაც 200 სოფლელი და დააპირა ანანურის გზის გარღვევა და შიგ ციხეში შესვლა. ისპრაენიკს და მის მხლებლებს მეამბოხეებმა თოფებია დაუშინეს, მიუახლოვდა თუ არა ციხეს და ორის ტყვიით ფეხში მძიმედ დასჭრეს. მხლებლები შემოეფანტნენ და აჯანყებულთ შეუერთდნენ. ფეხში დაჭრილმა ისპრაენიკმა მოჰკურცხლა და გორში ბრეგვა გააღინა. ⁽¹⁰⁰⁾).

სასიამოვნო ამბავს ანანურიდან არც მუხრან-ბატონი, გენერალ-მაიორი თ. კოსტანტინე ივანეს ძე ატყობინებდა მთავრობას. მუხრან-ბატონი დიდი და გავლენიანი მემამულე გახლდა, მთავრობა ენდობოდა და ამისთვის სწორედ ეს ქართველი ფეოდალი გაგზავნეს ხალხის დასაწყენარებლად. თავადმა კოსტანტინემ შეჰკრიფა ორასიოდე წვრილ-ფეხა აზნაური და გლეხობა, თან წაიყვანა მაიორი თორნიკე ერისთავი და ანანურის ციხისაკენ გაემართა, მაგრამ შეშინდა რუსის ერთგული გენერალი, შეშინდა აგრედვე რუსების ერთგული თორნიკე ერისთავი ¹⁰¹⁾ და იერიში ვერ მიიტანეს ანანურზე. ისე შიში არაა აქ მოსატანი, როგორც ისა, რომ მუხრან-ბატონი ვერ ენდობოდა რაზმსა. გაჭირვების დროს უღალატებდა რაზმი, როგორც უღალატა ანანურის სათემო ისპრა-

100) *ibid.*, გვ. 71. კარგი სიტყვაა ხმარებული მარკიზის უკვეშეუბრძოლის მოხსენებაში იმის ვამოსახატავად, თუ როგორ აპირებდა ისპრაენიკი ანანურზე შესვლას, — „покусился было пробиться въ крѣпость Аназуръ сквозъ мятежныя толпы“.

101) *ibid.*, 71. რუსულად: „также вѣрныи и усердныи къ Россіи“

ენიკსა. ამისთვის ბარონ კლოტს მოსწერა—რუსის მხედრობა მომაშველე, თორემ ჩემის ჯარით ვერას ვავაწყობო.

გენერალ ბარონ კლოტმა საჩქაროდ ქალაქი გაუფხავა ქართლიდან წამოსულ საქართველოს გრენადერთა ბატალიონის კამანდირს პოდპოლკოვნიკ უშაკოვს—ტფილისში ნულარ ჩამოხვალ, შემოიკრიფე ლართის-კარისა და მუხრანის მეციხოვნენი და პირდაპირ ანანურს გასწიე ციხის საშველადაო. ჯაშუშების ხელით ბარონმა გაუფხავა ბრძანება ვლადიკავკავის ციხის უფროსს გენერალ-მაიორ დელპოცკოს—რამე ილონე და საქართველოს სამხედრო გზა გახსენო, ამასვე სთხოვდა ბარონი გაბრიელ ყაზბეგს.

თებერვლის თერთმეტს ტფილისში ჩამოიქრა თვით თ. კოსტანტინე მუხრან-ბატონი. მღელვარება ძლიერდება; ხალხის დასაწყნარებლად დიდი ჯარია საჭიროვო. მუხრან-ბატონი უკანვე გაბრუნეს და დაავალეს, პოდპოლკოვნიკ უშაკოვს შეუერთდი შენის კაცებით და ეცადეთ—როგორმე ჩააქროთ ამბოხებო. უმთავრესი დავალემა კი ის იყო, რომ როგორმე გაენთავისუფლებინათ ანანური.

მუხრან-ბატონს თან გაატანა ბარონ კლოტმა განცხადება, ანუ ყბად აღებული „ობვეშჩენიე“. განცხადებაში ბარონი სწერდა არაგველებს: თუ ერთგულობის ფიცს არ გასტყევათ, წყნარად იქნებით და მემამოხეებს არ შეუერთდებით, იცოდეთ, რომ პატრონობა-მფარველობას არ მოგაკლებთ და ეს მფარველობა-პატრონობა წუთიერი-კი არა, სამუდამო იქნებაო.—ბოლოს დროს როგორღაც ალარა სჭრიდა „განცხადებათა“ ძალა. ამ „ობვეშჩენისაც“ ეს დაემართა. თერთმეტს თებერვალს, ღამე, მემამოხენი დაეცნენ ლართის-კარის პოსტსა და კინალამ გადასწვეს. ყარაულებმა დროზე შეიტყვეს მტრის განძრახვა და ხიფათს გადაარჩინეს ლართის-კარის პატარა ციხე.

თებერვლის 12-ს პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი მუხრანს ავიდა. შესვენებით არც-კი შეუსვენია უშაკოვს და ხუთი როტა ჯარით დღუშეთისაკენ გასწია. მკადის-ჯვარს რომ გასც-

და, უშაკოვი წააწყდა მემბოზებებს, რომელთაც უტებს ტყით დაბურულ გორაზე სანგრები დაეშართათ. ეკვეთნენ მტერნი ერთმანეთს. მარკიზი პაულუჩჩი მოახსენებს იმპერატორს, რომ უშაკოვმა დიდად დაამარცხა მტერიო, ბევრი მემბოზე მოჰკლა და დუშეთამდის სდია გაქცეულ მტერსაო. ადვილი დასათვლელი იყო მოკლულთა რაოდენობა, მაგრამ არაა ცნობა, რა ზარალი მოუვიდათ აჯანყებულთ. დაღამებისას უშაკოვმა უწია დუშეთს, მაგრამ ვერ გაბედა იერიშით მისულიყო ციხეზე. ციხიდან დუშელებმა თოფები დაუშინეს უშაკოვს. გათენებისას პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი მიუხტა დუშეთს, აიღო ფორშტადი და შემდეგ თვით დუშეთის ციხე. ბრძოლა გაგრძელდა სულ ორ საათს. ციხეში თურმე 30 მეციხოვნე ყოფილიყო და ეს 30 კაცი ორ საათს ებრძოდა ქართველ გრენადერთა პოლკის ხუთ როტას, რომელშიაც სულ ცოტა ხუთასი კაცი იქნებოდა. უშაკოვის მოწმობით, ძალიან ბევრი მეომარი მოუკალით მემბოზეებსაო. ორთავე შეტაკებაში, მკადის-ჯვრის სერებზე და დუშეთზე, თვითონ კი ეს ზარალი მოსვლია: მოუკლეს 10 ჯარის-კაცი; დაიჭრა კაპიტანი თ. ივ. ნ. აბხაზი (რუსულად: აბხაზოვი) და 22 ჯარის კაცი. 102).

პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი დუშეთისაკენ რომ წავიდა მკადის-ჯვრის გზით, მისწერა წიგნი ლართის-კარში კაპიტან საგინაშვილს, დუშეთისაკენ წამოდი და მომეშველეო. საგინაშვილმა 11 თებერვალს წაიყვანა სამი როტა ჯარი, 40 ყაზახი და გასწია დუშეთს. თანა ჰქონდა ერთი ზარბაზანი. გზა ტყე-ტყე მიდიოდა, გაიარა თუ არა ექვსიოდე ვერსი, საგინაშვილს წრე შემოავლეს მემბოზეებმა და თოფები დაუშინეს. იქვე ბრძოლის დასაწყისში საგინაშვილი მძიმედ დაიჭრა; მისი მაგიერობა იკისრა პორუჩიკ ცაცკამ, მაგრამ ეს აფიცტრიც დაიჭრა. დარჩა რაზმი უკამანდიროთ.

ბრძოლა გამწვავდა. მემბოზეთა რიცხვი მატულობდა და 1500 კაცამდისინ ავიდა. რალა უნდა ექნა საგინაშვილს?

102) ibid 73.

მტრის გარდევვა რადგან შეუძლებელი გახდა, უბრძანა ჯარს უკან დაბრუნებულიყო და იმავე საღამოს ღამის-კარში ჩამოვიდა რაზმი. ზარალი აგრე რიგად დიდი არ მოსვლია საგინაშვილს: მოუკლეს ის ჯარის კაცი; დაუქრეს სამი აფიცერი და 18 ჯარის კაცი. მოუკლავთ აგრედვე ერთი ქართველი თავადიშვილი სოლომონ მალალაშვილი. 103).

სულ სხვანაირად აგვიწერს ბატონიშვილი დავით ბრძოლის ამ ეპიზოდს. აი რას მოგვითხრობს მემბტიანე: „მაშინ არაგვის პირმანცა აღადგინა შფოთი პირისპირ რუსეთისა! შეთახმარნენ ფშაველნი და მოჰსწყვიტნეს ყოველნივე მუნ მყოფნი რუსნი ფასანაურსა და ანანურსა, ხოლო კამენდანტი ანანურისა გამაგრდა ციხესა შინა. მაშინ ბარონ კლოტმან ღიანარალმან, რომელიცა იყო მოადგილედ მარკიზისა ტფილისსა, ვინაიდან მარკიზი ეამსა მას იყოფებოდა ბაქუს, წარავლინა არავგიანთა ზედა პოლკოვნიკი უშაკოვი ათასითა მხედრობითა და მუხრანის ბატონიშვილი კოსტანტინე, ძე იოვანე მუხრან-ბატონისა. წარატანა თანა, რამეთუ ესე კოსტანტინე იყო ფრიად ერთგული რუსთა და არა კეთილობასა მოსურნე ქართველთა და მოვიდა კობიანთ-კარს და დაესხა კობიანთ თავსა. იქმნა მუნ ბრძოლა ძლიერი, იძლივნენ რუსნი და მოკლეს რუსი ასობოცდა ათი კაცი და სიღამემან გაჰწყარნა. მაშინ კოსტანტინემან დაუწყა ტკბილი საუბარი, მიიტყუა ფიცით სამოცდაათნი კაცნი არაგვის პირისანი—ჭი უსჯულო სვინიდისი!—და სრულიად მოაშთობინნა იგინნი რუსთა (ესე იგი დაახრჩეს); მოწვა კობიანთ-კარი და დუშეთი, გარდავიდა რუსთა მხედრობითა და მოწვა ანანური, პავლეური და ციხისძირი. ეამსა ამას მოვიდა ბულაჩაურზედა სხვა ახალი სამასი კაცი რუსთა მხედრობა. იქმნა მუნ ბრძოლაი. იძლივნენ რუსნი ბულაჩაურითგან, მოკლეს წინამძღვარი მათი მალალაშვილი სოლომონ, ძე დავითის და დაჰკოდეს კაპიტანი საგინაშვილი ზურაბ, ძე პაპუასი. ჰსცნა რა კოსტანტინემან,

103) ibid 33, 73.

გარდაუძღვნა ანანურით რუსთა და მოაწვევინა ბულაჩაური სრულიად“.

მარკიზი არასა ბრძანებს, მართლა დაახრჩობინა კოსტანტინე მუხრან-ბატონმა 70 კაცი არაგვას პირისა თუ არა. მემატინე დავითი გადაჭრით ამოწმებს ამ საშინელ ამბავსა და შეწუხებულ-აღშფოთებული კილოთი ღაღადებს: *«ი უსჯულო სენილისოვო!»*

საჭიროა სხვა ისტორიული საბუთი, რომ ბრალიანს ბრალი დავდოთ და თუ კოსტანტინე უღანაშაულოა, ეს საშინელი მსჯავრი ისტორიისა ავხადოთ.

XIV

მეამბოხებმა, როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, შეპკრეს საქართველოს სამხედრო გზა და ცოტა არ იყვეს, გული მოიფონეს,—რუსის მაშველი მხედრობა საქართველოში ვეღარ შემოვა და აქაურებს ჩვენც გავეუსწორდებითო. მაინც გული ეთანადრებოდათ, ვაითუ რუსების ერთგულმა გაბრიელ ყაზბეგმა გზა გახსნას და კავკასიის ქედზე ჯარი გადმოატაროსო.¹⁰⁴ გულის მოსაგებად, ასე გაშინჯეთ, შეფობაც-კი შესთავაზეს მეამბოხებმა გაბრიელსა, მაგრამ ყაზბეგმა სახელ გატეხილ ქართულ შეფობას რუსის ჩინ-ორდენები არჩია და ერთხელ მიღებული ფიცი ერთგულობისა არ გასტეხა.

შეატყობინეს თუ არა, რომ ფასანაურის პოსტს მეამბოხენი გარს შემოეხევივნენო, პოლკოვნიკი გაბრიელ ყაზბეგი ვლადიკავკაზს აიჭრა და პირადად სთხოვა ციხის კამენდანტს გენერალ-მაიორ დელპოცოს, ჩქარა ჯარი გაგზავნე გზის გასახსნელად, თორემ მერე გვიანლა იქნებაო. დელპოცო დაფაცურდა, ჩამოვიდა ლარსში და უბრძანა მაიორ ბარსოვს წასულიყო ანანურს ერთი როტა სუზდალის პოლკის ჯარითა და თან წაეღო ერთი ზარბაზანი. ძნელი იყო ზარბაზნის გადმო-

¹⁰⁴ მარკიზი ყაზბეგს ასე ახასიათებს: *«истинно усердный и вѣрный. и в. Акты. т. V, 83, 78.»*

თრევა და ჯარის გადმოყვანა შუაგულ ზამთარში კავკასიონის ქედზე, მაგრამ სიძნელისა არ ეშინოდა გაბრიელსა და იმედი ჰქონდა, რომ ჯარსაც უვენებლად მოიყვანდა ანანურს მორჩილ მთიულთა დახმარებით და მთასაც მორჩილების გზაზე დააყენებდა. გაბრიელის იმედსა და დაპირებას უბრალო ბაქობად არ მიიღებდა რუსის მთავრობა, რადგან ყაზბეგი მართლა რომ გამოცდილი და სარისტიანი კაცი იყო. ვინ მოსთვლის რამდენჯერ დაუხსნია გაბრიელს გაჭირვებისაგან რუსის მხედრობა. ¹⁵⁵⁾

ეჟისა იწროებისასა იმედიანი სიტყვა და დაპირება გაბრიელისა დიდი ნუგეში იყო გენერალ პორტინაგინისთვის, კრუხივით რომ მოიკალათა ტფილისში და გარედ გასვლას რომ ველარ ბედავდა. სანუგეშო ამბები გამოუგზავნეს შეშინებულ გენერალს ქართლისა და ბამბაკის ოლქის უფროსებმაც. ბამბაკის უფროსი გენერალი ლისანევიჩი ატყობინებდა, საჩქაროდ გიგზავნი ერთ ბატალიონ ჯარსა და ბატალიონი რომ უფრო მალე ჩამოვიდეს ტფილისს გამოვისტუმრე მოკლე უზუნღარის გზით, თუმცა სასიარულოდ ძნელი და უვარგისია ეს გზაო. ამასთანავე ჩემდა მიერ რწმუნებულ დისტანციის სამზღვრები მაგრად შეეკარი, რომ საქართველოში მომხდარ აჯანყების ხმამ აქაც არ მოაღწიოსო. გენერალი სტალი კიდევ იმას იწერებოდა ქართლიდან, რომ თუმცა აჯანყება ჯერ არ დაწყებულა, მაგრამ ხალხი სიხარულით ფეხზე აღარა სდგა, კახელების აჯანყების ამბავი რომ გაიგოვო. ერისთვიანთ მდლობელი უნდა ვიყვნეთ, რომ ქსნის-პირელნი არ შეეუერთდნენ მათგანთათ, თუმცა კაცი-კაცზე მოსდიოდათ და უთვლიდნენ, ერთად ვიმოქმედოთ რუსების წინააღმდეგაო. მართალია, არხენადა ვარ, მაგრამ ვინ იცის, აუტკივარი თავი რაზე ავიტკივო და ამის გამო წინააღმდეგ სამზადისს შევეუდექი, თუ ვინიცობაა აჯანყება დაიწყოვო. გაბნეული კამანდები შეეკრი-

105) ვინც არ დაიზარებს და თვალს გადაავლებს ისტორიულ ამბავს „მთიულეთი 1804 წ.“, სავსებით გაითვალისწინებს, თუ ვინ იყო გაბრიელ ყაზბეგი და რა სიკეთე მოუტანა პაშინდელ რუსის მთავრობას რყევა-მოძრობის დროს.

ფე და იმისთანა ადგილებში ჩავაყენე, რომ ამბოხების დროს ერთმანეთს უცხად გაუწოდოს დახმარების ხელიო. ¹⁰⁹⁾.

ურიგო ამბავს არც პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი იწერებოდა. დუშეთის დამორჩილების შემდეგ უშაკოვი დაუყოვნებლივ გაემართა ანანურისაკენ. დუშეთიდან ორი ვერსის მანძილზე ანანურის გზაზე დამდგარ რუსის მხედრობას წინ გადაეღობნენ აჯანყებულნი და სროლა აუტყვეს. ბრძოლა გაგრძელდა დილის 6 საათიდან საღამოს 5 საათამდე. უშაკოვმა გზა გაიკვლია, ანანურს ავიდა და შეება აჯანყებულთ, ციხეს რომ ეხვივნენ გარსა. იძლივნენ მემამოხენი და გამარჯვებული უშაკოვი ციხეში შევიდა. მართალია, ანანური ვანსაცდელს გადაარჩა, მაგრამ თვით მაზრა ანანურისა ჯერ კიდევ დამშვიდებულად ვერ ჩაითვლებოდა, რადგან მარტო კახეთიდან მოსული მემამოხე ათას კაცამდე აღიოდა. ანანურში მომქმედ კახელობას უფროსობდა თ. იოსებ სიღამონოვი. ეს რაზმი დათარეშობდა არაგვის მარჯვენა ნაპირზე და ჯერჯერობით უშაკოვთან შეტაკება არა ჰქონია.

პოდპოლკოვნიკ უშაკოვის რაზმი დაბანაკდა ანანურის ციხის გვერდზე. მემამოხენი მოსვენებას არ აძლევდნენ რაზმსა და სხვა და სხვა მხრიდან მიუხტებოდნენ ხოლმე. ამ გვარმა სითამამემ ძალზე გააბრაზა მხნე და გამარჯვებული პოდპოლკოვნიკი და განიძრახა მოუსვენარ მტრის სამაგალითოდ დასჯა. ენა-ტანიებმა შეატყობინეს, რომ ანანურიდან სამი ვერსის მანძილზე დაბანაკებულია 70 კაცი მემამოხეო. თებერვლის 17-ს უშაკოვმა თან წაიყვანა 150 გრენადერი. ჩუმად მიეპარა ღამე მემამოხეთა ბანაკს, ეკვეთა და თითქმის სავსებით გაჟღერა. გადარჩა სიკვდილს 15 კაცი და ესენიც ტყვედ წამოიყვანა გულადმა პოდპოლკოვნიკმა. უშაკოვს მცირე ზარალი მოუვიდა, მოუკლეს ორი გრენადერი და დაუქრეს ორი. ასეთი მცირე ზარალი იმის ნიშანია, რომ რუსები მძინარეებს დასხმიან თავსა. უშაკოვმა ხელთ იგდო ერთი უმთავრესი

109) АКТЫ. ტ. V. გვ. 74.

მეთაური არაგვისპირელ მემბოხეთა, სწორედ ისა, რომელმაც ლაზათიანად შეამკო ანანურის კამენდანიტი და სთხოვა ცხე ჩაგვებარეო. შიშისა და მაგალითისათვის დატყვევებული მეთაური ჩამოაღრჩეს 18 თებერვალს, დილით. მემბოხეთა ბანაკის აკლებამ და უმოავრესად მემბოხის ჩამოხრლობამ თავზარი დასცა მემბოხეებსაო, იწერებოდა უშაკოვი, გული გაუტყდათ და მორჩილება ითხოვესო. მთელი ანანურის მაზრის მცხოვრებლებმა ხელმწიფე იმპერატორის ერთგულობაზე ფიცი მიიღეს და დაუქრდნენო. სწორედ ამ ემად ტყვეობიდან გამოექცათ არაგვისპირელებს ერთი ყაზახი და უშაკოვს მოახსენა ფსანაურის პოსტის ამოწყვეტის ამბავი. რუსეთიდან ფსანაურში ახლად ჩამოსულიყო ერთი როტა სალდათი და სწორედ ეს ახლად ჩამოსული როტა გაანადგურეს მემბოხეებმაო.

ზემოდ მოვიხსენიეთ, რომ კოსტანტინე მუხრან-ბატონმა „მოაშთობინა“ 70 კაცი არაგვისპირისანი. ბატონი შეიღ დავითის მოთხრობა და უშაკოვის მოხსენება რომ დაუპირისპიროთ, უეკველად უნდა ვიფიქროთ, რომ ორიენი ერთსა და იმავე ფაქტს გვიამბობენ. შორიდან სხვა და სხვაობა ეტყობა, მაგრამ არსებითად ერთი და იგივეა. ვითომდა მამაკი უშაკოვი, 150 გრენადერთ, ქურდულად თავს დაესხა მძინარე არაგველებს და უმოწყალოდ შემუსრა, ხოლო წინამძღოლი ხალხის თვალწინ ჩამოაღრჩო. უშაკოვი თავისთავად ღამე უცხო და უცნობ ადგილს ვერ გაითარეშებდა. ეკვი არაა, რომ ვინმე ქართველი წაუძღვებოდა წინა და გზას უჩვენებდა. გზის მაჩვენებლად გამოდის გენერალი კოსტანტინე მუხრან-ბატონი, ასე რომ გოაცვებით ნათქვამი დავითისა: „ჰოი უსჯულო სვინციდისოვო“, მნიშვნელობას არა ჰკარგავს.

რაკი ანანურელები მიფანტ-მოფანტა პოდპოლკოვნიკ უშაკოვმა. თავისუფლად დაიწყო სიარული სოფლიდან სოფელს, ზოგან ძალით აფიცებდა ხალხს ხელმწიფე იმპერატორის ერთ-

გულობაზე, ზოგან-კი თავის ნებით მიდიოდა „მამაც“ სარდალთან დამფრთხალი სოფლელობა ფიცის მისაღებად. მართალია, ანანურის ციხე სამწუხარო სურათს წარმოადგენდა, რადგან მემბოხეებმა სახელმწიფო თივა მოიტაცეს, წაიღეს აგრედვე რაც პური მოეგროვებინათ რუსებს სასურსათო მალაზიაში, მრავალ მოხელეს სახლ-კარი დაუწვეს და ქონება დასტაცეს, მაგრამ ამ ზარალს ვიღა იღარდებდა, რაკი მაზრა დააწყნარეს და ხალხს ფიცი მიაღებინეს. სუზდალის როტაც გადმოვიდა მთაზე დიდის გაკირვებით და კაიშაურში დადგა, ასე რომ საქართველოს სამხედრო გზა გაიხსნა და რუსის მთავრობამ დიდი ხიფათი და განსაცდელი აიცილა თავიდან. ერთი სიტყვით მამაცმა უშაკოვმა საქმე გააჩხა და იმედით სავსე რაპორტებს უგზავნიდა ტფილისში პორტნიაციის. ერთი რამ ვერ მოაგვარა უშაკოვმა და ეს ერთი იყო, რომ ჩრდილს აყენებდა მის გამარჯვებას. უშაკოვმა ვერას გზით ვერ მოახერხა ხელში ჩაეგდო კახეთიდან მოსული მემბოხენი. მერე ცოტანიც ხომ არ იყვენენ! თითქმის ათას კაცამდე იქნებოდა კახელების რაზმი. იგინი დაბანაკდნენ სოფ. საშაბუროს და ელოდნენ მთის პასუხს. რაზმის მეთაური და უფროსი თავადი იოსებ სიღამონოვი (ერისთავი) კარგა ხანია წასული იყო მთაში დახმარების სათხოვნელად. არაგვის ბატონ ბეჟან ერისთავის შვილი თავადი იოსებ ერისთავი გაემგზავრა გუდამაყარს და შეცადინებოდა აედლეგებინა როგორც გუდამაყარელი, აგრედვე სხვა ხეობათა მცხოვრებნი¹⁰⁷).

ნათქვამს თავი რომ მოვეუყაროთ, თვალწინ ასეთი სურათი დაგვხატება: თებერვლის ოცს შეკრული საქართველოს სამხედრო გზა გახსნა ორპირად წასულმა ჯარმა. ანანურისა და დუშეთის მაზრათა მკვიდრნი დაწყნარდნენ, დუშეთისა და ანანურის ციხენი ისევე რუსებს დარჩათ. არაგვზე დარჩა საბრძოლველად მხოლოდ თ. იოსებ სიღამონოვის ათასკაციანი რაზმი, ს. საშაბუროში დაბანაკებული.

¹⁰⁷ *ibid.* ტ. V, გვ. 74—75.

ტფილისის მიღამოები გასწმინდა მეამბოხეთაგან პოლკოვნიკმა ტიხანოვსკიმ. მთელი კახეთი, დღევანდელი თიანეთისა, თელავისა და სიღნაღის მაზრები, მეამბოხეებს ექირათ ხელში გარდა თელავისა და ყარა-ალაჯისა. თელავში მოემწყვდნენ მაიორები შმატოვი და ვრონსკი 300 ჯარის კაცით და ყარა-ალაჯის ციხეში შეიკრიბა: ქვედა ნოვეგოროდელ დრაგუნთა პოლკის ორი ესკადრონი, ს. ფხოველიდან ჩასული ეგერთა ერთი როტა, ს. ბოდბისხევიდან ძალზე შეგერტყილი ერთი ბატალიონი ყაბარდოს პოლკისა და ელისეს სასულთანოდან მოსულ მაიორ ორბელიანის უფროსობით ორი როტა ყაბარდოს პოლკისა ერთის ზარბაზნით.

ასეთი იყო საქმის ვითარება თებერვლის ოცსა. 21 თებერვალს თვით მარკიზი პაულუჩიჩი ჩამოვიდა ყარაბალიდან ტფილისს. მარკიზი ისე ჩქარობდა მოსვლას საქართველოში, რომ ორი დღის მეტი არ გაჩერებულა ქ. შუშაში. ყარაბალის სახანოს საქმეების მართვა-გამგეობა და მოწყობა მიანდო მამაკობით განთქმულ გენერალ მაიორ ი. ვ. კატლიარევსკის და თვითონ ქუდმოგლეჯილიო რომ იტყვიან, ისე მოეშურებოდა ტფილისისაკენ. ელდა ეცა რომ მოახსენეს, ორი კვირაა რაც აღარ ვიციით, რა დემართა ყარა-ალაჯის ციხეში მომწყვდეულ ჯარსაო. ცეცხლივით აენტო მარკიზი, პორტინაიგინი რომ დაინახა ტფილისში გულ-ხელ-დაკრფილი. იმის მაგივრად რომ კახეთს მოუარო, უპატრონო, იმის მაგივრად რომ რაკი კახელობა „აბუნტდა“, შემწეობა მოგეთხოვა და ამბოხება მოგესპო, ჩამობრძანებულხარ ტფილისში, თან წამოგიყვანა მთელი პოლკი და ანანურისა და ტფილისის ჯარების უფროსობა გიკისრიაო. ერთი მიბრძანე, ამიხსენი და გამაგებინე, რაა მიზეზი ამ უცნაურის საქციელისაო, სწერდა მარკიზი შეშინებულს პორტინაიგინს. გენერალ პორტინაიგინმა რაპორტი მიართვა მარკიზსა, ავდა ვარო და ამ გვარად სახსებით ჩამოშორდა აჯანყების საქმეს და შემდეგში აღარა-

ფერი მონაწილეობა ადარ მიუღია საქმეთა მსვლელობა-მიმდინარეობაში. 108)

ციბრუტივით დატრიალდა პაულუჩჩი. თავად ციციშვილის მიზაძველი იმისავეთ აპირებდა მოქმედებას, ესე იგი ფიცხად უნდა შეეუტო მტერსა, რომ გონებას ვერ მოვიდეს და დავთრები დაეხანსო. ანანურისა და ტფილისის მაზრათა ოლქის უფროსად დაადგინა გენერალი კლოდტ-ფონ-იურგენს-ბურგი, პორტინაგინის ავადმყოფობის გამო კახეთში სამოქმედო ჯარის უფროსობა თვითონ იკისრა. ბაზაკიდან მოსულ ბატალიონს უბრძანა—წადი ს. ხაშმს, შეუერთდი ტიხანოვსკის და უცადეთ ჩემს ბრძანებასაო. უშაკოვს კიდევ მისწერა, დაუყოვნებლივ დაეცი თავსა საშაბურაოში შეკრებილ მემამოხეებს, დაამარცხე და ს. ბულაჩაურში ჩადიო. ს. ბულაჩაური მნიშვნელოვანი ადგილია, რადგან აერთებს ანანურისა და თიანეთის მაზრებს. ღართის-კარის პოსტის უფროსს მაიორ კრუჟკოვს უბრძანა-დაუყოვნებლივ ადი სამშაბუროს 150 კაცით და დახმარება გაუწიე უშაკოვსაო. ასეთ მზადება-განკარგულებაში რომ იყო მარკიზი, სამწუხარო ამბავი შეატყობინა ყაზახის მოურავმა, 1000 ლეკი ჩამოვიდა ალაზანზე და კახელობას შეუერთდაო. აქაც არ მისვენებენ მემამოხენიო, წუწუნებდა მოურავი, კაცებსა ჰგზავნიან და აქაურ თათრობას აგულიანებენ ხელმწიფე იმპერატორის მხედრობის წინააღმდეგაო. მაგრამ ამისთანა გულ-გასაწვრილებელ ამბებს თავს ვეღარ დაუდებდა მარკიზი, რადგან 23 თებერვალს თვითონ აპირებდა ხაშმში ასვლას, ჯარის უფროსობის ხელში აღებას და კახეთისაკენ გალაშქრებას.

ვიღრე ტფილისიდან გავილოდა მარკიზი, უშაკოვმა ერთხელ კიდევ დაამარცხა მემამოხენი და ამ დამარცხებით საბოლოოდ დაამხო მათი ძალა. საშაბურაოში გამაგრებულ მემამოხეთ გარს უვლიდა უშაკოვი სამის მხრიდან. ქვემოლან ღართის-კარის პოსტიდან გაჩქარებული მიდიოდა მაიორი კრუჟკოვი,

რომელსაც გზა შეუკრა ცხრა სანგარით ბულაჩაურიდან ვა-
მოსულმა კახელობამ. კრუეკოვმა სანგრები აიღო და შეუ-
ერთდა უშაკოვს, შეერთებულის ძალით დასცეს საშაბუროს
სიმაგრენი და, თუ მარკიზს დაუეჯერეთ, სამაგალითოდ დაა-
მარცხეს აჯანყებული კახელობა და არაგველობა. ასი მოკლე-
ლი ბრძოლის ველზე დასტოვეს, ვინც ცოცხალი გადაჩრა,
აირია, იარალი დაჰყარა და არაგვს მიაწყდა მარცხენა ნაპი-
რას გასასვლელად, რადგან ბულაჩაურის მხარეს რუსობა არ
იყო. არაგვში გატოპვის დროს დიდძალი ხალხი დაირჩოვო,
მოახსენებს მარკიზი იმპერატორს. საშაბუროს ბრძოლაც ია-
ფად დაუჯდა ბედნიერ სარდალ უშაკოვს: მოუკლეს ორი
ჯარის-კაცი და დაუქრეს ხუთი.

საერთოდ უხეიროდ და უგემურად მიდიოდა აჯანყების
საქმე ქართლში. რაიონი მოქმედებისა მცირე და პატარა იყო,
თითქმის არ გასცილებია არაგვის ხეობას. მიზეზი უგემურობა-
უფერულობისა ისაა, რომ თავად-აზნაურობა გვერდში არ
ამოუდგა გლეხ-კაცობას, როგორც კახეთში სადაც თითო-
ოროლას გარდა მთელი თავადობა გაეხვია მღელვარების
კომლში. ყაზახ-ბორჩალო-ბამბაკს რომ შეუთვალეს; თქვენც
აჯანყდით და შემოგვიერთდითო, ქალაღზე ჰ1 თავადმა მოა-
წერა ხელი. კახელები იმოდენა მხნეობას იჩენდნენ, რომ
მთელი დეპუტაცია-კი გაგზავნეს ერევანს თ. სოლომონ ზე-
ბუროშვილის ვაჩნაძედა ტატო ალათოშვილის მეთაურობით
(რუსულად ტატილას ეძახიან) ბატონიშვილალექსანდრესთან
ერევანსდა ცალკე დეპუტაცია თვით სპარსეთს შაჰ-ზადა აბას-
მირზასთან. ქართლში სულ სხვა იყო. უპირველესი გვარები:
ერისთვიანი, მუხრანისანი, ამილახვრიანი რუსებს ერთგულობ-
დნენ და ამა რაკი დიდი თავადიშვილები ხელს არ შეუწყო-
ბდნენ მთავრობის წინააღმდეგ ერის მოძრაობას, რა გამოვი-
დოდა და აკი არაფერიც არ გამოვიდა. პოლკოვნიკ გაბრიელ
ყაზბეგს შეფობაც კი შესთავაზეს, ოლონდ ელაატნა რუსე-

ბისთვის, მაგარმ ვერ გასტეხეს მთის ბატონი. ¹¹⁰⁾ თვით მარკიზი გააოცა გაბრიელის ერთგულობის სიმტკიცემ. ქართველებს ისე ძრიელ სწყუროდათ ზუსებზე თავიდან მოშორება, მოახსენებს პაულუჩჩი ალექსანდრე პირველს, რომ ოლონც თავისი საწადელი ავსრულებინათ და უკან არ დაიხიეს დიდი საქმის წინაშე, ყაზბეგს აღუთქვეს მეფობა და ყურმოქრილ ყმობა.

რაკი დიდებულები მოძრაობას მტრულად უცქეროდნენ წვრილფეხობამ ვერა გააწყო რა და ამის გამო პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი ასე ადვილად იხვეკდა გმირობის სახელსა და იმოსავდა თავსა დაფნის გვირგვინებით. ყაზბეგისა, ერისთვიანთ, ამილახვრიანთ და მუხრანთან ერთგულობის გაჰო ქართლის გამგე გენერალი სტალი სულ ადვილად იქერდა კახეთიდან გამოგზავნილ მოციქულებს და ასაჯანყებელ ბარათებს, რომელსაც ტფილისში ჰგზავნიდა ¹¹¹⁾. —

ქართლიდან სულ ორმა თავადიშვილმა დაუქირა მხარი აჯანყებას. ერთი, ზემოდ უკვე დასახლებული თ. იოსებ ერისთავი, არაგვის ბატონის შვილი და მეორე თავადი სიმონ მაჩაბელი. სიმონი წინ გაუძღვა ახლად არჩეულ მეფე გრიგოლს, უვნებლად გაატარა შუაგული ქართლი და შევიდა მტკვრის მარჯვენა მხარეს:—სათარხნოსა და საციცშვილოსა, ააჯანყა რამდენიმე სოფელი, მაგრამ ვერას ვახდა. გენერალი სტალი ფეხდაფეხ დასდევდა მაჩაბელს და როგორ დაემალებოდა მდევარს, რა კი მეზობლები ხელს არ უწყობ-

100) АКТЫ, т. V, гл. XI

110) მარკიზი პაულუჩჩი უქვეშევრდომილესად სწირად მოახსენებს იპერატორს—ამასთანავე ვახლბე წერილუკის დედანს და თარგმანსაც. ეს ის წერილია—რათეშია, რომლებსაც კახეთის მემამოხენი ჰგზავნიდნენ ქართლსა, ყაზბეგთან. ყაზახბორჩალოს, ერეკანს და სხვაგან, მაგრამ არც თვით წერილებია დაბეჭდილი აქტებში და არც თარგმანებ. მაშ სიდა ეს წერილ-პარათები? ეუაქრობათ, რომ სამუდამო დაიდუმბე აღნიშნულა ძვირფასი დოკუმენტები საქართველოს ისტორიასა. გავიგონია,—დიმიტრი ზაქარის ძე ბაქრაძე, რომელიც აქტების ბეჭდვაში მონაწილეობას იღებდა, თურმე ბევრჯელ მდულარე ცოუბლებს ქვერთია როცა ზოკიერთ დოკუმენტს ჰხვედნენ. ნეტა ეს ის დოკუმენტები ხომ არაა, რომელთაც განსვენებული ისტორიკოსი სტროლიცო და ქელოვოხდა.

დენ? ვერც დემალა და ხელში ჩაუვარდა სტალს. ის-კი მოახერხა მაჩაბელმა, რომ ბატონიშვილი გრიგოლი, ანუ ახალი მეფე, ტყვეობას დროებით გადაარჩინა და უვენებლად გაისტუმრა კახეთს, სადაც აჯანყების ნიადაგი უკედ იყო მომზადებული. თ. სიმონ მაჩაბელი გენერალ სტალმა ტფილისს გაგზავნა საპატიმროში, სადაც ამზობების ჩაქრობის შემდეგ გამოძიებულ კამისისთან უნდა ჰქონებოდა საქმე.

XV

თ. პაეღე ციციშვილი განჯას რომ მიადგა, ჯავათ-ხანს შეუთვალა, ევროპიელთა წესი და ჩვეულებაა, ვიდრე სარდალი ცეცხლსა და მახელს აალაპარაკებს, მოვალეა ეცადოს მშვიდობიანად გაათავოს სადავო საქმე და ამის გამო სთხოვდა ხანსა, განჯა ჩამაბარე უბრძოლველად, სისხლის დაუღვრელადო. ციციშვილის მოტრფიალე მარკიზ პაულუჩჩიცი სწორედ ასე მოიქცა. ვიდრე ცეცხლითა და მახელით მოედებოდა მემობოხე კახეთს, განცხადება (ყბად აღებული ობვეშჩენიე) გაუგზავნა ერთგულ ქართველების ხელით. მარკიზი ჰფიქრობდა, ეგები უფალმა ინებოს და გაკერპებული კახეთი მოქრისტიანდეს, იარალი დაჰყაროს და კაპიტან-ისპრავნიკების მამა-შვილური ბატონობა-პარპაში არჩიოს და ხელი აიღოს მეფობის აღდგენაზე, რომელიც მაშინდელ ქართველის თვალში შინაურ თავისუფლებას მოასწავებდა. (ცდა ბედის მონახევრეო და 22 თებერვალს შიკრიკები აფრინა კახეთს და აბგებით პროკლამაციები გაატანა. ¹¹¹).

დღევანდელ კახეთში ბევრი საამუჟრად ჰიკიკებს რუსულად, თუმცა ბევრია ისეთიც, რომელიც უგემურად საუბრობს ამ ენაზე. ასე რომ რუსულად დაწერილ პროკლამაციას ადვილად გაიგებს და შეისმენს დღევანდელი თავად.

111) პროკლამაცია იგივე განცხადებაა, ანუ ობვეშჩენიე. მაშინაც უყვარდაო უცხო ტომის სიტყვათა სმარება

აზნაურობა. მაშინ სულ სხვა გახლდა. რუსულს თუ ამტკრევდა ვინმე, ისიც ორიოდე ჯახბრაკი მოურავი, ან ახლად, რუსობის ყალიბზე გამომცხვარი მოხელე. ცხადია, რომ ამის გამო მარკიზის პროკლამაცია ქართულად იქმნებოდა ნათარგმნი, მაგრამ თარგმანი არაა დაბეჭდილი აქტებში და იძულებული ვართ ვთარგმნოთ იგი რუსულით.

აი რა შეუთვალა მარკიზმა აჯანყებულ კახეთს. ¹¹²⁾ „კახელებო, რას სჩადიხართ! რამ დაგიბრმავათ თვალი და გონება, რას ეტრფით, რა გწადიანთ! ნუ თუ გონება ისე დაგებნათ და ისე გაღირეთ, რომ ველარა ჰხედავთ რუსის მხედრობის ძალასა და ძლიერებას, იმ მხედრობისა, რომელმაც არ იცის, რაა დამარცხება და უკან დახევა! ნუ თუ დაგავიწყდათ ქრისტეანობა და დაბრმავებული ველარა ჰხედავთ, რომ განგება უფლისა მზადაა შეგმუსროთ ვითარცა ფიცის გამტეხელნი! სად გაგონილა, რომ ფიცის გამტეხელს ეხვიროს. ნუ დივიწყებთ და გახსოვდეთ, რომ იარალი აღიდეთ მათის იმპერატორების დიდებულების მხედრობის წინააღმდეგ, იმ მხედრობისა, რომელიც თქვენსავით ქრისტეს თაყვანის მცემელია, შფარველი და დამცველი თქვენის სახლ-კარისა, ოჯახისა და ავლა-დიდებისა გარეშე მტრისაგან, რომელსაც სული უკაწკაწებს თქვენ ჩასაყლაპად და გასანადგურებლად! ისე როგორ დაგიყენათ გამჩენმა თვალი, რომ გასტეხეთ ერთგულობის ფიცი მათის იმპერატორებითის დიდებულების მხედრობისა, ის ფიცი, რომელიც მიიღეთ თვით ღვთისა პირისა წინაშე და შეისხით იარალი წინააღმდეგ თქვენისავე მფარველპატრონებისა, საკუთარის სამშობლოსა და სარწმუნოებისა! მაშ ასე: ვინაიდან გულის მწუხარებით გავითვალისწინე უფსკრული, საითკენაც ბაწარალებით მიილტვით და მიაქანებთ საკუთარ უდანაშაულო ოჯახობასაც, მოვალეობად მივიჩნიე, ვიდრე ვიღონებ, რასაც მოვალეობა და თანამდებობა მია-

112) დღვის წინაშე რომ სთქვას ადამიანი, მაშინდელი მკერცულად დაწერილი მთავრობის განცხადება სჯობიან დღევანდელ უჯერულად და უხალისოდ შეთუთნილებს.

ლებს, შემდეგი გამოგაცხადოთ: კახელებო! წინ 'ორი გზა გიდევს: ერთი წაგიყვანთ ხსნა-სიკეთისაკენ, მეორე აუცილებლად დაგლუპავთ. თვითონ მე მოვდივარ კახეთს ძლიერის მხედრობით სიწყნარე-მშვიდობის ჩამოსაგდებად თქვენში. მახელი ჩემი მზადაა შემუსროს ურჩი და მაშფოთარი, ამასთანავე ხელი ჩემი გაწვდილია შეივრდომოს მოწყალებით ცოდვილი, ვითარცა შეივრდომა და შეიწყალა მამამ უძღვებთ თვისი შვილი. მაშ აირჩიეთ გზა, რომელსაც გიჩვენებთ საკუთარი კეთილ-გონიერება. გეფიცებით პატიოსან სახელსა და გარწმუნებთ, რომ არავის დავსჯი, ვინც იარაღს აიყრის, მოინანიებს ცოდოს და მოითხოვს პატიებას, ვინც ცოლ-შვილით ოჯახს დაუბრუნდება და ხელახლა მიიღებს ხელმწიფე იმპერატორის ერთგულობის ფიცსა. მაგრამ ესეც იცოდეთ, ვინც-კი შემხედება იარაღით ხელში, ვინც-კი არ დაემორჩილება კანონიერ მთავრობას, ცოცხალს არ გავუშვებ, ღირსეულს სასჯელს გავუტენ და უღმობელად მოვეპყრობი.“¹¹³).

კახელებმა ძალიან მალე აახლეს პროკლამაციის პასუხი. ეწყინა პაულუჩჩის, რომ არ გასჭრა მისმა სიტყვამ და ხელმწიფეს შესჩილა, — მოწყალება-პატიებას დავპირდი აჯანყებულთ და მორჩილების მაგიერ რაღაც მიქარვას მოჰყენონ.¹¹⁴).

კახელების პასუხი, ანუ „მიქარვა“, ან კი რად ეპიტნავებრდა ბრწყინვალე მარკიზს. გულუბრყვილოდ დაწერილი წერილი სასტიკი და უღმობელი კრიტიკაა მარკიზისა და მის წინამოადგილეთა მართვა-გამგეობისა, მოკლედაა ანუხსული ყველა ის სამაგლობა და ბარბაროსობა, რასაც თამამად და დაუსჯელად სჩადიოდნენ ჯარის-კაცნი, კაპიტან-ისპრავნიკები, ვახტერ-კამისიონერები და უთვისტომო მსუენაგი მო-

113) АКТЫ, т. V, гл. 82.

114) რუსულად: отнять, напоиственный вздохными критиками, которыми якобы подвигли их к бунту, ibid. гл. 77.

ხელენი. აბა რად ესიამოვნებოდა მარკიზს, პირში რომ უთხრეს,—თქვენც საძაგელი ხართ და თქვენი მოხელენიცაო.

„მთელი კახეთის თემი, მთასა და ბარში მცხოვრები,—უთვლიდნენ მემამოხენი მთავარ-პართებელს, მოგახსენებთ, რომ წიგნის ხალხი არა ვართ, *) გვაკლია გამოცდილება და ვერ გავიგეთ თქვენი მონაწერი. საიდან მოიგონეთ, რომ ჩვენ. ქრისტი უარყავით, ხელმწიფეს ვულალატეთ და ფიცი გავტებეთ. თუ რამე ჩავიდინეთ, მიზეზი და საბაბი თქვენ თვითონა ბძანდებით. რაც მანიფესტით ნაბძანებია უმოწყალესი ხელმწიფისაგან, არაფერი შეასრულეთ. ყველაფრის მიზეზი თქვენ თითონ იყავით, ვინაიდან ბრალიანისა და უბრალოს გარჩევა არ იცოდით, ისე ჰხოცდით ხალხსა და აღრჩობდით. ვხედავდით ამ უსამართლობას, მაგრამ ვითმენდით, რადგან შეეფიცეთ ხელმწიფე იმპერატორსა, ერთგული ვიქნებითო. ამას გარდა, ვგზეკუციისა და ხიშტების საშუალებით მიგქონდათ რაც რამ გვებადა. გვიყლეტდით ცოლ-შვილსა, საზღო პური. მოგვტაცეთ და შიმშილითა გვხოცავდით და ნუგეშად გვეუბნებოდით—ბალახი სძოვეთო. არა, ქორფამ ბალახი როგორ უნდა სძოვოს, სად გაგონილა? იმოდენა ბეგარა გავვიჩინა მთავრობამ, რომ საქონელი გავვიწყდა და ტყეებში ურმის საშენი მასალა გამოილია. ველარ ავიტანეთ ასეთი გათახსირება და შეურაცხყოფა და გულში გავიფიქრეთ—სჯობს კაცმა სხვას აუგოს ანდერძი, ვიდრე საკუთარის თვალით იხილოს ცოლშვილის აწიოკება და შიმშილით სიკვდილიო. დაქვემდებარებებით ვიცით, რომ ხელმწიფე იმპერატორს აზრად არ მოუეა ხალხის გაყლეტა, საბაბი არეულობისა თქვენ თითონ მოგვეცით. ჩვენ ველარ მოვრიგდებით. რაც იქნება, იქმნეს, თავი და ცოლშვილი გავწირეთ. კოდ პურში 1 მან. 20 კ. გვაძლევდით, ვისაც პური არა ჰქონდა, კოდის საფასურად 4 მ. ართმევდით. ხელმწიფისათვის არ გვილაღატნია და არც მოლაღატენი ვართ. თქვენ თვითონ არღვევდით იმპე-

*) რუსულად: неопытны въ письмахъ.

რატორის ბრძანებას და ველარ ავიტანეთ ამდენი უსამართლობა და უნამუსობა. ჩვენსა და თქვენ შორის ხიდი ჩატყდა, ერთად ველარ მოვთავსდებით. ჩენი სიცოცხლე რა სიცოცხლეა; ისედაც მკვდრები ვართ და ბარელამაც მართლა დავიხოცებით. თხოვნა გავუგზავნეთ იმპერატორს და თქვენ-კი სადღაც მიმალეთ და ხელმწიფეს არ აცოდინეთ. გვატყუებდით, თვალმაქცობდით და ჩვენც ვითმენდით. ბასტა, მეტის ატანა აღარ შეგვიძლიან. გათავდა ყველაფერი; გადავწყვიტეთ სიკვდილი და დავიხოცებით კიდევაც“.¹¹⁵⁾

ჩვეულებრივი თხოვნა-მუდარა, ანუ ღღევანდელ ტერმინოლოგიით „პეტიცია“, დაჩაგრულ ერისა არა სკრის ხოლმე-მოქსოვილ სიტყვებით დაწერილ მუდარას ან წითელ მათდს ქვეშ ამოსდებენ, ან კიდევ უღარდელად წაიკითხავენ, ერთს გულიანად გაიღიმებენ და მდაბალ ხარისხის მოხელეს გადასცემენ შესანახად შთამომავლობის საცოდნელად და მესიტორიგთა თავში საცემად. კახელების პეტიციებსაც ასეთი ბედი ემართებოდა. ან-კი რა საბუთია ვიფიქროთ, რომ მარკიზის ღროს სხვა ბედი ერგებოდა წილად დაჩაგრულის ღრმად ამონაკენეს? კახელებმა რომ წააყვედრეს პაულუჩჩის, ხელმწიფეს არ ატყობინებდი ჩვენ მწუხარება-გაქირვებას*), შენი ხელქვეითი მოხელენი თვით იმპერატორის ბრძანებას არ ასრულებდნენ და შენ-კი ყურს არ იბერთყავდიო და რადგან ისიც შემოუთვალეს, ჩვენ შორის ხიდი ჩაინგრა, ან ნამუსიანი სიცოცხლე ან სიკვდილიო, მარკიზი შეკრთა, რადგან კახელების სიტყვა-პასუხი ჩვეულებრივ პეტიციას. მოწიწებით და მოკრძალებით დაწერილს, არა ჰგავდა. ეს ერთი. მეორე კიდევ ისაა, რომ ქადილს საქმეც ზედ მოჰყვა. მთაერობის ბურჯი და ძალა ბატონობისა—სამხედრო კამანდები და რაზმები კახელებმა ზოგი დააწიოკეს, ზოგი ძალზე შებერტყეს და ორ

115) Ibid. ტ. V, გვ. 82.

*) პეტიციონერების საყვედური საერთო მართვა-გამგეობის უკუღმართ სისტემას ახასიათებს და არა მარტო მარკიზისას.

საცოდავ ციხე-სიმაგრეში ცხვრის ფარასავით შელალეს. ასეთი განსხვავება კარგად ესმოდა კეთილშობილ მარკიზს და სხვა რომ ველარ მოახერხა, ხელმწიფეს მოახსენა, კახელები ლობე-ყორეს ედებიან და რაღაებსაც მიჰპარავენო. მაინც ერთი კიდევა სცადა მარკიზმა და პასუხზე-პასუხი გაუგზავნა: სწორედ კარგი სანახავი იქნებოდა თავის დროზე ეს უცნაური პოლემიკა! ამ საკვირველ პოლემიკის ავტორი ერთი მარკიზია, მაგრამ შეამბოხებთაგან პასუხს ვინ აძლევდა, არ ვიცით. ძუნწმა ისტორიამ არ შეგვინახა მარკიზის ლიტერატურულ მოპირდაპირის სახელი და გვარი.

„კახელებო, ხელმეორედ შეუთვალა მარკიზმა, თქვენი პასუხი მომერთვა ს. ხაშმს. იქიდან ესცანი მიზეზი, რამაც გაძულათ იარაღი აგესხათ და ამბობება გაგეჩაღებინათ.--- თქვენ თვითონ კარგად მოგეხსენებათ, რომ თქვენი საჩივარი, რაც მე ვუფროსობ ამ ქვეყანას; არ მომსვლია. ისიც კარგად მოგეხსენებათ, რომ საჩივარს, თუ კი ვინმე შემოიტანდა, უყურადღებოდ არ დავტოვებდი, უმარსასტიკად გამოვიძიებდი და ჯეროვან სიმართლეს მიუძღვებდი მომჩივნასა. რადგან, თუ მწუხარება ვინმე მოგაყენათ, ჩემ დროს არა ყოფილა და არც არაფერი ვიცოდი თქვენის შეწუხებისა, ამიტომ ამ ჟამად გიგზავნით ყოველად სამღვდლო ნინო წმინდელსა, ჩემს საკუთარ მოძღვარს პატრ ონოფრეს და მიიღრს თავად სოლომონ ავალიშვილს და მათის პირით გატყობინებთ მოწყვეტილ სიტყვას: გონს მოღით, ხელი აიღეთ განზრახვაზე, დაიშაღენით და დაბრუნდით თავ-თავიანთ სახლში. შინ რომ დაბრუნდებით, ნებას გაძლევთ მაშინ შემოხვიდეთ ჩემთან საჩივართოვანით და მეც ყოველ ღონეს ვიღონებ სამართალი გაგიზინოთ და ყოველ გზით შეგიმსუბუქოთ მწუხარება. ესეც იცოდეთ, თუ ახლაც არ შეისმენთ ჩემს სიტყვას, არ მიიღებთ ამ განცხადებას, მაშინ უკაცრავად ბრძანდებოდეთ, ისე მოგექცევით, როგორც შეპფერის მუხანათსა და მოლაღატეს“ (116).

მოციქულები ვერას გახდნენ, აღარა სჯეროდათ მთავარ-მართებლის სიტყვა-დაპირება. ციციშვილიდან მოკიდებული ყველა ჰპირდებოდა მფარველობა—პატრონობას და მის მაგიერ მშვიერ ბავშვებს ტყეში ისტუმრებდნენ საძოვრად, თქვენ ბალახიც გეყოფათ საკვებად, პური, ღვინო და სხვა რაც ზინათი და დაეღათია, სოფლად, ჩვენ უფრო მოგვიხდებოა. რაკი მთავრობის სიტყვას ეხტიბარი გაუტყდა ხალხში, საკვირველიც აღარაა, რომ პატივცემულმა ყოვლად სამღვდლო ნინო წმინდელმა და პატრმა ონოფრემ გამწარებული ერი ვერ დაიყოლიეს და „ბუნტობაზე“ ხელი ვერ აღებინეს. სხვანიც ბევრი დაგზავნა მარკიზმა აჯანყებულთა დასაწყნარებლად, მაგრამ მათს საპატიო მისისას არავითარი ნაყოფი არ მოჰქონდა. ერთი ამ მოციქულთაგანია კარის ეკლესიის არქიმანდრიტი ელევთერ.

ბერი ელევთერ ტიპიური მოვლენაა საქართველოს ძაძა მოსილ წარსულისა. ერთი რომ თავს აკლავდა სამშობლოს სახელსა, მეორე, მისივე მეზობელი, იღვწოდა და ოფლსა ღვრიდა დამჩაგვრელის გასახარებლად და სამშობლოს დასანგრევად. მათი ფიქრი და გონება ტფილისს, საქართველოს ამ დღეა-ბოძს, კი არ დაჰქროდა, მის დიდებისა და აყვავებისათვის კი-არ უძგერდა მკერდში გული, არა და არა. სატრფიალოდ ხან თეირან-თავრიზი გაუჩნდებოდა, ხან სტამბოლი და ხან კიდევ ვინ იცის რა ჯანდაბა და ღოზანა.

არქიმანდრიტი ელევთერ კარის ეკლესიის მოძღვარი ყოფილა. მაშასადამე საპატიო თანამდებობა ჰქონებია და ნივთიერადაც უზრუნველ ყოფილი უნდა ყოფილიყო. მეფობა რომ მოიშალა, უპირატესობა არ მოსპობია, მაგრამ მაშინვე თ. ციციშვილს დაუწყო ტორღილი, მოჰყვა კუდის ქიცინს და მთელი თხუთმეტი წელიწადი სწორედ საძრახის ხელობაში გაატარა. ელევთერის ჯუღისანი ზოგი ბედს მალე ეწეოდა ხოლმე, ზოგი-კი გულნაკლული რჩებოდა. ასევე დაემართა კარის ეკლესიის მოძღვარსაც. რაკი არ დაუფასეს უმწიკვ-

ლო სამსახური, ადგა და გააშანშალა უშველებელი მოხსენება და მიართვა საქართველოსა და იმერეთის კანტორას 1815 წ. 29 ოქტომბერს. მოხსენებაში სულ ცხრა მუხლია, სადაც დაწვრილებითაა აღწუსებული ღვაწლი და მოქალაქობა ამ პატიოსანის ბერისა. მოხსენება ასე თავდება: „არიან სხვანიცა ჩემ მიერ აღსრულებულნი სამსახურნი ერთგულებისა ზედა მათის ღიდებულებისისა; გარნა სიგრიძისათვის წარმოდგენისა დავიდუმებ. ამასთანა წარმოვადგენ ჩემდამო მოცემულთა ათესტატებთა მათ მიერ, რომელთაცა ხელის მწერანი მუნ იჩვენებინ, და ვითხოვ უქვეშევრდომილესად ამა უწმიდესის სინოდის კანტორისა მიერ, არა დადუმებულ იქმნეს ერთგულებითნი სამსახურნი ჩემნი და არა დაკლებულ ვიქმნე ღირსებისა კმაყოფასა და ჰყოს ამან უწმიდესის სინოდის კანტორამან წარდგენა ამა სამსახურთა ჩემთა უწმიდესსა სინოდსა შინა“ . 117).

არქიმანდრიტ ელეფთერის თვალწინ საქართველოს კირნახულ ეკლესიას მზე და მთვარე დაუბნელდა, კათალიკოსი ანტონი II მეტ ხორცსავით მოჰგლიჯეს სამშობლო ეკლესიას, მის მაგიერ რალაც კანცელარია შეხანხლეს და იმის მაგიერ რომ გვერდი აუქციოს, იწუხოს და იგლოვოს ობლობა და ქვირობა ეკლესიისა, თვალცრემლიანი ემუდარება ელეფთერი, დაუჯილდოვებელს ნუ დამტოვებთო. ღვაწლისა და ამაგის აღსანიშნავად არდგენს სამხედრო კაცთაგან ბოძებულ „ათესტატებს“.

მოხსენების ცხრანივე მუხლი ერთიერთმანეთზე უკეთესია და სათითაოდ ყველას მოვაქცევთ აქა, სადაც-კი მოხდენს აქ მოთხოვნილი ისტორიული ამბავი კახეთის აჯანყებისა 1812 წ. „ვიწინადან, ასე იწყობა ელეფთერის მოხსენება, ვხედავ მე, უწმიდესის სინოდის კანტორას შემცვლენ-

117). არქიმანდრიტ ელეფთერის მოხსენება დროებით გვათხოვა ისტორიაში ღრმად ჩახედულმა მღ. პ. კარბელაშვილმა. რისთვისაც მაღლობას ვსწირავთ, თუმცა არ საკიროებს ასეთი მაღლობას.

ლად ყოველთა სასულიეროთა საქმეთა და მას შინა დაწესებულთა ცა სამღვდლოებითა ხარისხთა, რომლისა შორის შესრული თავის თვისთა ვითარებითა შეხდომათა ზედა, უწმიდესის სინოდის კანტორა ვალად რაცხს, რათა აჩვენოს კმაყოფილება, წინამდებარისებრ აღმოჩინებისა საქმეთასა, ამისათვის მეცა აღსრულებულსა თანამდებობითა ვალსა შინა გებული, ერთგულებასა ზედა მათის იმპერატორების დიდებულების ყოვლად უალუსტოეს მონარხის, ყოვლად უმოწყალების ხელმწიფისასა და შემწირველი დაუზოგველად სისხლისა ჩემისა ვიდრე უკანასკნელს წვეთამდე, წარმოვადგენ ქვემოთ შედგენილთა მოხსენებათა“.

ეს მოხსენება რომ იწერებოდა, სულ რაღაც 15 წელიწადი იყო გასული კნორინგის ჩამოსვლის შემდეგ საქართველოში და როგორც ჰხედავთ რუსულმა ენამ უკვე თვისი ძლიერი გავლენა იქონია ქართველ გონება-აზროვნობაზე და ენაზე. წინად თუ ქართველი ამაცობდა—სისხლი დაეღვარე სამშობლოს საკეთილდღეოდ, მტერს მედგრად ვებრძოლე და ჩემიანებზე არ გავახარეო, ახლა სულ სხვა ჰანგი გამეფდა. სახელად და ჯილდოს მისაღებად კარის ეკლესიის მოძღვარი თამაზად გაიძახის „დაუზოგველად შევსწირე მონარხის ერთგულებასა სისხლი ჩემი ვიდრე უკანასკნელს წვეთამდე“, რომელიც პირდაპირი თარგმანია რუსულისა „10 ПЛЧЕНИИ КАЗНИ КРОВИ“.

↳ დროსა განსვენებულის კნიაზ ციციანოვისა, განაგრძობს არქიმანდრიტი ელევთერ (მუხლი I), უძლეველის მხედრობით ერევანს წასვლისასა 118), აღირიფა მთები; არაგვი და ფშავ-ხევსურეთი და მას ჟამსა წართვიდა წესითა ღებურნატორობისათა კნიაზ ვოლხონცკი (ვოლკონსკი). ამას ვოლხონცკის მოეწერა ჩემთვის ესრეთ, კნიაზ ალექსანდრე მაყა-

118) იხ. „პოლიეთი 1804 წ.“ ციციშვილის გალქობა ერევანს მტრად ცუდად დასრულდა. ერევანი ვერ აიღეს და ჯარი სირცხელი ნაპაზი ტფილისს დაბრუნდა. დამონებული აზრი ელევთერისა შექანიკურად. თუთიყუშავით იმეორებს—უძლეველი ჯარიო.

ეგს და კნიაზ დავით ქობულოეს, 119) გაჰყევ შესაწევნელად მის ზედა რაიცა საქმე მათთვის მიგვინდვია და ამის სამსახურისათვის არა დაგადებ მე წარუდგენლსა, ღირსებისამებრ სამსახურისა, და ელოდესა კმასა ჯილდოსაო. მე მოწერილისაებრ ლუბერნატორისა გაჰყევ ხსენებულთა თავადთა შესაწევნელად, და ავედით რა თიანეთის სოფელს და დავიბარეთ ფშავ-ხევსურთა უფროსნი კაცნი და ჩამოვაყვანიეთ და დაუდევით მათ ქვენის მხრით საქმენი, და ამით აღრეულება იგი მათი დავამშვიდეთ და ბუნტიცა იგი მათი დავაცხრეთ. მის საქმისა აღსრულებისა მიზეზითა დაჰყავ მუნ თვე ერთი და ამას განგრძელებულსა ხანსა მყოფი კინალამ მომკლეს დამშვიდებამდე, და ესე რომელ ვაცნობეთ ლუბერნატორსა, (კვალადცა) გაემეორებინა ჩემთანა მოწერა, ამა შესსა ერთგულსა სამსახურსა ხელმწიფეს წარუდგენო“.

როგორც ჰხედავთ, მოხსენების პირველი მუხლი ისეა დაწერილი, როგორც ეხლა სწერენ ბიუროკრატ-მოხელენი თხოვნებს ჯილდოსა და საჩუქრის მისაღებად. „ხალხი აღიბრიაო“, „დავაწყნარეთ“, „დავამშვიდეთო“, „კინალამ მომკლესო“, „ბუნტიო“ და მრავალი ამისთანა საშინელი სიტყვანი, რომ თხოვნამ „ქვე გახეთქოს“ და სისხლის ჯვარი გამოვიდეს, ან სხვა რაიმე წყალობა. არქიმანდრიტი ელევთერ გონებისა და აზრის მომჯადოვებელ პეტერბურგსაც თვალს არ აშორებს.

„შემდგომად ამისა, მოახსენებს არქიმანდრიტი ელევთერ სინოდის კანტორას, მეფის ძე ფარნაოზ მოვიდა კახეთს¹²⁰⁾ და გაჰყვენენ კახთავე თავადები და შევიდნენ მთიულეთს, და ამა მიზეზისა აღრევისა გამოცა მოეწერა მასვე ლუბერნატორს ეოლხოზცკის, ეცადე რომელ მანდ დანარჩომთა ხალხთა შორის სხვა აღრეულობა არღარა მოხდეს-რა, და შევაგონესა

119) ჩვენი გვარების დამაბინჯებაც იქვე თავშივე დიიწყო ჩვენისავე ხელშეწყობით. ვადაგვარების გზას ჩვენვე ვკაფავდით.

120) ფარნაოზის თიგვადსხეული ნაამბობია „მთიულეთში 1804 წ.“, კარი X, გვ. 246—286.

აღურკველობა და დამშვიდება. მეცა ბრძანებულისაებრ სოფ-
ლითი სოფლად ვვლე კახეთსა შინა, და ესრეთითა გულს-
მოდგინებითა ერთგულებითა მივეც ხალხი დაწუნარებასა,
რომლისაცა წერილები მომთხოვა მე მათმან აღმატებულება-
მან ღენერალ-მაიორმან ახვერდოვმან¹²¹) თვისსა ლუბერნა-
ტორობისა დროსა და მოთხოვნისა ამის გამო წარმოვუდგინე
მას იგი ვოლხოზცკის მოწერილნი, რომელიც თვით მან ღე-
ნერალმან ახვერდოვმან მიიღო და იცისცა ქეშმარიტება“.
(მუხლი II).

„ამავე ღენერალ-მაიორის ახვერდოვის ლუბერნატორო-
ბის შინა, მქონდა მე ამის მიერ დარწმუნებული საქმენი,
პირდაპირ მოწერილითა მისითა, კახეთისა, და სადა რომე-
ლიცა რა მომხდარ იყო, წინააღმდეგი ხელმწიფისა და მარ-
თველობისა, მეცნობებინა, და ვკყავიცა ყოველთვის, რომელ
რაიცა შეეხებოდა ქეშმარიტსა ერთგულებასა ჩემსა, განმარ-
თვისათვის მამულისა, წარმოვუდგენდი და ვცადიცა ამის-
თანა ხალხის მრავალჯერ დამშვიდებასა, რომლისაცა სამსახუ-
რისათვის აღმეთქო მე მის მიერ წარდგენა წინაშე უმაღლე-
სისა კარისადა“.
(მუხლი III).

ერთი კარგად დამიხედეთ, რითი მოაქვს თავი მეფე
ერეკლეს კარის ეკლესიის არქიმანდრიტ ელევთერსა! გენე-
რალ ახვერდოვს შპიონობა და ჯაშუშობა დაუვალვია, კა-
ხეთსა და ყველგან, სადაც-კი რამე მოხდეს ხელმწიფისა და
მთავრობის წინააღმდეგი, შემატყობინე ხოლმეო. არ უთა-
კილნია სამარცხვინო ხელობა, პირნათლად აუსრულებია და-
ვალებული საქმე, უბეზღებია სამშობლო ქვეყანა და იმის მა-
გიერ რომ დაემაღლა სათაქილო ხელობა, საჯაროდ გამოდის
და ხმა მალლა დაღადებს—ესა და ეს ჩავიდინე „განმართვი-
სათვის მამულისა“ და სთხოვს უწმიდესის სინოდის კანტო-
რას—რადგან ენატანიობისთვის ღენერალი დამპირდა—წარ-

¹²¹) ზემოდ მოხსენებული კრცხინვალელი სომეხი პუბლიცისტი, ქართლის
გუბერნატორად ნამყოფი.

გადგენ „წინაშე უმაღლესის კარისა“ და არკი წარმადგინაო, ახლა თქვენ იცით და თქვენმა სინდისმაო. ესე გამოდის რაღა! მარჯვე ენატანის, საუბედუროდ, უბრალო რამ დავიწყებია—მურღალი ენის პატრონს კაცად არავინ აგდებს, ნასუფრალს გადუყრიან, მორჩა და გათავდა. აკი კანტორასთან სახეწურად გაუხდა საქმე ენამეტყველ ბერსა.

შემდეგი, მეოთხე მუხლი მოხსენებისა, უარესია. კარის ეკლესიის არქიმანდრიტს ისეთი საქმეები ჩაუდენია, დღეს რომ ცოცხალი ყოფილიყო, სისხლის სამართლის წესით გაასამართლებდნენ და კატორღაში უკრავდნენ თავსა. აი თქვენის ყურით მოისმინეთ, რას მოახსენებს კანტორას მთავარ-მართებელთა გულმავიწყობით დაუჯილდოვებელი ელევთერი. „ოდეს შემოვიდოდა დრო კახეთსა შინა პურის დაფასებისაი და კამენდანტი და ისპრავნიკი მუნებურნი დამისწრებლიან მეცა დაფასებისათვის პურისა და დაფასებდნენ კოდს ექვსს აბაზად, მაშინ სარგებლობისათვის ხაზინისა, მე დავაფასებდი ხუთს აბაზად და მაშინვე ჩემის მხრით მივსცემდი ორი ათას კოდს, ანუ ათას ხუთას კოდს, და ოდესმე ათასს კოდს, შეხვედრისაებრ მოსაველისა და შემდგომად ყოველი ხალხი მისცემდა ესეთ, ვინაიდგან, მაგალითად დაედებოდათ ერთგული ჩვენება ჩემ მიერისა გულის მოდგინებისა.“

რა სანატრელი „სამებაა“ და! სვავი „კაპიტან-ისპრავნიკი“, კანონის შემლახველი კამენდანტი და სულის მოძღვარი არქიმანდრიტი იკრიბებიან ერთად და ბქობენ—რა მოაგვარონ, რა მოიგონონ, რომ ფასები დასცენ და იათად იყიდონ პური. ხალხი შიმშილით იხოცება, კოდი პური ბაზარში ოთხი-ხუთი მანათია, დამშეული ერი ცოლშვილს ავირავებს, ან ჰყიდის; თავს ბალახ-ბულახით ირჩენს და ამ დროს ქართველი კაცი, ერის სულიერი მოძღვარი, ხელს უწყობს კაპიტან-ისპრავნიკსა და კამენდანტს გალატაკებულ სამწყსოს გაფუცქენაში, მონაწილეობას იღებს ჯოჯოხეთურ საბჭოში და პირველობას თვითონ კადრულობს. დიაღ, ტყუილად არ და-

უძახეთ ზემოდ არქიმანდრიტს ელევთერს სულწაწყემდილი მოძღვარი.

↳

XVI

23 თებერვალს 1812 წ. მარკიზი პაულუჩჩი კახეთისაკენ დაიძრა. სოფ. ხაშში აპირებდა ასვლას, პოლკოვნიკ ტინა-ნოვსკის მაშველ ბატალიონით მოლონიერებულ რაზმს ჩაიბარებდა და ამ სოფლიდან შეუტევედა გათამამებულ მტერსა. მთავარ-მართებელი ისე ჩქარობდა ამზობების რაიონში ასვლას, რომ საიმედო ამაღაზე არც-კი უფიქრია, თან იახლა მხოლოდ 40 დრაგუნი და 40 ყაზახი.

სწორედ ბედი სწყალობდა იტალიელ სარდალს, მარკიზად წოდებულს, როგორც ეძახის დავით ბატონიშვილი.

ჯამსა მის მთავარ-მართებლობისასა საქართველოს მეზობლად მყოფი მტერი ახალციხელი შერიფ-ფაშა და კარელი (Кареи) აბდულა-ფაშა თითქოს განგებ ტანში მოიშალნენ, მოდუნდნენ და სულითა და ხორციით მოეშენენ. ძალიან იყვნენ მოწადინებულნი ლაზათიანად შეეხუტებინათ მარკიზი და ვერაფერი კი ვერ დააქლეს. სულ რაღაც ორი თვის წინად 7—8 დეკემბერს 1811 წ. მარკიზმა პოლკოვნიკ კატლიარევსკის უფროსობით წაართვა შერიფ-ფაშას ახალქალაქის ციხე და შიგ რუსის მეციხოვნენი ჩააყენა. მარჯვენა რომ მოეკვეთათ შერიფ-ფაშისთვის, ის ერჩივნა, ვიდრე ამ ციხის დაკარგვა და იმის ფიქრსა და ზრუნვაში იყო, როგორმე დრო ეხელთა და ახალქალაქი უკან დაებრუნებინა.

მოსიყვარულე თვალით პაულუჩჩის არც კარელი ფაშა აბდულა უკურებდა. საქმე ისაა, რომ აბდულას სულთამბუთავივით აეტრუხა მაგიზ-ბერდის ბატონი ყარა-ბეგი. 122). მარ-

122) მაშინ მაგიზ-ბერდი მდებარეობდა სპარსეთისა და ოსმალეთის სამზღვრებ შუა. ერთი კუთხით საქართველოსაც ემზრობოდა, რადგან შურაფელი, ნ.წილი იმ დროინდელ საქართველოსა, რუსეთს ეკირა. მაგიზ-ბერდი პურით იყო მდიდარი, მოსავალი უხვი იცოდა. შიშვილობის დროს კახეთში აქედან მოქონდით ზორხალი. ხაშაქში (რუს. Пашаки); დავით ფეხაკს ეძახის) დაბინავებული რუსის ჯარი მაგიზ-ბერდის პურით იყვებებოდა. იხ. АКТЫ, ტ. V, гл. 67, 191, 192.

კიზი შეუჩნდა ჩრჩილივით ყარა-ბეგს, რაკი აბდულას დასუსტება სწაღდა და ყურში სულ იმას ჩაპკაქანებდა, თუ შეუტეე აბდულას, ჯარს მოგაშეელებო. პოლიტიკა-დიპლომატიას მოკლებულ ყარა-ბეგსაც მეტი არა უნდოდა-რა. აბდულას საფაშოდან გადავაგდებ და მარკიზის დახმარებით დალოცვა-ყურთხევით კარელ ფაშობას გავიკარმო. მაშინდელი ბრწყინვალე პორტაც ხომ ფაშობას იმას აძლევდა, ვისაც მხარ-ბეგზე ძლიერი მკლავი ება. ამის გამო ყარა-ბეგი სულ მუშტზე იყურებოდა, წკიპურტებს ესროდა აბდულას, ხან საქონელს მოსტაცებდა და ხან შიგ საფაშოში მიუხტებოდა ხოლმე.

ასეთი იყო პოლიტიკური ვითარება მაგიზ-ბერდისა და ახალციხისა, კახეთის მემზობხეთა დეპუტაცია რომ ეწვია შერიფ-ფაშას. მოციქულებმა მოახსენეს ფაშას: 123) თუ მარკიზის ჯავრის ამოყრა გინდა, დრო სწორედ ეხლააო. მთელი ქართლ-კახეთი აჯანყდა, მარკიზი ყარაბაღშია, შეუტეე რუსობას თრიალეთიდანაო. კქუაში დაუჯდა შერიფ-ფაშას მოციქულთა რჩევა და 21 თებერვალს, სწორედ იმ დღეს, რა დღესაც მარკიზი ტფილისს ჩამოვიდა ყარაბაღიდან, თავს დაეცა ახალქალაქში დაბანაკებულ რუსის მეციხოვნეთ. მცირე იყო მეციხოვნეთა რიცხვი, მაგრამ მაინც უკუაგდეს შერიფს ჯარი. დამარცხებული ფაშა ჩამოვიდა ხერთვისს, დაასვენა ჯარი და ხელმეორედ აპირებდა ახალქალაქზე გალაშქრებას, მაგრამ რაკი აბდულა-ფაშის დამარცხების ამბავი მოუვიდა, თავი მიაწება ახალქალაქს და ახალციხეს დაბრუნდა.

მოთმინებიდან გამოსული აბდულა-ფაშაც დროს ელოდდა, რომ კისერი მოეგრისა საქართველოს მთავარმართებლის მგობარ ყარა-ბეგისათვის. უკეთეს დროს ვერ იშოვნიდა და 1000 საუკეთესო ჯარის-კაცი შეუსია ყარა-ბეგის მამულსა. ყარა-ბეგმა რუსებს აცნობა, აბდულა გალახვას მიპირებსო.

123) აქტები არას გვეუბნება, სამოციქულოდ ვინ გავხივებს კახელნიც შერიფსათან.

ტფილისის პოლკის მაიორ თავად სავარსამიძეს გაატანეს გუმბრიდან 200 ჯარის-კაცი, 70 ყაზახი, 40 გუმბრელი მილიციონერი თათარი და უბრძანეს ყარა-ბეგს დაეხმარყო. ფიცხლავ დაიძრა თავადი სავარსამიძე (124), შეუერთდა ყარა-ბეგის ცხენოსან ამაღას და სოფ. პერტიშთან ეკვეთა აბდულას რჩეულ ჯარსა. გაბედულად და თამამად დაჰკრა სავარსამიძემ მტერსა, უკანასკნელი დაიბნა, წინააღმდეგობა ვეღარ მოახერხა და გაიქცა. გამარჯვებულთ ღიდ-ძალი დავლა იშოვნეს, თოფ-იარაღი, სამი ბაირაღი, 300 ცხენი და სამი ც დაფი. თ. სავარსამიძეს მოუკლეს 8 ჯარის-კაცი და დაუქრეს 31. თვით თავადი სავარსამიძე დაიქრა ბრძოლაში.

ახალქალაქის მეციხოვნეთა სიმტკიცემ და თ. სავარსამიძის გამბედავობამ (რუს. *Смелость*) დიდი სამსახური გაუწია მარკოზ პაულუჩჩის. ოსმალეთის სამზღვარზე რომ დიდი საქმე გასჩენოდა, შერიფსა და აბდულას დამბლა ნაკრავივით რომ არ ებრძოლათ, ვინ გაითვალისწინებს, რა დაემართებოდა კეთილშობილ მარკოზსა.

ბედი სწყალობდაო, რომ მოგახსენეთ, მარკოზსა, სრული ქეშმარიტებაა. მთაში გაბრიელ ყაზბეგი იღვწოდა და მუშაობდა შეურყეველად ვითარცა სალი კლდე; ყარსისაკენ თ. სავარსამიძე მხივით თავს დაეცა აბდულა-ფაშას და დაამარცხა. შინ კიდევ, შიგ შუაგულ კახეთში, არქიმანდრიტი ელევთერ, ალტყინებული „მამულის გამართვისათვის“ ერთგულად უზიდავდა ამბებს უფროსებს.

მაშ დაეუბრუნდეთ ხაშმზე ასულს ქუდბედიან მარკოზს და მივყვეთ კვალ-ლა-კვალ აჯანყების ჩასაქრობად ამხედრებულს ლაშქარსა.

მოწყვეტილი სიტყვა შემომითვალეთო, მისწერა პაულუჩჩიმ ხაშმიდან მემბოხეებს. მოციქულებად გაუგზავნა არქიელი და რამდენიმე თავადიშვილი. ორი საათის შემდეგ პასუხს გაახლებთო, მაგრამ ორი საათი კი არა, მთელი 25

124) სავარსამიძიანთ ვვარი, ვგონებთ, სრულიად ამოვარდა.

თებერვალი დილია და არავითარი პასუხი არ მოვიდა. უნაყოფო დიპლომატიური მიწერ-მოწერა დასრულდა, არქიმანდრიტ-არქიელების მიგზავნ-მოგზავნა პატრიოტურთ გათავდა. ბოლო მოელო აგრედვე „რუსთა კერძოს“ მკერელ თავადთა რაშთა კენებას ერთის ბანაკიდან მეორე ბანაკამდინ. იარაღს უნდა გადაეწყვიტა სადავო საქმე—ან თავისუფალი საქართველო, ან კავიტან-ისპრავნიკების ბატონობა.

მარკიზი ბრძოლის თავდარიგს შეუდგა და ყველაფერი რომ გამზადა, დააპირა თავს დასცემოდა მტერსა დილით, 26 თებერვალს.

საფელი ხაშში გაშლილია ივრის ხეობაზე, ტფილისიდან 37 ვერსზე, ქებულია საუკეთესო ვენახებით და მოშხაპულ-მოწამლული ჰავით. ექვსი ვერსის მანძილზე ხაშმიდან მდებარეობს მონასტერი სამება, განთქმული ისტორიაში. ვახუშტის სიტყვით, სამებას ეკუთვნოდა გარეჯის უდაბნო. ვის არ ესომება ტანჯვა-მღელვარებით სავსე ცხოვრება უკანასკნელ სამებელის მღვდელ-მთავარ იოსებისა, რომელჰაც დღენი თვისი რუსეთს დალია. 1734 წ. იმპერატრიცა ანნა იოანნეს ბრძანებით იოსებ სამებელი დაინიშნა ნოვგოროდელ ეპისკოპოზ თეოფანეს მოადგილედ.

სამების ტაძარი უგუმბათოა. დ. ზ. ბაქრაძის დროს სამების ტაძარი დაურღვეველი ყოფილა, ჰქონია გალავანი და მინგრეულ-მონგრეული შენობანი. მონასტერი გაუქმებულა მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, რადგან ლეკებმა მოსვენება აღარ მისცეს და ბოლოს მოინელეს კიდევ სამებელთა ტახტი. 125)

აი სწორედ ამ კირნახულ და დაღესტნელ ლეკთა მიერ აოხრებულ სამებას შეეფარნენ კახელი მემბოხენი, მის წმინდა კედელთა შორის დასდეს ბანაკი და ელოდნენ დიდი ნაპოლეონის შეგირდსა. რამდენი შეიკრიბა სამებასთან კახელობა, დანამდილეობით არ ვიცით. აღბად, შეშინება თუ

125) იხ. ARTSI, ტ. V, გვ 1074. დ. ბაქრაძის თხზულება.

უნდოდათ რუსებისა და ხმა დაჰყარეს,—ექვსი ათასი ვართო, მაგრამ მარკიზმა არ დაიჯერა, ექვსი ათასზე გაცილებით ნაკლები იქნებოდნენო.

დილა აღრიან 26 თებერვალს მარკიზი გაემართა სამებისაკენ 600 ჯარის კაცით და 2 ზარბაზნით. წინ გაისტუმრა პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი, რომელიც დაეცა მემამოხეთა ყარაულს და დაამარცხა. მართალია, დიდად გვიშლიდა ხელსა დაბურული ტყე, საძაგელი ამინდი და ხევ-ხუვებიო, მოახსენებს პაულუჩჩი იპვერატორს, მაგრამ ჩვენ ჩვენი გავიტანეთ, იერიშით მიველით თვით მემამოხეთა ბუნაგზე, მივლევ-მოვლევწეთ იგი და დამარცხებული მტერი წინ გავილაღეთ მთებსა და ხევებში თითქმის სამის ვერსის მანძილზეო. კახელებს მოვეუკალით 40 კაცი და ორი ტყვედ ავიყვანეთო. რაკი მივფანტ-მოვფანტე ეს უღირსი მაშფოთარნი, ძრწოლაშიშისა და მაგალითისათვის ბრძანება გავეცი, რომ ტყვედ აყვანილნი იქვე ბრძოლის ველზე ჩამოეღრძოთ. ამ სისასტიკეს მარკიზი იმითი ამართლებს, რომ ტყვედ ჩავარდნილებს, დატყვევების ჟამს, იარაღი ესხათო. 126). ეს რა საბაბია, ვერ გავიგეთ. საომრად წასულ კაცს იარაღის მაგიერ მაშ ია-ვარდის თაიგული უნდა სჭირებოდა ხელში?

სამების მონასტრიდან მარკიზი ს. პატარძელს ჩავიდა. აქ ეახლა არქიმანდრიტი ელევთერ, რომელიც მთავარ-მართებელს გაეგზავნა ს. საგარეჯოს იქაურების „მოსარჯულებლად“. ვინაიდან არქიმანდრიტმა საგარეჯოელები ვერ დაიყოლია და გრძნობა ერთგულობისა მონარქისადმი ვერ გაუღვივა გულში, მარკიზმა გადასწყვიტა თვითონ წასულიყო ჯარით საგარეჯოს 27 თებერვალს და მუხანათებისთვის იარაღით ეკუთვინა ესწავლებინა.

პირველი გამარჯვება სამების მონასტერთან იაფად დაუჯდა მარკიზსა. მოუკლეს მხოლოდ ყაზახთა პოლკის კამანდირი მაიორი დანილოვი და 6 ჯარის კაცი.

სამებასთან ომი და ბრძოლა ისე ავსწერეთ, როგორც მთავარ-მართებელი მოახსენებს უქვეშევრდომილესად ხელმწიფე იმპერატორსა. რადგან თავისი თავის მტერი არაინაა, სამხედრო კაცნიც გარდახდილ ომთა ამბავთა დიდად აზვიადებენ. ვინ არ იცის, რა ღირსებისანი არიან ბრძოლის ველიდან გამოგზავნილი რელიაციები! სხვა წყარო არა გვაქვს მარკოზის ნათქვამის შესამოწმებლად და ვართ ავგერ ერთ გაკირვებაში. ბატონიშვილი დავით სრულიად არ იხსენიებს სამებასთან ბრძოლას. ალბად არ ყოფილა, თორემ როგორ გამოეპარებოდა პირველი შეტაკება ყარაბაღიდან დაბრუნებულის მთავარ-მართებლისა მეთამბოხე კახელებთან? მარკოზის გამარჯვების არ მცოდნე ისტორიკოსი ისეთ ამბავს ვვიამბობს, რომ სწორედ დაუჯერებელია. აი თვით მეფის ძის სიტყვანი: „მაშინ მარკოზი მოსრულიყო ტფილისს ბაქეთ. ჰსცნა რა ესე; მოიკრიფნა ყოველსა ადგილსა რუსნი, წარემართა და მივიდა ხაშმსა, შეესივა ხაშმსა და მოასვრეინა უბრალონი ქრისტიანენი მარკოზმან ვიდრე ასამდე ჩჩვილითურთ მსგავსად იროდისა და მუნ მოკლეს ხიშტითა მონაზონი აბაშიძის ასული მარიამ, დედიდაშვილი მეფისა ირაკლისა, ოთხმეოცდა ათისა წლისა დედაკაცი. ჰსცნეს რა კახთა, სამებას მყოფთა, ძალის მორთვა (შემატება) მარკოზისა, გარდვიდნენ მთასა და მიიქცნენ თავისადვე და მარკოზი მივიდა პატარძელს“- 127).

საკვირველი და საოცარი ამბავია. მემათიანე ხსენებით კი ახსენებს სამებას, მაგრამ ომზე არას ამბობს. 80 წლის ბებერ მონაზონის ხიშტით ვაპობა, ან „ჩჩვილთა“ ცხენის ქუსლით გასრესა ომად როგორ მოეჩვენა ჯერ ისევ ევროპაში ბრძოლის ველზე სარდლობით სახელმორაქმულ მარკოზ პაულუჩჩის!

შეშინდა საგარეჯო და მარკოზს თავი დაუკრა. ეტყობა ხაშმელების აკლება-აწიოკება ელევთერის მქვერმეტყველებზე

ძლიერი ყოფილა. სული ტკბილია, მოგეხსენებათ, და საგარეჯოშიც წუთიერი ბედნიერება არჩია ამ უამარ ვაჟაკურად მტრის დახვედრას. საგარეჯოს რომ შევიდა პაულუჩიჩი, მემბოხენი იქ აღარ დახვდნენ, დაეტოვებინათ გატეხილი სოფელი და სხვაგან წასულიყვნენ. საგარეჯოს მალე სხვა სოფლებშიც წაჰბაძა, მაგალითად კაკაბეთში, კანდაურში და მანავეში. ამ ადგილ-მდებარეობის თავადებშიც ქედი მოიხარეს და ერთგულობის ფიცი მიიღეს, მაგალითად: ჩერქეზიანთ, მაყანთ და ყარალაშვილმა.

27 თებერვალს მარკიზი კაკაბეთს ჩავიდა. აქ მოეგება წინ პოდპოლკოვნიკი სტეფანოვი. ყარა-ალაჯის ციხეში სურსათი გამოჰღოდა და შიმშილით სიკვდილს ციხიდან გამოსვლა ამჯობინა. მთელი სამი დღე იგვრია კახელი მემბოხენი და ბოლოს მშვიდობით კაკაბეთს მიადწია, სადაც მარკიზს შეუერთდა. ზარალი მცირე მოსვლოდა სტეფანოვს. რადგან სტეფანოვის მხედრობა ძალზე იყო გალახული ცალკე უსურსათობით და ცალკე სამი დღის ლაშქრობით, მარკიზმა საგარეჯოში დასტოვა იგინი და თვითონ სოფ. მაღაროსაკენ გაემართა.

რამდენიმე დღის წინად, ვიდრე სტეფანოვი ყარა-ალაჯის ციხეს მიატოვებდა და ტფილისისაკენ წამოვიდოდა, 400 ჯარის კაცით და ერთი ზარბაზნით გაგზავნა მაიორი ორბელიანი მემბოხეებთან, ციხეს რომ გარს ერტყნენ. ორბელიანს დააბარა, ეცადე, ეგები როგორმე დაიყოლიო აჯანყებულნი, ხელი აიღონ ბუნტობაზე და სახლში დაბრუნდნენო. ბუნტის კაცებმა არ მოისურვეს ლაპარაკი და დაუშინეს თოფ-ზარბაზანი. ეწყინა ორბელიანს ასეთი თავხედობა, ეკვეთა მემბოხეთ, განდევნა სიმეგრძიდან, გაფანტა და წაართვა ის ერთად ერთი ზარბაზანი, რომლის რიგიანი ხმარება შეიძლება არც კი იცოდნენ. ორბელიანის გამარჯვების შემდეგ სტეფანოვმა მშვიდობით დააღწია თავი ყარა-ალაჯს და კაკაბეთში მარკიზს შეუერთდა.

ასე კარგად წაივინა მარკიზ პაულუჩჩის საქმე თავშივე. ერთი რამ აფიქრებდა მთავარ-მართებელს. ენატანიებმა შეატყობინეს, კახელები იმასა სცდილობენ, როგორმე ერთი თვე გაუძლონ რუსებსა და მერე ფიქრი აღარა აქეთო. მარტში გზები გაიხსნება და ყოილობაშთა მხედრობა დაიძვრის არაკსიდან შაჰზადას და ბატონიშვილ ალექსანდრეს მეთაურობითო. რაკი ესენი გაჩნდებიან საქართველოს სამზღვრებზე, მაშინვე მთელი საქართველო იარალს აისხამს და რუსობას შეებრძოლებო.

დარდასა და სევდას ის თუ გაუქარვებდა ამ ამბით შეწუხებულ მარკიზსა, რომ იმერეთიდან გენერალ-მაიორ სიმონოვიჩმა ყაბარდოს პოლკის ერთი ბატალიონი გამოუგზავნა საშველად. პაულუჩჩი მაღაროს რომ მივიდა, ყაბარდოს პოლკის ბატალიონი ქართლის სამზღვარს უახლოვდებოდა.

მეამბოხეთა ადვილად დასამარცხებლად რიგიანი სამხედრო გეგმა შეიმუშავა პაულუჩჩიმ. უმთავრესი მხედრობით თვითონ სიღნაღის გზას დაადგა, ჯერ ქიზიყელებს გაუსწორდებოდა, დააწყენარებდა, ერთგულობის ფიცს მიადებინებდა და აქედან ველისციხით თელავს ავიდოდა იქ გამომწყვდელო რუსობის დასასხნელად. გომბორზე რომ წასულიყო, ათასი ხიფათი მოელოდა. უღრან ტყე-ტყე სიარული და მერე შუა გულ ზამთარს ადვილი არ იყო ქვეითა ჯარით. ვინ იცის სად ჩაუსაფრდებოდნენ მეამბოხენი და ეგები სავსებითაც გაეციტათ შტორე რაზმი რუსის სარდლისა და თვით პაულუჩჩიც ტყვედ წაეყვანათ. განგებას ეს რომ ენებეინა, სამუდამოდ ჩაიფუშებოდა რუსების საქმე საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში. რაღა თქმა უნდა, რომ ბოლო მოეღებოდა იმ პოლიტიკასაც, რომელსაც სახელად აღმოსავლეთ აზიის პოლიტიკა ჰქვია და რომელმაც რუსეთის იმპერიის ცხოვრებაში ამ უპირატესობა ჰქონდა კიდევ, რომ მეამბოხე რაიონს მარკიზი მოსწყვეტდა სამაჰმადიანო სახანოებს, გზას მოუკრიდა

შიკრიკ-მოციქულებს და დიდად გაუძნელებდა კახეთში შემოსევას აბას-მირზას და ბატონიშვილ ალექსანდრეს, გაზაფხულის დადგომას რომ ელოდნენ.

თვითონ რომ ქიზიყის გზას დაადგა, პოდპოლკოვნიკ უშაკოვს უბრძანა პაულუჩჩიმ, რაკი ანანურელები და არაგველები დაამარცხე და მანდაურები დააწყენარე, რაკი საქართველოს სამხედრო გზა გაიხსნა გაბრიელ ყაზბეგის შემწეობით, რაკი მანდ გადმოსულ კახთა მაშფოთართ საშაბუროსთან კეკუა ასწავლე და ქართლი მეთამბოხებმა ვერ აიყოლიესო, მანდედან აიყარე, თიანეთზე წამოდი, გზა-გზა მტერი შემუსრე და თელავს ჩამოდი, სადაც მე ქვემოდან მოვდივარო. ამ გეარად პაულუჩჩი და უშაკოვი შუაში მოიმწყვდედნენ კახელებს, რკალივით გარს შემოეხვეოდნენ, და ან უნდა დამორჩილებოდნენ მთავარ-მართებელს. ან გადახვეწილიყვნენ დაღესტანს.

გეგმის სისრულეში მოყვანას ხელს უწყობდნენ ნიკიერი სარდალნი პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი და პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი. უკანასკნელს შესამჩნევად ეხმარებოდა გენერალ-მაიორი თავადი კოსტანტინე მუხრან-ბატონი, ხოლო რა ნაირად იტანდა გენერალი პოდპოლკოვნიკის უფროსობას, სწორედ ვერ გაგვიგია. ასეთი ხელქვეითობა პირდაპირ ეწინააღმდეგება სამხედრო წესსა და დებულებას. გამოდის, რომ ჩვენი წინაპარნი მაშინდელ სამსახურში თავმოყვარვობაზედაც ხელს იღებდნენ.

მალაროსაყენ მიმავალ პაულუჩჩის მოახსენეს, რომ სოფ. ქოდალოს პატარა ციხისათვის თავი შეუფარებია რუსის ჯარის-კაცებსა და თუ მალე არ უშველეთ, შიმშილით გასწყდებიანო. ქოდალოს ციხეში დამალულიყო 80 ჯარის-კაცი. პირველად ამბობებამ რომ იფეთქა და გაბრაზებული ხალხი საეგზეკუციო კამანდებს მიესია, პურის მოსაკრეფად რომ იყვნენ დაგზავნილნი, ¹²⁹⁾ სხვა და სხვა სოფლებიდან აქ მოი-

¹²⁹⁾ მარტოზის სიტყვით „ДЛЯ ВЫБВЖИЯ ПРОВІАНТА“. АКТЫ, ტ. V, გ. 78.

ყარა თავი კამანდების ნაშთმა, ციხე ძალით დაიჭირეს და ვი-
ვაგლახით მოეწყენენ. მთელი 23 დღე გაუძლეს უბედურებ-
მა მემამბოხეთა იერიშებს. სასმელად წყალი რომ არა ჰქონ-
დათ, თოვლს ადნობდნენ და იმასა სვამდნენ. ბედი იმათი
რომ ციხეში მომწყვედულთა გასანთავისუფლებლად მთავარ-
მართებელმა გაგზავნა ტიხანოვსკი ორი როტა ჯარით. მემამ-
ბოხენი გაიფანტნენ, ბრძანებს მარკოზი. გაჩნდა თუ არა ცი-
ხესთან პოლკოვნიკი ტიხანოვსკიო. თუ ვერწმუნეთ პაულუ-
ჩჩის მოწმობას, ქოდალოელებს სწორედ გული გახეთქიათ ში-
შისაგან. ტიხანოვსკის რაზმს რამდენჯერმე დაუტლია მხო-
ლოდ თოფი, ზარბაზანიც კი არა ჰქონიათ თანა და მარტო
თოფის სროლას ისე შეუშინებია მემამბოხენი, რომ გაქცევით
უშველიათ თავისათვის. ორი მემამბოხე დაუქერია ტიხანოვ-
სკის და პაულუჩჩის ბრძანებით იქვე ჩამოუღრჩვია, რა არის
მაყურებელი შეშინდეს. გული გაუსკდეს და მთავრობის ურ-
ჩობა აღარ გაბედოსო. ¹⁸⁰⁾

29 თებერვალი გახლდა, სოფელ ქოდალოს უბედურო-
ბა რომ დაატყდა თავსა. ტყვედ აყვანილების ჩამოღრჩობამ
შიშის ზარი დასცა აჯანყებულთ. ამავე 29 თებერვალს პაუ-
ლუჩჩის ეახლნენ ქიზიყის თავი კაცები (ქევხა-მამასახლისები),
ბოდიში მოიხადეს და მორჩილება გამოუცხადეს. მაშასადამე
მთელი ქიზიყი და სიღნაღის მახრა დამორჩილდა რუსის მთავ-
რობას, ქედი მოიხარა პაულუჩჩის წინაშე და მარკოზსაც დაუბ-
რკოლებლივ შეეძლო ზევით, თელავისაკენ წასულიყო. რად-
გან ხელის შემშლელი აღარაფერი იპოვებოდა, მთავარ-მარ-
თებელმა გადასწყვიტა დაუსვენებლივ წასულიყო და მართ-
ლაც. 1 მარტს თელავისაკენ გაემართა.

29 თებერვალს ქიზიყმა თავი დაუქრა პაულუჩჩის, 27
თებერვალს-კი ახლად არჩეულ ქართლისა და კახეთის მეფე
გრიგოლმა იმედით სავსე წერილი გაუგზავნა ქიზიყის თავა-
ღიშვილობას, მოხელეთა და ერსა. მოწიწებით სალაშქრო-
ვით

180) იმ. АРХИВ, ტ. V, зб. 79.

ღწით, სწერდა გრიგოლი, შაბათ დღეს დიდის ჯარით ხაშმზე მივდივართ, თქვენი-კი არა ვიცი რა, რას აკეთებთ, ან რასა ჰფიქრობთ. გვედრებით, ნულარ დაახანებთ და თქვენც ხაშმისაკენ წამოდით. უკველ გარემოებას შეგატყობნებთ წერილის მომტანი ნოშრევანა. დავეიანება აღარ შეიძლება, რაც შეიძლება მალე დაიძარით და ლეკებიც თან წამოიყვანეთ. ქართლის ამბების გაგება თუ გსურთ, აი რა ხდება იქა. ცხინვალის მხარეს რაც რუსობა იყო, გაულიტეს, ხიდები დაანგრიეს და უკველი ქართლელი ჩვენს მოლოდინშია. ორთავე ლიახვისპირელნი უკვე შეიკრიბნენ. რუსებს რაც ჯარი ჰყავდათ, ხაშმზე შეაგროვეს, ეს ჯარი რომ ამოუწყვიტოთ, რუსები უჯაროდ დარჩებიან. მაშინ ტფილისი, არაგვი და ქართლი ჩვენს ხელში იქნება. თხოვნა ჩვენი ესაა და ახლა თქვენი ნებაა.

ავად იყო თუ კარგად, 27 თებერვალს პაულუჩიჩიმ კაპბეთს მიადწია, მაშასადამე, ხაშმი, საგარეჯო, პატარძელუღი, მანავი უკვე დამორჩილდა მთავრობასა და როგორ მოუვიდა გრიგოლს, რომ ოცდაშვიდისათვის ქიზიყელებს ხაშმში იწვევს, ძნელი გამოსარკვევია. საჭირო იყო წინიდან დახვედრა მარკიზისა და არა ზურგიდან მოქცევა.

პირველ მარტის თარიღით გრიგოლ მეფე ცხარე წერილს უგზავნის ეშიკ-აღაბაშ ნინია ზურაბის ძე ჩოლაყაშვილს. თიანეთიდან მოყოლებული ქუღზე კაცი გამოვიდა, 4000 ჯარი შეიკრიბა ჩემთან. ქუღზე კაცს დაუძახე და შენის ჯარით შემეგებე, თორემ იცოდე, ასე თუ არ მოიქეცი, ჩემსა და ჩემთან შეკრეფილ ჯარის წინაშე მოლაღატედ გამოხვალო.

ქართველ თავადიშვილებს არ უყვარდათ წყრომის ბართის მიღება. შემდეგ გამოჩნდება, რომ ნინია ეშიკ-აღაბაშს არ ეპრიანა გრიგოლის ბრძანების კილო და იქნება: იყვეს მიზეზი, რომ ნინიამ ჯარი გრიგოლ მეფეს-კი არ მიამეფლა, მარკიზთან წარსდგა და მოახსენა: „გირჩევნო მე გზაი ვაკე, უკეთუ მომცე ნიჭი რამეო“.¹⁸¹).

¹⁸¹ ნიჭი—ხაჭუპარი. ეშიკ-აღაბაშ გუბერალ-ადიუტანტია (ჩუბინ). გრიგოლის წერილები იხილე АКТЫ, ტ. V, გვ. 44.

მზე და მთვარე ისე არ განსხვავდება, როგორც ბატონიშვილ და ვითის მატთანე აქტებისაგან. წესსა და რიგსა მოკლებული მატთანე, ესე იგი სისტემატიურად ვერაა დალაგებული მარკიზ პაულუჩჩის ლაშქრობის ისტორია, ცნობანი მცირეა, მაგრამ რაც არის, დიდად განსხვავდება მთავარ-მართებლის უქვეშევრდომილეს მოხსენებიდან. ხაშმიდან მოკიდებული მაღარომდე პაულუჩჩის ლაშქრის მსვლელობა, აქტებს თუ საეცებით ენდო კაცი, მოგაგონებთ უბრალო სამხედრო გასეირნებას, ჯარს სავარჯიშოდ რომ გაიყვანებენ ხოლმე, რა არის ჯარის-კაცს მუხლში წყალ- არ ჩაუდგესო. და ვითის ნათქვამს თუ ყური დაუვდეთ, სულ სხვა სურათი დაგიდგება თვალწინა. აი მოისმინეთ თვით მისი სიტყვანი: „კაკბეთით შთავიდა [მარკიზი პაულუჩჩი] ქიზიყს წინამძღვანველობითა ენდრონიკაანთათა. მაშინ ყაფლანცა (ორბელიანი, მაიორი) შეეყარა მხედრობითა თვისითა ლაკბესა ზედან,¹³²) და თანა წარიყვანა მან იგინი, ვინაიდან მათ (ენდრონიკაანთ) ეპყრათ კერძო რუსთა (ესე იგი რუსის მომხრენი ყოფილან) და ონანანთა ცა (ვაჩნაძე) ეპყრათ კერძო რუსთა. ხოლო გლეხთა კახელთა ჰსცნეს რა სიცბილი თავადთა, მოწვეს სახლი სვიმონ ანდრონიკაშვილისა და მოსტყვენეს სახლიცა სოლომონ ანდრონიკაშვილისა. მუნ მოერივნენ ქიზიყელნიცა, უფროსნი კაცნი მუნებურნი და წარვიდა ქიზიყს. მისრულმან ნუკრიანს, მუნ მოაშთო¹³³) ორი კაცი ქიზიყელი, რომელიცა ყარა-ლაჯს შეეპყრათ რუსთა. მხილველთა ხალხთა წინამხრისათა, შეშინებულთა, აღიყარნენ და მიმართეს ლეკთა. მხილველი ამისი მარკიზი ფრიად შეშინდა და მსწრაფლ წარუვლინა მოურავი მათი იოსებ ენდრონიკაშვილი, ძე მელქისადეკისა, რათა დაამშვიდოს ხალხი იგი და უკუნაქციოს სახლადვე თვისად, რომელთაცა მისცა პირი მტკიცე უვნებლობისა. მაშინ მისრულმან იოსებ უკუნ აქცი-

¹³²) ლაკბე მინდორია, მდებარეობს სიღნაღის ახლოს.

¹³³) მოაშთა—გაგულდა: *удавить, задушить*. სიცბილი—სიცივე, სისულელი.

ენა ხალხნი იგი და დამშვიდა ქიზიყი, ხოლო მარკიზი აღი-
ყარა ქიზიყით და წარვიდა შიგნით კახეთსა“. 134).

პაულუჩჩის, როგორცა სჩანს, დიდი შიში გამოუვლია. ქიზიყელებს ლეკებისთვის უთხოვნიათ შველა, დაგვიხსენით სარდლისაგან, რომელმაც ხალხის შესაშინებლად თოკი და საბელი წაიძღვარა წინა. ეტყობა, კეთილშობილმა მარკიზმა საღრმობელა დაიშურა შეამბოხეთათვის, ღირსნი არ არიან ჩამოღრმობისაო, და როგორც ქეციან ოთხფეხს, თოკს აბმევიანებდა და სულსა ჰხუთავდა. ასეთის ტირანობით გონება დაბნეულმა ქიზიყმა ლეკეთისაქენ გაიწია, ჯერ კი ჯავრი იყარა მოღალატე თავადიშვილებზე და სახლ-კარი გადაუწვა.

ზემოდ მოვიხსენიეთ, რომ ბედი სწყალობდა მარკიზსაო. ბენდიერმა ვარსკვლავმა ამ გაქირვების ღრმსაც არ უღალატა პაულუჩჩის. ქიზიყელივე მკვიდრი, სიღნაღის მოურავი, იოსებ ანდრონიკაშვილი, მისი სახლის კაცები და სხვანი, რომელთაც „ეპყრათ კერძოი რუსთა“, დატრიალდნენ ხალხში, მოიგეს მისი გული დაპირებით—„მისცეს პირი მტკიცე უვნებლობისა“ და აყრილი ხალხი დააბრუნეს სახლად თვისად.

დიად, ბაჯაღლო ოქროდ ეღირებოდა იოსებ ანდრონიკაშვილის ასეთი ნამდვილი სამსახური. ქიზიყის უფროსმა კაცებმა რომ თავი დაუკრეს მარკიზსა, იოსების უნარი და გარჯილობაა. აგრე ადვილად ვერ გამოიცვლიდნენ გულსა გაბორატებული ქიზიყელები, მოქარგულ ენით რომ არ დატრიალებულიყო მოურავი იოსებ მელქისედეკის ძე ანდრონიკაშვილი.

რაკი ასე მშვიდობით გათავდა ქიზიყის არეულ-დარეული და სახიფათო საქმე, პაულუჩჩი პირველ მარტს თელავს გაემართა. სიღნაღში დასტოვა მაიორი ორბელიანი ყაბარდოს პოლკის ერთი ბატალიონით. სიღნაღის მაზრის სამხედრო უფროსობა ამავე მაიორ ორბელიანს ჩააბარა.

134) იხ. მასალები... გვ. 140—105.

გულდანდობილი გაუდექი გზასაო, იუწყება პაულუჩი, რას მოვიფიქრებდი, თუ სოფ. ჩუმლაყთან მტერი წინ ვადამელობებოდა და გზას შემიკრავდაო. ჩუმლაყში კარგა ბლომად შეკრეფილიყვენ მეამბოხენი. ახალი მეფე გრიგოლიც ჩუმლაყის ბანაკში იმყოფებოდა. საყურადღებოა ეს ბრძოლა, რადგან აქ უნდა გადაწყვეტილიყო ბედი ამბოხებისა, აქვე იყო მეფე გრიგოლი, მაგრამ მარკიზი ძუნწობს და ამ საყურადღებო ბრძოლის შესახებ ძალიან ცოტა ცნობებს მოახსენებს იმპერატორ ალექსანდრე პირველსა. სიტყვა-სიტყვით ასე აგვიწყრს პაულუჩი ჩუმლაყის ბრძოლას: „დავადექი ველის-ციხის გზას. სრულიად მოულოდნელად მეამბოხენი დაეტაკენ ჩუმლაყის პირდაპირ ტყეში რაზმსა. გაბედულად შეუტიეს ჯარსა. აბა, რა მომთქიკრებდა, რომ ეს წუწკის-შვილები, რომელთა შორის ერია ძე ბატონიშვილ იოანესი გრიგოლ, ასეთ სითამამესა და გაბედულობას გამოიჩინდნენ ¹³⁵). რაზმის შუბლიდან გასული ფლანკიორები ¹³⁶) ეკვეთნენ მეამბოხეებს და კაი ღონიერი ზარალიც მიაყენეს. ამასობაში რაზმი წინ-წინ მიიწევდა ტყეში. საერთო მწუხარება გამოიწვია პოლკოვნიკ თ. ვახტანგ ორბელიანის სიკვდილმა. თავადი ვახტანგი გახლდა უერთგულესი და თავდადებული თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობისაო. მოგვიკლეს 5 ჯარის კაცი, დაგვიკრეს: ჩემი საკუთარი ადიუტანტი თ. კავკავაძე, 3 უნტერ-აფიცერი და 7 ჯარის კაცი. ¹³⁷).

135) რუსულად: *мятежники напали на отряд с такою отважностью, каковой ожидать нельзя было от сволочи, между кою находился и сынъ царевича Иоанна. Григорій, углубурად აქვს ნათარგმნი ხიტყვა სვოლოჩ დ. ჩუბინაშვილს.—ევი ადამიანი, არამზადაო. ჩვენ ხიტყვა წუწკო ვარჩიეთ.*

136) ფლანკიორს იმას ეტყვიან, გვერდიდან რომ უფარავს შიმავალ რაზმს, ფლან გვერდია.

137) თ. ალექსანდრე გარსევანის ძე კავკავაძე, ცნობილი პოეტი. პოლკოვნიკი თ. ვახტანგ ორბელიანი მამაა ცნობილის პოეტ ვახტანგ ორბელიანისა. ბუდის მწარე ირონია თუ გნებაუთ ეჭა. მამანი ხელს უწყოდნენ უდიდლო საშობლოს თავისუფლების დაქარგვაში, შკილნი-კი თავს დახტირიან დაქარგულს თავისუფლებას.

რადგან შეღამდა და ბრძოლის განგრძობა შეუძლებელი იყო, სოფლის სიახლოვეს ბანაკად დავდექი. ველისციხიდან ზანაკჯი მოვიდნენ თავი კაცები და მორჩილება გამოგვიცხადეს. ჩუმლაყელები ღამე მოსვენებას არ გვაძლევდნენ და თოფებს ესვროდნენ ჩვენ პიკეტებს. არ მინდოდა სოფლის წახდენა, მაგრამ რაკი ჩუმლაყელები ჯიუტობას არ იშლიდნენ, შეორე დღეს დილა ადრეიან ეუბრძანე ხერსონის პოლკის ბატალიონს პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის უფროსობით იერიშით მისულიყო ჩუმლაყზე. საქმე დასრულდა საათის ერთ ჩარტეზე. სოფელი დავწვით და გავძარცვეთ. ზარალი თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის ჯარისა მცირეა. დავგიკრეს მხოლოდ 4 ჯარის კაცი. შეამზობებებს მოუკალით 50 კაცზე მეტი და 2 ტყვედ ავიყვანეთ, რომელნიც ჩემის ბრძანებით, სხვისა სამაგალითოდ და შესაშინებლად, ჩამოაღრჩეს. დანარჩენი შეამზობენი გაიფანტნენ; მიმალვა მოახერხა აგრედცე ბატონიშვილმა გრიგოლმა“ო. ¹³⁸⁾.

უთვის ტომო მოხელე, დაბალი წოდების კაცი, ხებრე და გაუნათლებელი როცა დაბახანურად იქცევა და მაგარ-მაგარ სიტყვებს ხმარობს ქცევა-ლაპარაკში, არ გვიკვირს ხოლმე—რა უნდა მოვსთხოვოთ ამისთანა გაუჭორკნელ ტეტრასაო, მაგრამ ვერ გვიპატიებია დაბახანური ზოქმედება და საქციელი ევროპიდან მოსულ მარკიზისთვის. რაზმს დიდ სამსახურს უწევს ქართველობა. ადიუტანტად ქართველი ქაზლუკი ალექსანდრე ქავკავაძე ახლავს, შვილი გარსევანისა, რომელმაც ბევრი იშრომა რუს-ქართველთა ტრაქტატის გაწყობისთვის, თვინათ მემამულეს ებრძვის სიძე მეფე ერეკლესი პოლკოვნიკი თ. ვახტანგ ორბელიანი, მაინც მარკიზი უწყობა-წყურ ლექსთა კონით სარგებლობს და ქართველობას წუწკი-შვილებად იხსენიებს. თუ პაულუჩჩი ასე ამკობდა ქართველობას უქვეშევრდომილს რაპორტში და იმპერატორის კეთილსმენას არ მოერიდა, ვინ იცის აქ, საქართველოში, როგორ

138) იხ. АРХИ. ტ. V, გვ. 79.

ამკობდა საცოდავ ქართველობას! ვგონებთ, რომ დედ-მამის გინებისაც არ მოერიდებოდა მთავარ-მართებელი.

ჩუმლაყის ბრძოლა ბატონიშვილ დავითს, როგორც სხვა ამბები ამ დროისა, ცოტა სხვანაირად აქვს აწერილი. „მოვიდა მარკიზი ჩუმლაყს; იქმნა მუნ ბრძოლაი კახთაგან, იძლიენენ რუსნი. მუნ მოკლეს ვახტანგ, სიძე მეფისა ირაკლისა, ყაფ-ლანისშვილი, მეუღლე თეკლასი და დასქრეს მუხლსა შინა ალექსანდრე, ძე გარსევანისა, ქავკავაძე, ვინაიღგან მათ ეყუ-რათ კერძოი რუსთა და პირის-პირ მამულისა თვისისა იყვნენ მტერ. მაშინ დაქმუნდა (დალონდა) ამას ზედან მარკიზი. წარდგა ზურაბისშვილი ნინია, მოურავი მარტყოფისა და უთხრა მარკი-ზსა: „გაჩვენოი მე გზაი ვაკე, უკეთუ ჟომცე ნიქი რაიმეო“. 139). ამას ზედან მხიარულ იქმნა მარკიზი, გაუძღვა მინდვრის გზით და მიიყვანა ჩუმლაყს. მივიდა რა ჩუმლაყს, მუნ სოფელსა ში-ნა შეიპყრა კაცნი ხუთნი და დამოკიდნა ხეთა ზედა და მოაშთუნა. იხილეს რა კახთა ტირანული საქმე ესე, შეიპ-ყრეს მათცა ხუთნი სალდათნი და ერთი აფიცარი და მათცა მოჰკიდნეს ძელსა და მოაშთუნეს იგინი პირისპირ მარკიზი-სა, რომელსაცა სქვრეტდა თვალითა თვისითა“. 140).

ახლა რა ნაირად უნდა დავიჯეროთ პაულუჩის მოხსენება, რომ ს. ჩუმლაყთან ზურგზე ბოლი ავადინე მაშფოთართაო? თუ თვალწინ ხუთი სალდათი და ერთი აფიცერი ბოძზე ჩა-მოჰკიდეს კახელებმა და ჩამოაღრჩეს სამაგიეროს გადასახდე-ლად, ეტყობა მეამბოხენი ან გამარჯვებულნი ყოფილან, ან, თუ ეს სადავოა, არც ისე დამარცხებულან, როგორც მთავარ-მართებელი მოიხსენიებს უქვეშევრდომილეს რელიაციაში.

პირადად მეფე გრიგოლს ს. ჩუმლაყთან დიდი უბედუ-რობა ეწვია. დავადიშვილებმა ულალატეს და მარკიზის მხა-რეს გადავიდნენ.

139) ჩვენის მოხაზრებით ნინია მოურავი თავადი ჩოლაყაშვილია. თუ გვე-ბღება, კარგა იქნება გაასწოროს ვინმემ შეცდომა.

140) მახალგები... გ., 106.

ამ სამწუხარო ამბავს ასე მოგვითხრობს მემატიანე დავითი: „მაშინ გრიგოლიცა, ძე იოანესი, განვიდა ალაზანს და მივიდა ნაუტარს ანწუხელთა ლეკთა თანა, ვინაიდან მას თანა მყოფნი თავადნიცა განივლტენ მისგან და მივიდნენ მარკიზისათანა“.

სწორედ უხვად აქვს დაბერტყილი უფლის მიერ ქართველის ბუნებას შური, მტრობა, ლალატი. მართლა რომ ეროვნული უბედურობა და ღვთის რისხვაა ძვალსა და რბილში გამჯდარი დაუდგრომელობა და ცვალებადობა ხასიათისა. ღღეს რომ ერთგულობას გეფიცება კაცი, ხვალ ურცხვად გლალატობს, მოდი და რაიმე საერთო საზოგადო საქმე გააკეთე და დაამთავრე. ეროვნული ღღესასწაული გამართეს, ბატონიშვილი გრიგოლ მეფედ რომ ამოირჩიეს რააც ორიოდ-სამიოდე კვირის წინად და საცოდავ მეფეს სულის მოთქმა და მობრუნება არ აცალეს და „ნიკის“ მისაღებად უღალატეს.—ნუ თუ მართალია ისტორიკოსი, ოდეს ამბობს: „ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს პირველთაგანვე თვისთა უფალთა“. არ იქნა, ვერ გვასწავლა კჳუა მწარე ბედმა.

XVII

მარტის ორსა მთავარ-მართებელმა ჯარი დაასვენა და მსვენის-ციხეს ავიდა. მომეტებული ნაწილი თელავის მაზრის თავად-აზნაურობისა ჩამოეგება თელავიდან მარკიზსა, ცოდვანი მოინანია, ბოდიში მოიხადა და ერთგულობის ფიცი მიიღო.

მეორე ღღეს, 4 მარტს, სამხრობისას (3 საათი), მარკიზი თელავს მივიდა, ისე ეჩქარებოდა მთავარ-მართებელს მეციხოვნეთა განთავისუფლება, რომ ქვეითა ჯარი წინანდალში დასტოვა¹⁴¹) და მცირე ამალით, 50 ყაზახთა და რაოდენიმე თავადიშვილით, გაეშურა ციხისაკენ. შეშინებული

141) თელავიდან 7 ვერსია წინანდლაშდ.

მემბოხენი მარკიზის დანახვაზე დაფრთხნენ და გაიფანტნენ. ციხიდან პაულუჩჩიმ მიუსია ტრანშეებში გამაგრებულ კახელებს ქვეითა ჯარი, რომელმაც თითქმის უბრძოლველად გარეკა მემბოხენი და წაართვა ერთად-ერთი ზარბაზანი, ექვს გირვანქიან ყუმბარის მსროლელი.

თელავის ციხის გარემდგომნი, ნაცარქექიასავით რომ იქცოდნენ, სად იყო ამ დროს კახელ მემბოხეთა წინამძღოლი, მდივანი თავ. ოთარ ქობულაშვილი, რა დაემართა, რასა ჰფიქრობდა, ვერა გავიგეთ-რა. მატთანე დავითი და არქიმანდრიტი ელევთერ კრინტს არა სძრავენ ოთარზე. არას ამბობენ აგრედვე კაპიტანი ანოსოვი და თვით მარკიზი პაულუჩჩი. სწორედ საოცარია ასეთი სიჩუმე. ცოტად თუ ბევრად, როგორც ქვემოდ დავინახავთ, შესაწყყნარებელია დავითის სიჩუმე, რადგან იმის აზრით მარკიზი თელავს არ ასულა, მაგრამ სრულიად გაუგებარია მთავარ-მართებლის მიერ ასეთი უყურადღებობა. ნუ თუ ოთარის მოქმედება ისე უმნიშვნელო გამოდგა, რომ ხსენებითაც არ ახსენა რუსის მხედრობის სარდალმა მემბოხეთა ჯარის წინამძღოლი? ალბად ასე იქნებოდა, თორემ როგორ არ შეიტანდნენ მის სახელს რელიაციაში.

მარკიზი გვიამბობს, ჩუმლაყიდან თელავს რომ მივიდოდდი, გზა-გზა არავის შეუწუხებია. ახლო-მახლო სოფლებიდან გლეხები მოდიოდნენ, ცოდოებს აღიარებდნენ და შენდობას ითხოვდნენო. ამგვარადვე მოქცეულან თელავის მაზრის თავადიშვილები. სჩანს, საფანელი შემოღვევით, აფეთქების რაღაც ხუთიოდე კვირა გაუძლიათ, ცეცხლი ჩანელებულა და მშვიდობიანი, მყუდრო ცხოვრება უმჯობინებიათ ეკლიან გზაზე სიარულსა და წვივების დაგაზვას. ასეთი დასკვნა თითქოს სიმაართლეს არაა მოკლებული, მაგრამ ხუთი-ექვსის თვის შემდეგ ერთგულობის ფიცმიღებული თავადები ხელახლა გასტყვენ სიტყვას და ბატონიშვილ ალექსანდრესთან ერთად ამბოხების დროშას ააფრიალებენ და რუსის

მხედრობას კიდევ შეებრძოლებიან. მიზეზი ასეთის საქციელის ისაა, რომ მოუწყობელ ჯარს დიდხანს არ შეუძლიან ბრძოლა გაწყობილ მხედრობასთან, რაც უნდა სუსტი და უვარგისი იყოს უკანასკნელი. აჯანყებულმა ერმა თუ ერთის შეტევით, პირველშივე, ვერ მოახერხა სრულიად განადგურება განწყობილის ჯურისა, აღფრთოვანება ეკარგება და, მამასადაძმე, ბრძოლის უნარიც ძრიელ უსუსტდება და ხშირად და სამუდამოდ ძალმომრეობის უღელს უმორჩილდება.

თელავში დაბანაკებული პაულუჩჩი უშაკოვს ელოდდა. ესა და გენერალი კოსტანტინე მუხრან-ბატონი (ბაგრატიონი) ბრძოლა-გამარჯვებით მოდიოდნენ თიანეთისაკენ. მუხრან-ბატონის კაცები, 30 ოსი, თავს დაესხნენ მემამოხეთა საყარაულო პიკეტს და მიფანტ-მოფანტეს ყარაულები. რადგან ოსებმა ყარაულებს გზა მოუჭრეს, მემამოხეთა უმთავრესმა რაზმმა უშაკოვის მოახლოვებისა ველარა გაიგო რა და დიდ გაკირვებაში ჩაეარდა. გათენებისას, 5 მარტს, უშაკოვი და მუხრან-ბატონი დაეცნენ მემამოხეებს და გაჩაღდა საშინელი ბრძოლა. მთელი ოთხი საათი გაგრძელდა ჩება. მემამოხეებს ექირათ თიანეთის გზაზე აბორცვილი ადგილი, ოთხ ალავას ხე-ტყეით ჩაეხერგათ კლდიანი ფერდობები. ცოტა მოშორებით უფრო ძრიელი სიმაგრე ჰქონდათ, ექვს ალავას ჩახერგილი. მემამოხე ყოფილა ასე 400 კაცი. უშაკოვმა იერიშებით აიღო როგორც პირველი, ისე მეორე სიმაგრე. იძლიენენ მებრძოლი მამულიშვილნი და გაიქცნენ თავის საშველად. გზები არ ვარგოდა, ვიწრო ბილიკები იყო კლდეებზე და, მარკიზის სიტყვით, ბევრი მათგანი გადიჩება კლდეზე. სიმაგრეებში რუსებს დაუთვლიათ 30 გვამი დახოცილ მემამოხეებისა. უშაკოვს მკირე ზარალი მოსვლია. მოჰკლამია ერთი გრენადერი და 3 დაჭრილა. მუხრან-ბატონს მოუკლეს ერთი ოსი და ერთიც დაუჭრეს. ასე ადვილად გადაჩა უშაკოვი სახიფათო ადგილზე ბრძოლას. აქედან უშაკოვი და მუხრან-ბატონი დაუბრკოლებლივ ავიდნენ თიანეთს და

აქაურებიც დაამარცხეს. რამდენი თიანელი გაწყდა ბრძოლაში, არა სჩანს, ხოლო ტყვედ წაუყვანია უშაკოვს 15 კაცი.

რუსებს ჯავრი სჭირდათ თიანელებისა, რადგან ყველაზე პირველად თიანელები მიემხრნენ ახმეტელებს. კაცი მუდამ კაცია და ამიტომ სამაგალითოდ უნდოდათ რუსებს მათი დასჯა. ტყვედ აყვანილ 15 კაციდან აარჩიეს რვა, როგორც მათავე მემბოხე და შიგ სოფელში ჩამოაღრეს. სწორედ შეუწყნარებულ სასტიკობას იჩენდა ბატონი უშაკოვი. უღმობელად ეპყრობოდა ტყვედ წაყვანილ მემბოხეებს, მაგრამ პაულუჩჩი არ უწყობოდა და ხშირად ქება-ღიდებით იხსენიებდა. აფიცრობის თვლიათ, ასე ამკობს უშაკოვს მარკიზი (сѣнъ отъахъишиа отъахъеу).¹⁴²⁾

მარტო სოფელი არტანი არ იშლიდა თავისას, ჯიუტობდა და ცრდევებს არ ინანიებდა. მოსარჯულელებლად და კკუის სასწავლებლად მარკიზმა გაგზავნა პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი არტანში. რაზმის უფროსმა შეუთვალა, დაშვიდდით, მთაში გახიზნული ცოლშვილი დააბრუნეთ და უჩობაზე ხელი აიღეთო, მაგრამ სრული მთელიდღე უცადა პოლკოვნიკმა და მოსვლით-კი არავინ მოვიდა ერთგულობის ფიცის მისაღებად. არა, ტყუილად რაზე იწუხებდა პოლკოვნიკი თავსა მოლოდინში. თიანელ ამბების გამგონე ვინ ოხერი მივიდოდა რუსების ბანაკში! თავდებად ვინ დაუდგებოდა, რომ ამათაც თიანელებსავით ნახევარზე მეტს არ ჩამოაღრჩობდნენ! ეწყინა პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის, რომ მისი სიტყვა არტანელებმა ძირს დაუშვეს და არ ეახლნენ ფიცის მისაღებად და ჩვეულებრივ მოექცა უჩ სოფელს, ესე იგი წაუკიდა ცეცხლი და მთლად გადაჰბუგა არტანელების სახლ-კარი. ნუგეშად არტანელებს ერთი რამ ექნებოდათ, სიცოცხლე მაინც ხომ შევიწარჩუნეთო. არტანის გადაწვით დასრულდა რუსის მხედრობის მოქმედება მარკიზ პაულუჩჩის უფროსობით მემბოხეთა წინააღმდეგ 1812 წლის გაზაფხულის პირზე.

142) იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 79—80.

„ამ გვირადაო, მოახსენებს პაულუჩჩი იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, განგებითა ყოვლად სახიერის უფლისა, რომელიც მფარველობს თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის იარაღს, დაითრგუნა და დაიმსხვრა ზეაობა და კანდიერება უგუნურთა და სულელთა. მაშფოთარი სული კახეთში ძირიან-ფესვიანად ამოვარდა, მართვა-გამგეობის წესი და რიგი აღდგენილ არს და სრულიად საქართველო დაწყნარდაო.“¹⁴³⁾

რა ზარალი მოუვიდა ქართველობას აჯანყების დროს. დანამდილეებით არ ვიცით. ვისა ჰქონდა თავი აღენუსხა მოკლულ, დაქრილ, ჩამოდრჩობილ, ან ტყვედ წაყვანილ ქართველისა. რუსის მხედრობის ზარალი-კი მარკიზ პაულუჩჩიმ დაწერილებით მოახსენა ხელმწიფეს. სულ მოგვიკლეს და უგზო-უკვლოდ დავველუპაო 6 შტაბ-აფიცერი, 13 ობერ-აფიცერი და 300 უბრალო ჯარის-კაციო. პირველად ამბობებამ რომ იფეთქა და გააღმასებული ერთი საშხედრო კამანდებს მიესია, ბევრი ჯარის-კაცი დაგვაკლდა. ზოგი დახოცეს და ვინც ცოცხალი გადარჩა, მონებად გაიხადესო. თითო ოროლა გულკეთილმა თავად-აზნაურმა, სამღვდელიო კაცმა და გლეხმა სამას ჯარის-კაცამდე სახლებში დამალა და გაბოროტებულ მემბობხებებს არ დაანებაო. თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის ძღვევა-მოსილმა იარაღმა მტერად რომ აქცია შფოთით სავსე განძრახვა და გადარეულ და თავხედმა მოღალატეებმა მოწიწებით ქედი რომ მოიდრიკეს¹⁴⁴⁾, მე მაშინადვე მოვთხოვე დაუყოვნებლივ ჩემთვის წარმოედგინათ დამალული სალდათები. ჯერჯერობით 300 კაცი წარმომიდგინეს. ეგები, ღმერთმა ინებოს და უგზო-უკვლოდ დაკარგულად რომ ითვლებიან, ზოგი მათგანიც ვინმე ცოცხალი აღმოჩნდესო.

ფრიად საყურადღებო უქვეშევრდომილეს 26 მარტს 1812 წ. მოხსენებას მარკიზი პაულუჩჩი იმით ათავებს, რომ

¹⁴³⁾ ibid. გვ. 80.

¹⁴⁴⁾ რუსულად: „...ПОДЪЕЗЖИТЕ СЪ ПОВОРОТНОЮ ПРЕКЛОНИВШИ ГЛАВЫ СЪХЪ ВЪНИ.“

მოკლედ ჩამოთვლის მიზეზებს, რამაც გამოიწვია კახეთის „ბუნტი“. ეს მიზეზები, სხვა წყაროებიდან შეესებულო, ზემოდ უკვე შოვისსენიეთ და საჭირო აღარ არის მათი განმეორება.

პაულუჩჩიმ თავისი თავიც არ დაივიწყა, და როგორც მოხელეთა ჩვეულებაა, აჯანყების მიზეზი სხვას მოახვია კისერზე.—საქართველოში (რუს. Цария) მომხდარ რევოლუციის ამბები დაწვრილებით მოგახსენეთ, სწერს მეფეს. ნათქვამს ის უნდა დაუმატო, რომ ჩემი თავი უბედურად მიმაჩნია, რადგან ამბობება დიდი ხანია, რაც მზადდებოდა და იფეთქა მხოლოდ ჟამსა აქაურის მხედრობის ჩემ მიერ სარდლობისასა. ნუგეშად მოკლენილ უბედურობაში თქვენის უდიდებულესობის მართლ-მსაჯულება მაქვს და საკუთარი ჩემი სინიღისი. დარწმუნებული ვარ, რომ თვით გესლიანი შური ჩირქს ვერ მოსცხებს ჩემს მოქმედებას ამ ქვეყანაში, ვინაიდან ჩემის მოქმედება-საქციელის ერთად-ერთი საზრუნავი საგანი იყო—სარგებლობა თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის სამსახურისა, საქართველოს ერის სიყვით-ბედნიერება და აღმოფხვრა ბოროტებისაო. ¹⁴⁵⁾

აპრილის გასულს მარკიზი პაულუჩჩის სამუდამოდ გამოეთხოვა საქართველოს და პეტერბურგს გაეშურა. მთავარ-სარდლობა და მართებლობა ჩააბარა გენერალ რტიშჩევს.

თავად-აზნაურობას ეწყინა, მარკიზ პაულუჩჩის გადაყვანის ამბავი რომ შეიტყო, წარსდგა წინაშე მისა და სთხოვა—ნება მოგვეციოთ გავგზავნოთ პეტერბურგს დეპუტატი და იმის პირით ვსთხოვოთ ხელმწიფეს თქვენი აქ დარჩენაო. მარკიზმა ნება მისცა. დეპუტატად აირჩიეს ნადვორნი სოვეტნიკი თ. ზაქარია ანდრონიკაშვილი. მარკიზმა დეპუტატი გაისტუმრა და თან წერილი მისწერა პოლიციის მინისტრს, გთხოვოთ და გებეჭებით. ეცადეთ, რომ საქართველოს თავად-

¹⁴⁵⁾ გვ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 80—81. კაბიტანი ანოსოვი 13 ობერ-ოფიცერს ანგარიშობს მოკლულს, მარკიზი მხოლოდ 10. ანოსოვის ანგარიში უფრო მართალია.

აზნაურობის თხოვნა მონარქმა უყურადღებოდ დასტოვოსო. მე ამ დღეებში წამოსვლას ვაპირობ, დაბრუნების ბრძანებამ გზაში რომ მომიხწროს, ხელ-ახლა უნდა დავტრიალდე საქართველოში. წასვლა-წამოსვლა სულით-ხორცამდე დამღუპავს და გამალატაკებსო. 148).

იმპერატორმა აღექსანდრე პირველმა პატივი არა სცა დეპუტად ზაქარია ანდრონიკაშვილის თხოვნას და მარკიზი აღარ დააბრუნა საქართველოში. დეპუტატის გაგზავნა პეტერბურგს უსაღისრობისა გამო ეხლაც ძნელია და მაშინდელ დროს ერთი-ათასად ძნელიც იყო და სახიფათოც. რა მოსწონდა ჩვენ თავად-აზნაურობას მარკიზ პაულუჩჩისა და რა-ზე ეკლავდა თავს, რომ განსაკუთრებული კაციც-კი აახლა იმპერატორს თხოვნა-მუდართით, აქ დაგვიტოვე მთავარ-მართებლადო, ადვილი გამოსაცნობი არ არის. კაპიტანი ანოსოვი ფიქრობს, მღელვარებამ თვალი აუხილა მარკიზსა და ბოროტების აღმოფხვრას მხნედ შეუდგა. მარკიზი ქეშმა-რიტების მოყვარე იყო და მართვა-გამგეობის გადაკეთება დაიწყოვო. მთავარ-მართებლის საქმიანობის ნიმუშები ზემოდ საკმარისად მოვიხსენიეთ და ქვეყნის საკეთილო ჰაინცა და მაინც ბევრი ვერაფერი ვიპოვნეთ. თავიდანვე გენერალ სტალის მიერ მოხერხებულად და ეშმაკურად გაბმულ ქსელში გაება, ეგ ზეყუციებით დაარბია კახეთი დაროცა ილაჯ-გაწყვეტილ ერმა ხმა ამოიღო, მოწყობილ ჯარით ზურგზე ბოლი აადინა და შესაშინებლად საღრჩობელანი დამართა კახეთის ირგვლივ. არც თუ თავად-აზნაურობას ექცეოდა ლმობიერად ბრწყინვალე მარკიზი. საერთოდ მოღალატეობის დიპლომი უბოძა და ამის შესაფერად ექცეოდა. მაშ რის გულისათვის ეწეოდნენ ხარჯსა და რისთვის გაგზავნეს კაცი პეტერბურგს? აღბად ამის საიდუმლო საფლავში თან თუ ჩაიტანა განსვენებულმა დეპუტატმა თ. ზაქარია ანდრონიკაშვილმა.

რაკი სამუდამოდ ვეთხოვებით ფილიპე ოსიპის ძე მარკიზ პაულუჩჩის, საქიროდ მიგვაჩნია დავამთავროთ მისი მოქმედების ამბავი ორიოდ ცნობით და ზოლოს ისიც მოვახსენოთ, თუ რა ბედი ეწვია ახლად არჩეულ მეფე გრიგოლს.

ზემოდ დასახელებულ არქიმანდრიტ ელევთერის მოხსენების მეხუთე მუხლი აგვიწერს პაულუჩჩის ექსპედიციას კახეთში. „დროსა, მათის მაღალ ყოვლად უსამღვდელოესობის მცხეთის მიტროპოლიტის და სრულიად საქართველოსა და იმერეთის ექსარხოსისა და კავალერის ვარლამისსა, გაიხსნა რა დეკსტირია და ინება მან მაღალ-ყოვლად უსამღვდელოესობამან ჩემიცა დეკსტირიასა შინა ჩლენად დადგენა და ამის გამო ვიყავ აქ ტფილისსა. მას ზამთარს, თვისა თებერვალს, 1812-სა წელსა, ასტყდა ბუნტი კახეთსა შინა, მთავარ-მმართველობისა მარკიზ პაულუჩჩისას, და ამან მთავარ-მმართველმან ინება კახეთს წასელა და მეცა თავისთან წასაყვანად ეუნდოდი, სთხოვა მათსა მაღალ ყოვლად-უსამღვდელოესობითსა მწყემსთ-მთავრობასა, და მწყემსთ-მთავარმან ამან მიბრძანა დიდის გულს-მოდგინებით, და დამარიგაცა მსახურებისათვის ერთგულებისა, და გამატანა რა, მივედით აქაჲ კახეთისა პირსა საგარეჯოს, მომანდო მე ვალად ხალხთა ფრიად აღრეულთა შორის მისვლა, რჩევა და დამშვიდება. მორჩილი ბრძანებისა, შეველ მათ ხალხთა შორის, თუმცა დროსა მას ჩემის შესვლისასა მრავალგან მოინდომეს სიკვდილი ჩემი, გარნა მიხსნა მე ღმერთმან და მაინც დავამშვიდე იგი, და მოვიდნენ მარკიზსა თანა. შემდგომად ამისა აქედან წარსულნი გარდავედით პირიქით, დაგვხვდნენ კახეთის ხალხნი, აგვიტეხეს სროლა და დაგვიწყეს ომი ადგილსა ჩუმლაყის ბოლოსისა და გვესროდნენ-რა, დროსა ამასთანა ვახლდი. სროლამ გასტანა საღამომდინ და მას ღამესა ფრიადისა სიცივისა და თოვლისაგან შეწუხებულმან, გავათენე ტალახს და თოვლსა შინა, ცას ქვეშე, და მეორესა დღესა რა დაამარცხა იგინი მოუპოვრჩილებლნი პირისპირ მბრძოლნი უძლე-

ველმან მხედრობამან, მასვე დღესა გამგზავნა მე გალპა მხარს დასამშვიდებლად და თვით წარვიდა თელავს. წაველ მე და აქამდისინ მივიყვანე ცდა ჩემი, თვით ამღრეველნი გალმამხრელნი მოვართვი თელავს, შევარიგე და დაუტევე ხალხი დამშვიდებული და თელავის კარის ეკლესიასა შინა ესენი და სხენი დავაფიცე მე ერთგულებასა ზედა ხელმწიფე იმპერატორისასა. და შემდგომად ამისსა წარმოვიდა რა ტფილის მარკიზი, დამავლო მე განგებ თელავს. ესე ვითარის სიტყვით, კნიაზ ორბელიანი¹⁴⁷) მოვა აქ ხალხისათვის დასაარწმუნებლად და უნდა ახლდე მასთანა და მასცა მისცე ერთგული შეწევნაო. მოვიდა რა მათი ბრწყინვალეობა უფალი ღენერალ-ლეიტენანტი და კავალერი კნიაზ დიმიტრი ორბელიანი, დავხვიდ მუნ, და ვმსახურე მაშინცა მთლად თელავის უებლსა შინა და მუნამდე ვახლდი, მანამ შევიდოდა კნიაზი ქიზიყს და მუნითვე უკმო ვბრუნდი და წამოველ ტფილისს. ამა სამსახურთა გამო დამიწვეს მე სახლ-კარი თელავს და ამიკლესცა ყოვლის ნივით ჩემით მაშინდელთა ბუნტოვჩიკთა“.

როგორც ეტყობა, გულფიცხნი ყოფილან მაშინდელი „ბუნტოვჩიკები“. მათთვის მოღვაწე და მოამაგე მოძღვარს, რომელსაც სუსხიან თებერვალში, ჩუმლაყის ბოლოს, ღამე გაუთენებია „ტალახსა და თოვლსა შინა, ცას ქვეშე“, რომელმაც ფიცი მიადებინა კარის ეკლესიაში, პატივი არა სცეს, არ დაუნახეს ამაგი, კირნახულობა და სახლ-კარი დაუწვეს. ბარელამაც არ ეკუთვნოდა ასეთი ჯილდო, მაგრამ რას იზამ, როდესაც ასეთია ერის პსიხოლოგია. საერთო ღრევა-ამბოხების ეამს შეტიჩარა და ძალად-მაცხოვნების ხვედრი ხშირად ცეცხლი და სახლ-კარის გადაბუგვია ხოლმე.

ჩუმლაყის ბრძოლა სწორედ რომ კისერ-მოსატეხი ეპიზოდი ყოფილა მარკიზ პაულუჩის ცხოვრებაში. საქმე ისე ვასჯირვებია მთავარ-მმართველს, რომ ოღონდ-კი დაემშვი-

147) გენერალი დიმიტრი ორბელიანი. ეს გენერალი ასპარეზზე გამოვიდა კახეთში მთავარ-მართველ რტიშჩივის დროს.

დებინა ერი და აულია და ათას რამე სასიამოვნოს შეპირებია კახელებს. მეფედ ერთ-ერთ ბატონიშვილს მოგვევრითო, თავიდან მოგაშორებთ „მოსამართლეებს“ და კაპიტან-ისპრავნიკებსაო. კახელებსაც ამის მეტი არა უნდოდათ რა, დიდად გახარებითა და ნიშნად სიხარულისა მარკიზისთვის წარუდგენით 300 ჯარის-კაცი თავიანთი აფიცრებით. მართალია თავგაპარსული, მაგრამ რა უკირს, თმას რა ქკუა აქვს. ერთ თვეზე უფრო უკეთესი ამოუვიდოდათ. ფრიად საინტერესოა ბატონიშვილ დავითის ამ ამბის შესახები მოთხრობა და ამის გამო საფსებით და სიტყვა-სიტყვით შემოვიტანთ ამ მოთხრობას. თავადიშვილებმა რომ უღალატეს მეფე გრიგოლს ჩუმლაყთან და მარკიზთან მოვიდნენ. „მაშინ ზაზა ზურაბიშვილი, ძმა ნინიასი, რომელიცა იყო მეფის ძის ივანეს სახლბუცესი¹⁴⁸⁾ და მოსრულიყო მას ჟამს რუსეთით და იყო მარკიზის თანა, შეუჩინა ესე გრიგოლსა, რათა მოიყვანოს იგი მარკიზთანა,¹⁴⁹⁾ თუმცაღა ანწუხელთა არა სწადდათ განტევება მისი მით, რამეთუ არიან იგინი ფრიად ერთგულ მეფეთა თვისთა, ვითარცა თუშნი. იხილეს რა გლეხთა ღალატი თავადთაგან, განრისხნენ და დაეცნენ თავსა რუსთა ჩუმლაყის ბოლოსა, კვალად იძლიეა მარკიზი, ხოლო გლეხნიცა შეეცალნენ ჩუმლაყისა სოფელსა. დღესა მეორესა მივიდა მარკიზი ჩუმლაყს. იქმნა სოფელსა შინა ბრძოლიაი ძლიერი, იძლიენენ ჩუმლაყელნი და მოწვეს სრულიად ჩუმლაყი რუსთა. ხოლო იხილა რა მარკიზმან, ვინაიდგან ვერა ძალუძს პირის-პირობაი კახთა, ევედრა ზავსა და აღუთქვა კახთა, რომელ მოგვევრიო მეფის ძეთა თქვენთაო რუსეთით. ამას ზედან მხიარულ იქმნენ კახნი და ჰყვეს ზავი და მოგვარეს გაღმა მხრელთა უმეტეს სამასისა სალდათნი, შეპყრობილნი აფიცრებითურთ, რომელნიცა შეიპყრეს ამბოხსა ამას, აღპარსულნი თმათანი, მით რამეთუ კახთა აღპარსეს პყრობილთა მათ თავნი კიცი-

148) ბატონიშვილ გრიგოლის მამა იოანე.

149) მოსკლუნა—მოინადირა, შეაცდინა; ცოტახება—отбьхать.

ხვისათვის. დამოყვანასა ზედა მეფის ძეთასა არწმუნა რა გული მარკიზმან კახთა და დამყუდროდნენ კახნი, მომლოდნელი ალექსისა მისისანი, რომელ განჰრინებთან 150) ხელთაგან მოსა-მართლეთა და კაპიტან-ისპრავნიკთა რუსთასა, უკუნეცა მარკიზი ტფილისს და მუნით წარავლინა გრიგოლ პეტერბურსს, მისრული გრიგოლ პეტერბურსს, შვიპყრა იმპერატორმან და პატიმრად წარავლინა ციხესა შინა პეტრე ზაოდისასა და მუნ პატიმარ ჰყვეს წელი ერთი“ 151).

მარკიზ პაულიჩიმ თავი რომ გაიკლა და საქართველოში დარჩენა აღარ ისურვა, ეს ნაძალადევი „ალექსანი“ ხომ არაა მიზეზი? რაკი დაპირებულს ვერ აუსრულებდა, რაკი კაპიტან-ისპრავნიკების ბატონობას ვერ მოსპობდა და რუსეთიდან საქართველოს დაობლებულ ტახტს პატრონს ვერ მოჰგვრიდა, გაქცევის მეტი სხვა რა ღონე ჰქონდა პაულუჩისი? ასეც მოიქცა. გულანაბადი აიკრიფა და პეტერბურგის გზას დაადგა, მიუხედავად იმისა, რომ თავად-აზნაურობა კალთებზე ებლაუქებოდა. წასვლას მარკიზი ისე აშურებდა, თითქოს აქ წყალი ამოუვიდა და რუსეთში ფაფა უცივდებოდა. მისი მოადგილე გენერალი რტიშჩევი იგვიანებდა დაჩამოსასვლელად არ ეშურებოდა. პაულუჩი ცხარობდა, ცოფებდა ჰყრიდა და საყვედურით სავსე წერილებსა სწერდა რტიშჩევსა: რალას იგვიანებთ, მალე მოხედეთ ქვეყანას და მეც გამანთავისუფლეთო. 152).

კახეთის ამბოხებამ სამუდამოდ მოუღო ბოლო ბატონიშვილ გრიგოლსა. ერთი თვით მეფობის გულისათვის თორნეტი თვე პეტრეზავოდის ციხეში ბრძანდებოდა. ანწუხიდან ჩამოიყვანა გრიგოლი ნადვორნი სოვეტნიკმა ზაზა ანდრონიკა-

150) განჰრინება—გადარჩენა, *избавлять, спасать*.

151) იხ. მახალები— გვ. 105—106.

152) კაპიტანი ანოსოვი ასე ახასიათებს პაულუჩის მოუთმენლობას: „*Павучич выходил изъ сѣрѣя*“. მთავარ-მართველი სწერდა რტიშჩევის: ნურათ-რისა ვეფიქრებათ, ქვეყანა დაწყნარდა, მშვიდობიანობა აღდგენილია. მინაც მზადაა თქვენის დმატებულგზათვის ჩემ სახლში, —ა წამს ჩაიბარებთ მწედრობას და ქვეყნის გამგობას, იმ წუთშივე დავცლა სახლსო. იხ. ტ. II, გვ. 377.

შვილმა, ვაჩნაძემ და პაატა ქავთაძემ და წარუდგინეს პაულუჩი. გრავ რუმინეცს მარკიზი სწერს: რადგან გრიგოლმა ცოდვები მოინანია, ნებაყოფლობით გამოცხადდა ჩემთან და ერთგულობის ფიცი მიიღო და რადგან იმ მემამობეთ, ვინც ცოდოს მოინანიებს, პროკლამაციით პატივებას დავპირდი, ამის გამო გრიგოლს ვისტუმრებ პეტერბურგს იმ წესით და უფლებით, როგორც სხვა ბატონიშვილები გამოისტუმრეს რუსეთსაო. ყურის საგდებლად და ბოქაულად მიუჩინა გრიგოლს ხერსონის პოლკის ადიუტანტი პოდპორუჩიკი თ. ბებუთაშვილი¹⁵³) და თარჯიმანად პრაპორშჩიკი თ. ბარათაშვილი. ამ ორმა ქართველმა თავადიშვილმა წაიყვანა მეფედ ნამყოფი ბატონიშვილი გრიგოლ პეტერბურგს 18 მარტს 1812 წ. ბატონიშვილის გზის ხარჯად და ქამა-სმისთვის მარკიზმა უბოძა თ. ბებუთაშვილს 1500 მ. ასსიგნაციით და 125 მან. ვერცხლი. მოსამზადებლად თვით გრიგოლს ხელში მისცეს 60 მ. ვერცხლი, აგრედვე 280 მ. ვერცხლი, დღეში ხუთ-ხუთ მანეთის ანგარიშზე. ექვს მარტიდან პირველ მაისამდე. თარჯიმანს ბარათაშვილს წელიწადში 200 მ. ვერცხლი ჰქონია ჯამაგირად და ამისთვისაც ჯამაგირი პირველ მაისამდე მიუციათ. თავადი ბარათაშვილიო, მოახსენებს მარკიზი გრავ რუმინეცს, ერთგულად მსახურებდა ჩემ კანცელარიაში და თუ ინებებთ მანდ დასტოვეთ თარჯიმანად ბატონიშვილთან. რა ჯამაგირსაც დაუნიშნავთ ბარათაშვილს, თუ მანდ დასტოვებთ, ეგ თქვენ სურვილსა და ნებაზე მომიგდიაო. ¹⁵⁴).

ბატონიშვილ გრიგოლის გადასახლებით რუსეთს, ბაგრატიონთა გასაგისი ამოვარდა საქართველოში, იმ ბაგრატიონთა, რომელთაც რამდენიმე საუკუნე იმეფეს საქართველოში.

153) შემდეგ ცნობილი გენერალი ვასილ იოსების ძე ბებუთაშვილი.
154) იხ. АИИИ, ტ. V, გვ. 44-46.

I

მარკიზ პაულუჩჩიმ უცბად ჩაანელა კახეთის ღრევა-ამბოხება 1812 წლის გაზაფხულის პირზე. ბედნიერი და ძლევამოსილი მართებელი პეტერბურგს გაეშურა, სადაც პირნათლად შეხედებოდა იმპერატორ ალექსანდრე პირველს და პირადად უამბობდა, თუ როგორ ძირიან-ფესვიანად აღმოფხვრა თესლი რევოლიუციისა. დასამტკიცებელი საბუთიც ხომ ხელთა ჰქონდა. მეფედ აღიარებული ბატონიშვილი გრიგოლ, პეტრეზავოდის საპატიმროში განისვენებდა ცოდვათა მოსაწანიებლად. იმპერატორს ალექსანდრეს და მარკიზსაც შეეძლოთ გული დაემშვიდებინათ და ნაპოლეონთან ომის სამზადისს შესდგომოდნენ. ვინაიდან საქართველოდან იმპერიას საშიშო აღარა მოელოდა-რა, იმპერატორმა საქართველოს მთავარ-მართებლად მარკიზის მაგიერ დანიშნა არაფრად გამოჩენილი გენერალი ნიკოლოზ თევდორეს ძე რტიშჩევი.

ახალი მთავარ-მართებელი ტფილისს ჩამოვიდა 20 აპრილს 1812 წ. მოსვლისთანავე რტიშჩევი დარწმუნდა, რომ ამბოხების ცეცხლი ჩაქრობით არ ჩამქალიყო, ხოლო ნაღვერდლად ქცეულნ და ფერფლ წაყრილი, უგემურად ხრჩოლავდა, და დრო გამოშვებით, საქართველოს სხვა და სხვა კუთხეს თოფის წამალსავით იფეთქებდა ხოლმე. ნაღვერდალი კარგა ლონიერად გაღვივდა გაზაფხულის გასულს და მისში აპრიალდა კიდევაც, მაგრამ რადგან ამბოხების სული და გული ბატონიშვილი ალექსანდრე ჯერ შორს იყო, ნაღვერდალი მალე ჩანელდა. გაჩნდა თუ არა თიანეთს ბატონიშვი-

ლი ალექსანდრე, ეს შეუდარებელი და შესანიშნავი საბერველი ყოველგვარ ამბოხება—რევოლიუციისა და პროტესტისა რუსის მთავრობის წინააღმდეგ, ამბოხების ცეცხლი კვლავ მოედო შინა და გარე კახეთს, ქიზიყს, მთიულეთს და ფშავხევსურეთს; კვლავ გაისმა თოფ-ზარბაზნის გრილ-ქუხილი, რომელმაც შესანიშნავად დააზარალა კახეთი. ამბოხების ქარბუქი დაიწყო შემოდგომის პირზე და გასტანა თითქმის წლის დამლევამდე. დიდი ვნება და ზიანი მიაყენა კახეთს, ფშავეთს, ხევსურეთს და თიანეთს რუსის მხედრობამ, უზარ-მაზარი სოფლები მტერთა და ნაცრად აქცია გაალმასებულმა ჯარმა.

ამ სამოქალაქო შინაურ ომის დროს თავი ისახელა და დიდება მოიხვეჭა ჩვენმავე თანამემამულე, გენერალ-ლეიტენანტმა თ. დიმიტრი ორბელიანმა. ასის წლის ამბავია, შორიდან უყურებ ერის განწირულ სულის კვეთებას და გაშტერებული რჩები, ასე როგორ უნდა გასწიროს ადამიანმა თავისი დამბადებელი და აღმზრდელი ქვეყანა, ასე როგორ უნდა გაქვავდეს და გაკლდედეს, რომ დაიმსახუროს უცნაური მაშინდელ ქართველისთვის სახელი ტირანისა. ამ ლტქსით მონათლა ბატონიშვილმა დავით დიმიტრი ორბელიანი სისასტიკის გამო.

შეკრობით და გულქვაობით არ ჩამოუვარდება ორბელიანს უკვე ცნობილი არქიმანდრიტ ელევეთერ ზუკაკიშვილი. სამშობლოს აღსადგენად შეკრებილ ქართველთა მხედრობას სოფლის მოძღვარი ლოცვა-კურთხევით ისტუმრებდნენ ბრძოლის ველზე, ჯვრითა და სახარებით აღკურვილნი დარაჯმულ მხედრობას სულის და მხნეობის აღმაფრთოვანებელ ქადაგებას ეუბნებოდნენ. ბევრი მათგანი ტყვიამ გაგმირა, ბევრმა მოწამებრივ განუტევა სული და სისხლი თვისი იაზმად აპკურა თავისუფლების მიძიებელ ერის გარჯა—მეცადინეობას. სიკვდილ გადარჩენილ მოძღვართ აფთარივით სდევნიდა არქიმანდრიტი ელევეთერ და საკუთარის ხელით აბღღენიდა წვერ-უღვაშსა და ასე შერცხვენილთა და გაუშა-

ტიურებულთ ისტუმრება ქალაქს გენერალ რტიშჩევთან და ექსარხოს ვარლამ ერისთვიშვილთან. დიდი ღვთის მოსაყი და ქრისტეს მოყვარე გახლდაო გენერალი რტიშჩევი, ბრძანებს აფიციალური ისტორიკოსი ბ-ნი ანოსოვი. აქტივიდან არა სჩანს, როგორ თავსდებოდა რტიშჩევის გულში ღვთის მოსაყობა და ქრისტეს მოსამსახურეთა წარმოუდგენელი შეურაცხყოფა, წვერ-ჟღერის გლეჯა და ხელსა და ფეხში ხუნდების გაყრა.

1812 წლის შემოდგომის ამბოხების სულის ჩამდგმელი ბატონიშვილი ალექსანდრე ერევნიდან შემოვიდა საქართველოში. საქმე გამარჯვებით ვერ დაგვირგვინდა, ვერა სძლია კახეთმა რუსეთის მთავრობას და ვერ გაანთავისუფლა ტანჯული ქვეყანა კაპიტან-ისპრავნიკების ხელიდან. ასე იცის ნაწილ-ნაწილ აჯანყებამ, ურთიერთ შორის შურმა და მტრობამ. ალექსანდრემ თავი შეაფარა თოვლიან-ყინულიან, თითქმის მიუვალ ხევსურეთს. მაგრამ ფეხ და ფეხ მიმდევარმა მტერმა იქაც არ მისცა მოსვენება. კვირაობით შიმშილს იტანდა ბატონიშვილი ალექსანდრე მწირსა და ულუკმა-პურო ხევსურეთში, გულს არ იტებდა, მტერს არ ნებდებოდა და მარტო იმის ზრუნვაში იყო, როგორ და რა გზით უყო პირი რუსებს კავკასიის ქედს იქითაო. რაკი ხევსურეთში დგომა აღარ შეიძლებოდა, ალექსანდრე გადავიდა დაღესტანს და დაბინავდა აქაურ თავისუფალ თემებში. ანწუნმა და საერთოდ დაღესტანმა სიამოვნებით მიიღო ძვირფასი სტუმარი. დაღესტანს დაბინავებული ალექსანდრე სხვა და სხვა გეგმას ადგენდა რუსების გასაძევებლად საქართველოს მამულ-დედუღიდან. დიდის ხნის ბრძოლით დაღლილ-დაქანცული ბატონიშვილი ერთხელ სასოწარკვეთილებას მისცემია და წერილი მიუწერია რუსეთის გარეშე საქმეთა მინისტრ გრაფ ნესელროდსთვის—მზადა ვარ დაგმორჩილდეთ და პეტერბურგს მოვიდეთ. ათას წყალობას დაჰპირდა გრაფი, ოღონდ მოდი პეტერბურგს და ხელი აიღე რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლა-

ზეო. ეტყობა, ამ აზრს ბინა ვერ უპოვნია ბატონიშვილის გულში და მიწერ-მოწერაც შესწყდა. სიკვდილამდის დარჩა შეუთრგებელი მებრძოლი ქვეყნისათვის და ჩავიდა საფლავს უცხო ქვეყანას, ქართველთაგან ცრემლ-დაუყრელი.

II

ახალი მთავარ-მართველი, გენერალ-ლეიტენანტი ნიკოლოზ თევდორეს ძე რტიშჩევი, ჩამოვიდა ტფილისს 1812 წლის ოც აპრილს. საქართველოში სულ რაღაც ოთხი წელიწადი დაჰყო გენერალმა რტიშჩევმა, მაგრამ ერთი დღე ბედნიერი არ უნახავს. საქართველო ამბოხების ქარ-ცეც-ლთ მოდებული მშვიდობიან გზას არ ადგებოდა, სპარსეთი და ოსმალეთი არ ისვენებდნენ, თაათა სახანოები ათას დავიდარაბას აჩენდნენ. ამისთანა მოუსვენარ და ამბოქრებულ დროსა და ეამს საჰირო იყო კაცი მხნე, ძლიერი და გაბედულის ხასიათისა, ნიჭიერი სარდალი და რად მიაყუდა პეტერბურგის მთავრობამ ჯოხი ამ უჩინარ გენერალს, ადამიანი ადვილად ვერ გამოიცნობს. პირველ ორ წელიწადს მაინც საწყალი გენერალი თითქმის დაავიწყდათ პეტერბურგში და ჩვენიდან გაგზავნილ რაპორტებს და უქვეშევრდომილეს მოხსენებათ რტიშჩევისას პასუხსაც არ აღირსებდნენ ხოლმე. ან კი სად ეცალათ ჩვენთვის? ალექსანდრე პირველი დიდ ნაპოლეონს ებრძოდა, 1812 წ. შემოდგომაზე სატახტო ქალაქი მოსკოვი ცეცხლმა შთანთქა და თავზარ დაცემული მკვიდრი მოსკოვისა გაიხიზნა აღმოსავლეთის გუბერნიებში. ალექსანდრე დიდ საგონებელში ჩავარდა, ვაი თუ აქ, მეორე სამეუფეო ქალაქ პეტერბურგშიც მეწვიოს მოუსვენარი ნაპოლეონიო. ამისთანა გარემოებაში მოდი და დალაგებული პასუხი, ან რეზოლიუციები უგზავნე შორეულ საქართველოში ჩარჩენილ გენერალ რტიშჩევსა! სწორედ ღვთის ანაბარად დარჩა რტიშჩევი,

მაგრამ ბედი იმისი, რომ ომში გაწვრთნილი გენერლები ჰყავდა და ადგილობრივი ვითარება ხელს უწყობდა.

კაცთაგან დაიწვევებულს რტიშჩევს მარტო ყოვლად ძლიერი უფალი სწყალობდა ღვთის მოსაფს და სათნოიან გენერალსაო, ბრძანებს კაპიტანი ანოსოვი. ღვთისა რა მოგახსენოთ, რადგან მის განგებას ჩვენ ვერ მივწვდებით, მაგრამ ეს კი კარგად ვიცით, რომ ქართველებისა და საერთოდ ამიერ-კავკასიის ხანების ზნე-ხასიათი და პოლიტიკა ყოვლად უვარგისი და დასაგმობი იყო. რუსების მოძულეთ თითქოს ვერ შეიგნეს საერთო გეგმისა და მოქმედების სიყ-კარგე, იბრძოდნენ ცალცალკე და ამის გამო ყველგან მატლსავით ისრისებოდნენ.

სპარსეთის შაჰმა ბატონიშვილ ალექსანდრეს თავი ჩააბარა თვის შემკვიდრე აბბას-მირზას და დაეალა ყოველგვარი დახმარება გაუწიოს „საქართველოს მეფე“ ალექსანდრეს და ხელი შეუწყოს დაკარგულ ტახტის დაბრუნებაში. რასაკვირველია, ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ბაბახანი რუსების განდევნაზე უფრო ფიქრობდა, ვიდრე ქართველ ერის ბედნიერებაზე. ასეა თუ ისე, პოლიტიკური ვითარება სპარსეთისა და მის სულის ჩამდგმელ ინგლისისა მოითხოვდა რუსების გარეკას საქართველოდან. როგორ ასრულებდა აბბას-მირზა მამის ბრძანებას? აბბასი ფირმანებს უგზავნიდნენ ერევნის სარდარ ჰუსეინ-ყული-ხანს—დახმარება არ მოაკლო ტახტის მაძიებელ ალექსანდრე მირზასო და ატყობინებდა ჰტყელ-ჰტყელ სიტყვებით, აუარებელი ჯარით ამ დღეებში შემოვალ ერევნის სახანოშიო. მაშინდელი ერევნის სახანო მოსამზღვრე იყო საქართველოსი და მაშასადამე აქ გაბატონებულ რუსის მხედრობისა. თუ დახმარება იყო ჯარით, სწორედ ერევნიდან უნდა შემოსულიყო სპარსეთის ლაშქარი რუსებთან ომის ასატეხად. ერევნელ ჰუსეინ-ყული-ხანს-კი აგრე რიგად არ ებრძანებოდა სპარსეთის „უძლეველ“ მხედრობის გაჩენა სახანოში, რადგან ასეთი სტუმრობა ხეირს

არ აყრიდა მის ქვეყანას. ჯერ ერთი შემოსეული ჯარი აამტუტებდა ქვეყანას და მეორე კიდევ ისა, რომ უფლება ხანისა შეიბღალდებოდა, და, ვინ იცის, ეგება ჯარის სარდალს ხანი ტიხტიდანაც გადაებძანებინა. ხომ მოგეხსენებათ, რომ თოფ-იარაღში ჩამჯდარი კაცი მუდამ მართალია და ხანის ორგულობის საბაბს იმდენს გამოსძებნიდა, რამდენიც მოეწებებოდა. ასეთი თვისება აბჯარ-ასხმულ კაცისა მშვენიერად იცოდა ჰუსეინ-ყული-ხანმა და სულ იმის მეცადინეობაში იყო, რომ არც მწვადი დაეწვა და არც შამფური, ესე იგი თავიდან აეცილებინა სპარსეთის ლაშქრის მოსვლის საჭიროება სახანოში და თან ბატონიშვილისთვისაც არ ეწვეწენებინა. ერთხელ ჰუსეინ-ყული-ხანმა გულ დამშვიდებით ჩაჯიბა ოცი-ათასი მანეთი, შაჰმა რომ გამოუგზავნა ბატონიშვილს სახარჯოდ და სააგიტაციოდ კახეთში. ფული ვერ ჩავაბარე ალექსანდრე მირზას, შეატყობინა ჰუსეინმა ბაბა-ხანს, რადგან კაი ხანია რაც ალექსანდრე აქ აღარ იმყოფებაო, თითქოს ერეგნის სარდარმა არ იცოდა, სადაც იყო წასული ალექსანდრე¹).

ქართველი ქაცის უპირობა, მეზობლური შური და მტრობა, განკერძოებით მოქმედება და მამლა-ყინწობა, ვინაიდან დარწმუნებულია, რომ მხოლოდ იგია რჩეული და ქვეყნის მხსნელად მოვლენილი, რომ მხოლოდ მის თავსა და ტვინშია მოთავსებული ქვეყნის სიბრძნე, რომ იგია ერთად ერთი დიდებული სარდალი და მძლეთა-მძლე, რომ მართოდენ მისი აზრია მართალი და უცდომელი, ხომ კარგად მოგეხსენებათ. ეს ისტორიული სენი, ქართველ კაცის ძვალსა და სისხლში ღრმად გამჯდარი და ჩაკირული, დღესაც ხომ თვალსაჩინო მოვლენაა ჩვენს საზოგადო ცხოვრებაში და აბა ამ ასის წლის წინად რა იქნებოდა. დიდი კულტურული და შეგნებული შრომა საჭირო ამ ისტორიულ შხა-

1) იხ. Агғы ტ. V, გვ. 358. ეს ფული ბაბა-ხანმა გამოუგზავნა გოგია პატროლას ზელით (რუსულად: *Нашъ гурьявъ Гогія Патрѣна*). აგრადვე ლენია შეიდი ჯორი და რამდენიმე სენი. *ibidem*, ტ. V, გვ. 361.

მის ძირიან-ფესვიანად ამოსაგდებად, თორემ რა ყრია, გეთყვათ, ზიზილ-პიპილა ფრაზებში ძმობა-ერთობაზე ყრმათა და ნორჩთა ასაპილპილებლად და გადასარეგად.

სწორედ აქ დასახელებული ჩვენი პოლიტიკური გაუწვრთნელობა მიზეზი, რომ გამარჯვებით იმოსებოდა ისეთი ჩლატიანი გენერალიც კი, როგორც იყო რტიშჩევი. ამ მთავარ-მართებლის დროს 12 ოქტომბერს 1813 წელს რუსეთმა შეტკრა სპარსეთთან შესანიშნავი ტრაკტატი გიულისტანისა, რომლის ძალით რუსეთს სამუდამოდ დაეთმო სახანონი: ყარაბაღისა, განჯისა, შაქისა, შირვანისა, დარუბანდისა, ყუბისა, ბაქოსი და თალიშისა, ესე იგი თითქმის მთელი დღევანდელი აღმოსავლეთი ამიერ-კავკასია ერევნისა და ისტორიულ მესხეთის გარდა. ³⁾

ნიკოლოზ თევდორეს ძე რტიშჩევმა სამსახური დაიწყო დედოფალ ეკატერინე მეორეს დროს. საოცარი ხანა იყო ეს ხანა რუსეთის ისტორიისა. ნიკიერი და უნიკო საარაკო სისწრაფით მიფრინავდა სამსახურის მაღალ ფარდებში და მხოლოდ ნიკოლოზ რტიშჩევი ბაჯ-ბაჯით მიჩანჩალებდა წინ და მხოლოდ 20 წლის სამსახურის შემდეგ ძლივს ეღიროსა გენერალ-მაიორის ჩინს. ასტრახანს წასული კამენდენტადუკან დააბრუნეს იმპერატორ ჰავლეს ბრძანებით და სამსახურიდანაც სრულიად გამორიცხეს. ჰავლეს სძულდა დედოფალი ეკატერინე და უდიერად ეკიდებოდა დედის გამწესებულ მოხელეებს. მთელი ცხრა წელიწადი იყო რტიშჩევი დაეწყებულ იმა ქვეყნის ძლიერთა მიერ და მხოლოდ, ოსმალეთთან ომი რომ იწყებოდა 1809 წ., მოაგონდათ ჰავლესაგან ექსორია-ქმნილი გენერალი, უბოძეს გენერალ-ლეიტენანტობა და ჩააბარეს დივიზია. 1811 წ. დანიშნეს კავკასიისა და ასტრახანის გუბერნატორად და ერთის წლის შემდეგ საქართველოს მთავარ-მართებლად. არ უნდოდა რტიშჩევს საქართველოში მოსვლა, როგორდაც გული ეთანადრებოდა, მაგრამ რას იზამდა, აღე-

³⁾ Ibid. ტ. V, გვ. III.

ქსანდრე პირველს როგორ აწყენინებდა უარის შეთვლით.³⁾
წინაპარნი ნ. რტიშჩევისა თათრები ყოფილან.

ასეთი იყო ახალი მთავარ-მართველი საქართველოსი.

ტფილისში ჩამოსვლისათანავე, მესამე დღეს, უკუდი ამ ბებნი მოუვიდა რტიშჩევს. მარკიზ პაულუჩჩიმ პეტერბურგს შეატყობინა, რომ კახეთის ამბოხება დასრულდა და ხალხი დაწყნარდაო. როგორც ბევრი სხვა, ეს მოხსენებაც მართალი არ აღმოჩნდა. კახელობა სხვა და სხვა ადგილს იკრიბებოდა და რუსის მხედრობას თავს ესხმოდა. ფშავ-ხევსურნი თავისუფლად დათარეშობდნენ თიანეთის სამოურავოში, გადადიოდნენ ანანურის მაზრაში და ანანურიდან მოკიდებული ღართისკარამდე მგზავრებს თავს ესხმოდნენ და სძარცვავდნენ. ფშავლებსა და ხევსურებს მხარი დაუჭირეს ანანურელებმა და ერთა რომ დასკლოდათ, საქართველოს სამხედრო გზას სრულიად დაუკეტავდნენ რუსეთს.

დაღესტნის მთიდან ჩამოვიდნენ ლეკები და მოედნენ კახეთის სოფლებს. თელავის კამენდანტი მაიორი შმატოვი დაფაცურდა, ლეკების ჩამოსვლა რომ გაიგო მთიდან, ფიცხლავ გაქანდა ალაზნისკენ, სოფელ ტოგნიანთან გასტოპა ალაზანი და შეება ლეკებს. ლეკები გაიფანტნენ. მაიორი შმატოვი კი ვითომც გამარჯვებული უკან დაბრუნდა. გზაში უკაბედად წააწყდა ჩასაფრებულ კახელებს და ისეთი დღე დაადგა, რომ ძლივს თავი დააღწია. ზარალი დიდი მოსვლია, თუმცა აკტებიდან არა სჩანს, რამდენი კაცი მოუკლეს და რამდენი დაუჭრეს.

ჯერ ისევ მარკიზ პაულუჩჩიმ კახელობას გამოუცხადა, წარსულ ცოდვებს გაპატიებთ, ოღონდ დაწყნარდით, თქვენ თქვენ საქმეს შეუდექით და ერთგულობის ფიცი მიიღეთო. მართალია ასეთი „პროკლამაცია“ გაგზავნა კახეთში მარკიზმა,

3) Утѣ. Р. влад. на Кавказѣ, т. II, гл. 281—282. რტიშჩევა საზოგადო დაიწყო სეიგინის პოლკში, რომელიც კარგა ხანია ბინდარობს საქართველოში. სახელდობრ ქ. აბაღელაქში.

მაგრამ მაინც საჭიროდ დაინახა დაეარსებინა ტფილისში კამისია „ბუნტის“ მიზეზის გამოსაკვლევად.⁴⁾

ეხლა რაა კამისია და ადმინისტრაციული გამოძიება და მაშინ რა იქნებოდა, ადვილი მისახვედრია. ზოგი იმას ამბობდა, რომ მთავრობა ხაფანგს გვიგებს, მიგვიტყუებს ე რალაც კამისიაა, გაგვოკაშენ და შემდეგ დავესჯიანო. ზოგი კიდევ კამისიის შემწეობით პირად ანგარიშების გასწორებას სცდილობდა. დაიწყო უაზრო დაბეზლება და ჯაშუშობა. ერთი სიტყვით ამბოხების მიზეზთა აღმოსაჩენელ კამისიამ გარიგებით ვერა გააარგა-რა და გაფუჭებით-კი ბევრი გააფუჭა.⁵⁾

გენერალ რტიშჩევი იფიქრა, ალბად ეს კამისია მიზეზი, რომ ხალხი არა წყნარდებო და შეაჩერა მისი მოქმედება. მთავარ-მართებელმა შეადგინა ახალი განცხადება, ამოარჩია ოთხი კახელი დავადიშვილი: დიმიტრი და მერაბ ანდრონიკაშვილები, ასლან ვაჩნაძე და როსებ ჯანდიერი და გაისტუმრა კახეთში მოსალაპარაკებლად. და მევამბოხეთა დასაწყნარებლად.⁶⁾

გენერალ რტიშჩევის მოციქულნი რომ მამაშვილურად არიგებდნენ მევამბოხე კახელებს და უქადაგებდნენ მორჩილებას, ამბოხების საუკეთესო მეთაური ივანე ჯორჯაძე და რაფაელ ერისთავი სოფლიდან სოფელში გადადიოდნენ და ხალხს აგულისხმებდნენ ასაჯანყებლად. მოქადაგენი ზოგზე ტკბილის სიტყვით მოქმედებდნენ, ზოგს უმტკიცებდნენ ამბოხების საჭიროებას და ამგვარად თავიანთკენ იბირებდნენ და, სადაც არც ერთი ეს ხერხი არ ვარგობდა, ძალის მოხმარებასაც არ ერიდებოდნენ.

ყველაზე საწყენი რტიშჩევისათვის ის იყო, რომ თვით სიღნაღის მარშალი ნინია ანდრონიკაშვილი ლალატობდა მთავრობას. ნინიას თაოსნობით კახელებმა ელჩები გაუგზავნეს

4) რუსულად: Комиссия по изслѣдованію причинъ проведѣнаго въ Грузіи бунта.

5) იხ. Акты, ტ. V, გვ. 465—460: Утѣ. т II, გვ. 396.

6) Акты, ტ. V, გვ. 460.

სპარსეთში ბატონი შვილ ალექსანდრეს და შეუთვალეს, მზად ვართ, მოხმადიო. მოციქულები გაგზავნეს აგრედვე დაღესტანს და მოიწვიეს ლეკები საშველად. 7).

მოციქულების გაგზავნა-გამოგზავნა, დაპირება და „პროკლამაციები“, რა თქმა უნდა, კარგი საქმეა და ფასი აქვს, როდესაც ქსრული ნდობა არსებობს მთავრობასა და ერის შორის. მაგრამ თუ ამ ნდობის ძაფი ერთი გაწყდა და მთავრობას სახელი და ეხტიბარი გაუტყდა, წყლის ნაყვე გამოევა ახალ-ახალი დაპირების გამოაშკარავება. ვგონებთ, რომ თვით რტიშჩევიც ასეთისავე აზრისა იყო თავის „პროკლამაციებზე“ და ამის გამო კანტოს გაგზავნა გენერალ-მაიორი სტალი და დაავალა პირუთენელად გამოიძიე ადგილობრივ მოქმედება თავად-აზნაურობისა, ქართველ და რუსის მოხელეთა და იღონე შესაფერი ღონისძიება წესიერების აღსადგენად მართვა-გამგეობაში და მშვიდობიანობის დასამყარებლად ქვეყანაში.⁸⁾

მისიღს ცხრას სტალი ჩაეიდა სოფ. მულანლოს, მდინარე იორზე. თანა ჰყავდა ექვსი როტა ყაბარდოს პოლკისა და ორი ესკადრონი ქვედა ნოვგოროდელებისა. აქვე მოუვიდა ორი ესკადრონი ამავე პოლკისა ყარა-ალაჯიდან. ყაბარდოელები სულ 500 იყო იარაღიანი, დანარჩენი ასი ჯარის-კაცი უიარაღო იყო, რადგან ბოდბისხეველებმა წარსულ თებერვალში იარაღი დააყრევინეს. ჯარის სიმცირეს არ მოერიდა სტალი და 13 მაისს ველისციხისაკენ გაემართა. სოფელი დააფიცა ერთგულობაზე და შემდეგ გამობრუნდა სიღნაღისაკენ. აქ გაფანტა მუამბოხენი, დაამშვიდა ხალხი და რაკი საქმე მოაწესრიგა, გაგზავნა თელავს მიტროპოლიტი ბოდბელი მთავარ-მართებლის პროკლამაციით. ბედკრულ და ძალაგამოლეულ პროკლამაციას ვერც არაფერი ბოდბელმა უშველა. აღარა სჭირდა დაპირება მთავარ-მართებლისა.⁹⁾ ეს ამბავი რომ მო-

7) Ibid. ტ. V, გვ. 463.

8) Ibid. გვ. 457-460.

9) УТБ... ტ. II, გვ. 388.

ახსენეს გენერალ სტალს, აიყარა სიღნაღიდან და 19 მაისს ავიდა თელავს და დაიჭირა ქალაქი. მეორე დღეს გომპორის გზით ჩავიდა თელავსავე გენერალ-მაიორი დიმიტრი ორბელიანი, რომელსაც დაავალა რტიშჩევმა მიეღო უფროსი სარდლობა კახეთში დაბანაკებულ ჯარისა და ხელმძღვანელობა გაეწია ამბოხების ჩაქრობის დროს. ორბელიანმა თან მიიყვანა ერთი როტა ქართველ გრენადერთა პოლკისა, 150 ყაზახი და მეოცე დივიზიის პოლკებიდან აკრეფილ ჯარისკაცთა კამანდა, ასე რომ თელავში შეიკრიფა 1000-ზე მეტი მეომარი.¹⁰⁾

კახელები ლოდინში იყვნენ, ჯერ პასუხი არ მოსვლოდათ სპარსეთში გაგზავნილ მოციქულებისაგან. ამიტომ აჯანყების მეთაური მიყუჩებული იხსდნენ და ამბოხების ნიშანს არ იძლეოდნენ. ზოგი მათგანი თვალის ასაბმელად კიდევაც ეახლა სტალს და მორჩილება გამოუცხადა. თუმცა გასაკეთებელი არაფერი ჰქონდა ორბელიანს, მაინც აიყარა ჯარით, გავიდა ალაზანს და ჩაუარა მარცხნივ ალაზნის პირს. ერთგულობის ფიცი მიაღებინა ხალხს და ცოდვა-დანაშაული შეუნდო. ორბელიანი მარცხენა ნაპირიდან მარჯვნივ გამოვიდა, ჯარის უფროსობა სტალს ჩააბარა და თვითონ 30 მაისს სიღნაღის გზით ტფილისს დაბრუნდა.

გენერალ ორბელიანის ჩამოსვლამ კაი გუნებაზე დააყენა მთავრობა. უხაროდათ, რომ ასე მალე დაწყნარდა ხალხი და მთავრობამ სახელოვანად გაიმარჯვა. სიხარულომა ხომ გულუხეზობა იცის და კახეთის საექსპედიციო კორპუსის სარდალი დიმიტრი ორბელიანი დააჯილდოვა მთავრობამ გენერალ-ლეიტენანტის ჩინით, მიტროპოლიტ ბოდბელს უბოძეს სისხლის ჯვარი (ანასი) პირველის ხარისხისა. უხვი წყალობა და ჯილდოები უბოძეს ერთგულ თავად-აზნაურებს და სისულეიერო წოდების კაცთა.

¹⁰⁾ *ibid.* გვ. 389

III

რაკი ელჩებმა სასიამოვნო და გამამზნევებელი ამბავი ჩაუტანეს ბატონიშვილ ალექსანდრეს კახეთიდან და მოახსენეს, მზადა ვართ სამშობლოს მტლედ დავედოთ, მხოლოდ თქვენს მობძანებას ველითო, დახანება აღარ ივარგებდა და საჭირო იყო საქართველოსკენ წამოსვლა. ალექსანდრეს ვანზრაბეა ჰქონდა, თვითონ რომ კახეთში ბრძოლას დაუწყებდა რუსებს, ერევნის სარდარს ჰუსეინ-ყულუბანს ჯარით ყაზახისაკენ უნდა წამოეწია, რომ რუსის მხედრობას, ბორჩალოსა და სომხეთში მდგომს, დახმარება ვერ აღმოეჩინა კახეთის ჯარისათვის. ამავე დროს მთავარ-მართებელი რტიშჩევი ყარაბაღში იდგა ჯარის ერთი ნაწილით და აბბას-შირხასთან ლაპარაკი ჰქონდა გამართული შერიგებაზე, მაშასადამე ამ სიშორიდან კახეთში მყოფ რუსის მხედრობას დროზე ვერ მოეშველებოდა. ნაფიქრი და განძრახული კარგად იყო, მაგრამ რა ჰქნას კარგმა მონარდემმა თუ დღეშაში არ მლუფა. ერევნის სარდარი ყოყმანობდა და ზოზინობდა, ყაზახისაკენ არ იძროდა. ალექსანდრეს მოთმინება გამოეღია, აღარ მოუცადა სარდარის დაუსრულებელ საომარ მზადებას, ადგა და გამოეშურა საქართველოსკენ, რომლისთვისაც პატრონობა და ხელმძღვანელობა უნდა გაეწია. ამაღა ბატონიშვილისა მცირე იყო, სულ რაღაც ასიოდე ქართველი და თათარი. რა გზით შემოვიდა ალექსანდრე ირაკლის ძე საქართველოში, დღესაც არ ვიცით, თადგან აქტებში არეულ-დაარეულადაა ნაამბობი მისი შემოსვლის ამბავი. გარკვეულს არც არაფერს მემატინან ბატონიშვილი დავით გვატუობიანებს.

გენერალი რტიშჩევი ყარაბაღს რომ მიდიოდა, საქართველოს სამზღვრებზე მდგარ ჯარის უფროსებს და ყაზახისა და შამშადილის მოურავებს სასტიკი ბრძანებანი დაუგზავნა.— ფრთხილად იყავით, თვალ-ყური გეკვიროთ, რომ ბატონიშვი-

ლი ალექსანდრე არ შემოგვპაროთო. მართო ბრძანებით არ დაკმაყოფილდა რტიშჩევი, შამშადილის მოურავს ესეც დაავალა: გამოუცხადე შამშადილის დისტანციის მცხოვრებთ, რომ 2000 ბაჯალლო ოქროს მიიღებს საჩუქრად, ვინც ცოცხალს მომგვრის ალექსანდრეს, ამ საზოგადო მყუდროების დამარღვეველსაო. 11) დისტანციის მცხოვრებთა სასახელოდ უნდა ესთქვათ, რომ ორმა ათასმა (6000 მ.) ბაჯალლო ოქრომ ვერაფერ მოხიბლა და შამშადილელ თათართა შორის არ აღმოჩნდა მუხანათი და აღმასრულებელი მზაკერულის ბრძანებისა.

ყაზახის მოურავმა, პოლკოვნიკ თ. იოსებ ბებუთაშვილმა აცნობა რტიშჩევს, ჯაშუშის პირით შევიტყე, რომ ბატონი-შვილი ალექსანდრე ერევნიდან 25 აგვისტოს წამოვიდა საქართველოშიო. აპირებდა ყაზახზე გამოვლას, მაგრამ ვერ მოუხბდაო,—რა არის იცოდეთ, რომ მუყაითად ვასრულებ მოვალეობას და ჩემ ყარაულებს ვერ გამოგპარებოდაო. ჩემს ფიქრით, მოახსენებს ბებუთაშვილი რტიშჩევს, ალექსანდრეს ჰსურს გამოიაროს ბოლნისსა და ქვეშე, ან არა და შევაქართლში ბორჯომის ხეობით, ან კიდევ ხოვლეს გზითო. 12)

მთავარ-მჯრთებლის მაგიერობას საქართველოში გენერალ-ლეიტენანტი თავადი დიმიტრი—ორბელიანი—ეწეოდა. ბევრს ეცადა ორბელიანი, რომ ალექსანდრე არ შემოპარულიყო საქართველოში, ყველა შემოსასვლელ გზის პირები შეჰკრა ძლიერის ყარაულებით, მაგრამ ვერას ვახდა, ბატონიშვილი გაუსხლტა ყარაულებს და, ორბელიანის სიტყვით, ვითომც 6 სექტემბერს გავიდა მტკვარში მცხეთის ზემოდ და თიანეთში ავიდა. 13)

11) Акты, т. V, стр. 361—362.

12) Ibid. т. V, стр. 361.

13) Утв... т. II, стр. 391. *რუხულად რაპორტის ეს ავგილი უხარობას წარმოადგენს... Переправлялся через Куру, выше Мичета, и, дорогами, в ущельях горь находящимися, пробрался, через деревню Кавтисхоя, в Тлошны. К. კეთილხვერ მტკვრის მარჯენივად და ოა კი აღამიანი მარჯენიდან მარცხნივ გადავიდა. კეთილხვერ როგორდა გაიცილეს?*

უფრო სარწმუნო და დასაჯერებელია შემთინე ბატონიშვილ დავითის მოთხრობა. აი როგორ აგვიწერს შემკვიდრე ტახტისა თავის ბიძის შემოსვლას ქართლში: რაკი აღუთქვეს კახთა პირი მტკიცე, რათა ჰყონ მეფედ თვისსა ზედან ალექსანდრე წარმოემართა ერევნით რაოდენითაჲმე კაცითა, გარდმოვლო მთა თრიალეთისა და ჩამოვიდა ქსილისის მთაზედ. მუნ მიეგებნენ კავთისხეველნი და მოურავი მათი ივანე შატპერიაშვილი და განიყვანეს მტკვარსა კოწახურის ფონზედ, განვლო მუხრანი, მივიდი ბულაჩაურს და აღვიდა თიანეთს თვისა აგვისტოს 10-სა. 14)

ადილი მისახვედრია, თუ რადაა არეულ-დარეული ბატონიშვილის ქართლში შემოსვლის დრო. პოლკოვნიკი ბეზუთაშვილი იწერებოდა, რომ ალექსანდრე 25 აგვისტოს წამოვიდა ერევნიდანაო. მაშასადამე ტფილისში ეგონებოდათ. რომ სექტემბერზე ადრე ვერ გაჩნდებოდა მტკვრის ნაპირას. ორბელიანი იმასაც ჰფიქრობდა, რომ ბატონიშვილი სომხეთში იმალემა და ავჭალაზე ამოივიღისო და ალბად აქ აპრობდა მის დაჭერას. ეტყობა, ორბელიანმა ექვს სექტემბერს გაიგო ალექსანდრეს შემოსვლა და ამავე დღეს რაპორტით მოახსენა რტიშჩევს ეს სავალალო ამბავი. რადგან ბ-ნი ანოსოვი დიდად ენდობოდა რაპორტებს, აიღო იმანაც და ექვსი სექტემბერი უჩვენა ბატონიშვილ ალექსანდრეს ქართლში შემოსვლის დღედ.

ელვასავით მოედო კახეთს, ქიზიყს, მთის და ოსეთს ბატონიშვილ ალექსანდრეს მოსვლის ამბავი თიანეთში. ჯერ წინაღვე ჩამოსულ გოჯასპირ ნათანიშვილმა და პაპუა აბელიშვილმა მთელი საქართველო შესძრეს, დღე-დღეზე მობძანდებო ალექსანდრე და იარალი აისხით რუსების გასაწყვეტადაო. რაკი ხმა გავარდა, რომ ალექსანდრე თიანეთშიაო, დაიძრა იარალ-ასხმული ერი და გაემართა თიანეთისკენ. იმედინადად

14) იხ. მოთხრობა ძალი, შედგენილი ქართლის ცხოვრებისად, დაბეჭდილი მ. ჯანაშვილის მიერ. გვ. 112.

იყენენ კახელები. იცოდნენ, რომ ნაპოლეონ პირველი ნაფოტით ამსხვრევდა რუსის მხედრობას, რომ მოსკოვი უკვე დაიპყრო მტერმა და რიდას შიში ჰქონდათ. უძლეველია ქრისტეს მოყვარე რუსის მხედრობაო, რომ ამბობდნენ, ცარიელი თვალთმაქცობა და საბავშვო ზღაპარი ყოფილაო. აკლებული და აოხრებული მოსკოვი იმის მომასწავებლად მიიღეს, რომ რუსეთის ბუმბერაზობა ცარიელი გაბერილი ტიკქორააო.

14 სექტემბერს ალავერდობა იცის, მთელი კახეთი, აქაური სომხობა, თუშ-ფშავ-ხევსურეთი და ლეკები ერთად იყრის თავს ალავერდობას 13—14 სექტემბერს. ალექსანდრემა ცეს ხალხისაგან სათაყვანებელი ღღესასწაული აირჩია, რომ თავის თავი მეფედ გამოეცხადებინა და ერიზაგან ერთგულობის ფიცი მიელოყო, მოახსენებს უქვეშევრდომილესად გენერალი რტიშჩევი იმპერატორ ალექსანდრე პირველს. მემპტიანე დავით არაფერს ამბობს იმის გამო, ჰქონდა თუ არა ბატონიშვილ ალექსანდრეს ასეთი განძრახვა. იგი მოკლედ ასე სკრის სიტყვას: თიანეთს მოერთვნენ ფშავ-ხევსურნი და კახთა თავადნი სრულიად და გლეხნი. შთავიდა მატანს, მუნითჲ შთავიდა შილდას. მუნ მოერთვა სრულიად გაღმა მხარი და ანწუხელნი ლეკნი და ქიზიყელნიცა სრულიად.

ჩვენც იმ აზრისა ვართ, რომ ალექსანდრე მეფობის აღდგენის გამოცხადებას მოერიდებოდა ალავერდობას. ღვინო არსად იყო, ეშმაკები ტიკებს ალობდნენო, სწორედ ის გამოვიდოდა. ჯერ მტერი არ დაემარცხებინა და რას ეგვანებოდა მეფობის გამოცხადება? წინდახედული და ჭირნახული ბატონიშვილი ასეთს ბავშვურ შეცდომას არ ჩაიდენდა..

ალექსანდრე ირაკლის ძე რომ ძალას იკრებდა და საომრად ეშადებოდა, არც მთავარ-მართველ რტიშჩევის მაგიერი გენერალი დიმიტრი ორბელიანი იჯდა გულზე ხელდაკრეფილი.

ორბელიანი იპასა სცდილობდა, შეეჩერებინა პატარა მანძილზე აჯანყება, რომ სრულიად საქართველოს არ მოსდევ-

ბოდა. პოლკოვნიკ პეჩორსკის უბრძანა, ქართლიდან გადასულიყო არაგვის ხეობაზე, დაეჭირა სოფ. ბულაჩაური და შეეკრა გზა ანანურიდან თიანეთს მიმავლისთვის და აგრედვე იმათთვის, ვინც თიანეთიდან ანანურს დააპირებდა ჩასვლას. ამგვარად პეჩორსკი სამხედრო საქართველოს გზასაც უპატრონებდა და ერთი ადგილიდან მეორე ადგილს მოხეტიალე მაშფოთართაც მისვლა-მოსვლის გზასაც მოუსპობდა, თუ საჭირო იქნებოდა, მაშველ რაზმსაც მიაშველებდა პოლკოვნიკი თიანეთის მიდამოებში მომქმედ რუსის მხედრობას. პეჩორსკის ჰყავდა სამოქმედოდ ერთი ბატალიონი მეთხუთმეტე ეგერთა პოლკისა

მეორე პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი 8 სექტემბერს დაიძრა სიღნაღიდან ივლავისაკენ. თანა ჰყავდა ხუთი როტა ყაბარდოელებისა. სოფ. ველისციხიდან აიყვანა ერთი როტა, თელავიდან ერთი ბატალიონი და ფეხაკრებით გაემართა ალავერდისაკენ. რადგან ორბელიანის ბრძანება იყო, რომ 'ტიხანოვსკი უსათუოდ ალავერდს ასულიყო 13 სექტემბერს და ხელი შეეშალა ბატონიშვილ ალექსანდრესთვის თავის თავი მეფედ გამოცხადებინა, ტიხანოვსკი თითქმის უსვენებლივ მიეშურებოდა ალავერდობას. 14 სექტემბერს პოლკოვნიკი ეწვია მონასტერს ჯარით და ზარბაზნებით, მაგრამ ალექსანდრე არსად იყო. ამ დროს ალექსანდრე ს. შილდაში იდგა. ტიხანოვსკი გამოტრიალდა ალავერდის მონასტრიდან და 20 სექტემბერს შილდას მიადგა. აქ სოფელ შილდას მოხდა პირველი ძლიერი შეტაკება. ტიხანოვსკი იერიშით მივიდა შილდაზე, დაამარცხა და ვაჰანტა მემბოხენი, თვით ალექსანდრე იძულებული გახდაო თავი შეეფარებინა ვიწრო ხეობაში, საიდანაც გადავიდა სოფელ საბუეს. აკტების მოწმობით, ტიხანოვსკის მომეტებული ნაწილი შილდისა დაუწვავს, ბ-ნი ანოსოვი-კი ამბობს, რომ შილდა სრულიად დასწვა ტიხანოვსკიშაო. 16) შილდიდან პოლკოვნიკი მივიდა ყვარლის ცი-

16) Акты, т. V. № 365. Утв. т. II, № 393.

ზემო, აქ დასტოვა ავადმყოფი ჯარის-კაცი და მან დაჭრილი და ალაზანზე დაბანაკდა ფაშანის ფონზე, რომ გზა არ მოეკრათ თელავისაკენ.

ასე მოკლედ მოახსენებს გენერალი რტიშჩევი ხელმოწეფეს შილდის პრძოლის ამბავს. მოკლულთა რაოდენობაც არაა ნაჩვენები. დიდად განსხვავდება ამ ამბისაგან მემკვიდრე დავითის მოთხრობა. აი თვით დავითის სიტყვები, მცირედად ჩვენ მიერ შეცვლილი. „ტიხანოვსკი ლიანარაღი განვიდა პოლკითა ერთითა კინკრიანის ფონზე ალაზანში და მივიდა შილდის ბოლოს. მაშინ შილდა განამაგრეს კახთა. მივიდა ტიხანოვსკი ვენახების ორღობით და რა შიგ შევიდა ორღობეთა, ეკვეთნენ კახნი ვენახებიდან. იქმნა ბრძოლა ძლიერი, იძლივნენ რუსნი და მოსწყდნენ ორასამდე სალდათნი და მოკლეს კაპიტანი ერთი და აფიცარი ოთხი. იხილა-რა ესე ტიხანოვსკიმ უკუნქცევაი მხედრობისა თვისისა, განფიცხნა ფრიად. რამეთუ იყო ესე რუსთა შორის ყოველთა უმამაცესი, მოიკრიბნა კვალად მასვე დღესა მხედრობანი თვისნი და ეკვეთა კვალად კახთა მუნვე შილდას. იძლივნენ კახნი და ლეკნი, მოკლეს რუსთა ლეკთა მძღვანი მისაილ ბელადი და დასჭრეს ერასტიშვილი ალექსანდრე მუხლშლი, აღიღეს შილდა და მოსწვეს სრულიად, ხოლო ალექსანდრე ძლეული მივიდა საბუეს და დადგა მუნ. ტიხანოვსკიცა განვიდა შილდით მხედრობითა თვისითა, მივიდა და დადგა ყვარელში. ვინაიდგან კახნი იქმნენ ფრიად განძვინებულ დაწვისათვის შილდისა, ვერლარა იკადრა ტიხანოვსკიმ ბრძოლაი, რამეთუ უვიდოდა მცირე მხედრობაი“. 18).

ამ მოთხრობიდან ცხადად სჩანს, რომ პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის შესამჩნევი ზარალი მოსვლია შილდის ბოლოს ბრძოლაში და ისე დასუსტებულა, რომ განძვინების თავი აღარა ჰქონია, ვიდრე მაშველი ჯარი არ მოუვიდოდა.

16) მოთხრობა ახალი... გვ. 112—113.

ასე თუ ისე, პოლკოვნიკმა ტიხანოვსკიმ ძალზე დააზარალა ქართველები შილდის ბოლოს და თვით სარდალი მემობხეთა ბატონიშვილი ალექსანდრე იძულებული გახდა დევტოვებინა ბრძოლის ველი. პოლკოვნიკი პეჩორსკი რაღას აკეთებდა ამ ხანებში? სექტემბრის გასულს მემობხეთები სრულიად გაბატონდნენ საქართველოს სამხედრო გზაზე და რუსის მხედრობას მოუქრეს რუსეთის გზა. ხიდები დაანგრისეს, ხერგები დააკეთეს და რუსეთიდან საქართველოსკენ არავის უშვებდნენ. კაიშაურსა და დუშეთ შორის გზას ყარაულობდა მაიორი ნიკოლსკი. გზის დასათვალიერებლად წამოსულ მაიორს ფასანაურთან დახვდნენ მემობხეთი და ტყვედ წაიყვანეს. ნიკოლსკის თანა ჰყავდა სულ ოცი ჯარისკაცი. ამათგანი ზოგი მოჰკლეს და ზოგიც დაატყვევეს. ტყვედ წაიყვანეს აგრედვე ხორუნჯი მილლერი, რომელსაც პეტერბურგს მიჰქონდა მთავარ-მართებლის მოხსენებანი. 17)

პოლკოვნიკი პეჩორსკი თავის ბატალიონით გაეშურა ფასანაურს ნიკოლსკის საშველად და დასახსნელად, სამი დღე უტრიალა ფასანაურს. მაგრამ ნიკოლსკი განსაცდელისაგან ვერ იხსნა. მართალია, მთელი ოთხი საათი ებრძოდა პეჩორსკი აჯანყებულთ, კიდევ მოახერხა თვით ფასანაურის ფოსტის დაქერა, მაგრამ რა გამოვიდა. პეჩორსკი მოემწყურა ფასანაურში, სამხედრო გზა ვერ გახსნა, მემობხეთი ვერ გაჰფანტა და თვითონაც დიდ განსაცდელში ჩავარდა. თუ მალე მაშველი ჯარი არ მოუვიდოდა ტფილისიდან, ცუდი საქმე დაემართებოდა.

კახეთში წასულ ორბელიანის მაგიერ ტფილისის გარნიზონს უფროსობდა იმერეთიდან გამოწვეული გენერალ-მაიორი სიმონოვიჩი. შეიტყო თუ არა პოლკოვნიკ პეჩორსკის გაქირვება, სიმონოვიჩმა გაუგზავნა მაშველი ჯარი ბორჩალოს დისტანციიდან, სულ ერთი ბატალიონი პოლკოვნიკ ფონ კრაზბგეს უფროსობით. ამავე დროს კავკაიიდან დაიძრა

17) Ах. ტ. V. გვ. 366. 778. ტ. II. გვ. 394.

მაშველი ჯარი, ორი როტა მეთექვსმეტე ეგერთა პოლკისა მაიორ გურლებუმის უფროსობით.

ფასანაურში მომწყვდეულ პეჩორსკის ბატალიონს სურსათი შემოაკლდა. ძნელი იყო ბანაკიდან შორს სადმე წასვლა პურის საშოვნად, რადგან სამხედრო გზა ლართისკარამდე აჯანყებულთ ეჭირათ, მაგრამ მეტი ჩარა არ იყო, და პეჩორსკიმ უბრძანა კაპიტან კურილას გასულიყო ფასანაურიდან მცირე რაზმით და ანანურიდან სურსათი მოეტანა. კურილამ წამოიყვანა 90 კაცი და გაუღდა სახიფათო გზას. ორჯელ ეტაკენ მემბოხენი კურილას. ჩახერგილ ადგილებში უხედებოდნენ, ანანურამდე სროლით აწუხებდნენ, მაგრამ კურილამ მაინც მოახერხა და ანანურს მშვიდობით მივიდა. რა ზარალი მოუვიდა ჯიუტს და მხნე კურილას, არა სჩანს აფიციალურ წყაროდან 13).

17 სექტემბერს გენერალი დიმიტრი ორბელიანი შეუდგა მზადებას კახეთში წასასვლელად. ტფილისისა და მის მიდამოებში დაბანაკებულ ჯარის უფროსობა ჩააბარა გენერალ სიმონოვიჩს და გაუღდა გზას 18 სექტემბერს ღამით. ორბელიანი, გენერალ პოტტოს მიერ „კახელების ღვთის რისხვად“ წოდებული (რუსულად 1843), სიღნაღს მივიდა 20 სექტემბერს, საღამოს პირზე. თანაჰყვანდა სამი როტა მეცხრე ეგერთა პოლკისა, ერთი ზარბაზანი და 70 ყაზახი. აქ შეიტყო ორბელიანმა, რომ პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის ხმას ვერ მიაწვდენს, რადგან კახელებს გზები შეეკრათ. ვერ გაბედა „ღვთის რისხვა“ გენერალმა მცირედის მხედრობით ფაშაანს ასვლა და ტფილისიდან დაიბარა ერთი ბატალიონი ხერსონის პოლკისა, ერთი როტა ყაბარდოელებისა და 75 ყაზახი. ჯარი ავიდა სიღნაღს მხოლოდ 26 სექტემბერს და მეორე დღესვე, 27-ს სექტემბერს, ორბელიანი დაადგა გზას. სიღნაღიდან 12 ვერსზე დახვდნენ მემბოხენი და ბრძოლა აუტეხეს. მთელი სამი დღე არ შეწყვეტილა თოფის გრიალი. კახელები მოსვენებას არ აძლევდნენ გენერალს არც დღე, არც ღამე.

18) АЛЕКС., т. V. 33 367.

პირველ ოქტომბერს ორბელიანი შეუერთდა ტიხანოვსკის ფაშანის ფონთან. რაკი შეერთება ჯარისა უხიფათოდ მოხდა, ორბელიანმა თვითონ იკისრა შეერთებულ მხედრობის უფროსობა და სარდლობა და გაემზადა მტრის ამოსავლებად. ორბელიანს ძალიანაც რომ გასჭირვებოდა, მომეტებულ ჯარს ვეღარ მოიშველიებდა, რადგან საკუქნაოში შეტვი აღარ მოიპოვებოდა. სხვა-და-სხვა ალაგას გაბნეულ მცირე გარნიზონებს ხელს ვერ ახლებდა. ერთის სიტყვით, რის მოკრეფაც შეიძლებოდა, მოჰკრიფა და დანარჩენი მის უნარზე ეკიდა 19).

12

აქტებსა და კაპიტან ანოსოვს მოკლედ აქვთ აწერილი გენერალ დიმიტრი ორბელიანის ლაშქრობა სიღნაღიდან ფაშანის ფონამდე. მოხსენებული იყო მხოლოდ, რომ ორბელიანი სამ დღეს მოუნდა სიარულს და განუწყვეტელი სროლა ჰქონდა მტერთანაო. მემპტიანე დავითი სულ სხვანაირად აგვიწერს ამ ლაშქრობასაც. მართლაც, რა დასაჯერებელია, რომ კახელები მართო შორიდან სროლას დასჯერდებოდნენ. ცხადია, დიდად ეცდებოდნენ, რომ გენერალი არ შეერთებოდა პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის და სათითაოდ, ცალ-ცალკე დაემარცხებინათ.

ბატონიშვილ დავითის სიტყვით, გენერალი დიმიტრი ყაფლანისშვილი (ორბელიანი) ათ დღეს იდგა ნუკრიანსა. უსაქმოდ არ დამაშვრალა ათ დღეს ორბელიანი ნუკრიანში. ეზრახა კახელებს და სთხოვა ზავი, მოსთხოვა აგრედვე თვით ბიტონიშვილი აღექსანდრე. რადგან არც კახელებმა და არც ჭიზიყელებმა არ ინებეს ლაღატი და მიცემა აღექსანდრესი, იყარა ორბელიანი ნუკრიანიდან და წავიდა შიგნით კახეთში აღექსანდრესთან საბრძოლველად. გურჯაანის ბოლოს, ნორ-

19) УТВ. ტ. II, გვ. 393-394.

ჩებში, დაუხვდნენ კახნი და ეკვეთნენ ძლიერად, ხოლო ქიზი-ყელეგმა უკანდან მოუარეს რუსის მხედრობას და იერიში მიიტანეს. ამ ბრძოლაში რუსის ჯარს დიდი ზარალი მოსვლია, რადგან ორასამდე ჯარის-კაცი დაჰკლებია ორბელიანს და რადგან ათასზე მეტი კაცი არ ეყოლებოდა, გამოდის, რომ რუსის სარდალს ნორჩებში მესხეთელი ჯარისა დაუღუპავს.

დომიტრი ორბელიანმა პირველად გურჯაანის ბოლოს, ნორჩებში, ისახელა თავი სისასტიკით. რუსებს შეეპყროთ ბრძოლის დროს ტყვედ ქიზიყელი იოსებ მამანიშვილი, ქედურად წოდებული. წარუდგინეს დომიტრის ქედური. დომიტრი ყაფლანისშვილმა, ამბობს მემატთანე, ჩამოჰკიდა ქედური ბოძზე პირის-პირ კახთა და ჩამოახრჩობინა. ცოფი მოერიათ კახელებს და განძვინდნენო, ბოძზე ჩამოკონწიალებული იოსებ მამანიშვილი რომ იხილეს და შეემზადნენ ხელ-ახლა ბრძოლისათვის. გამწარებულ კახელებს რომ ხედავდა ორბელიანი, ვეღარ შესძლო ნორჩებში გაჩერება, აიყარა და წავიდა ტყე-ტყე ველისციხისაკენ. შავ-ტყეში დაუხვდნენ კახელები და შეეტანენ. აქაც, მემატთანეს სიტყვით, რუსებს მოუკლეს და დაუკოდეს უმეტეს ასისა სალდათისა. რაკი ვერ მოახერხა ორბელიანმა ტყის გზით გასხლტომა, გამოვიდა ტყიდან მინდორზე და მიადგა ველისციხეს, წაუკიდა სოფელს ცეცხლი და გადასწვა სრულიად. ღამე აქ გაათია და მეორე დღეს გაემართა შიგნით კახეთსა ზედა. მუნცა მრავალ გზის დახვდნენ კახნი და ავნეს ფრიად რუსთა. უღონოდ ქმნილი დომიტრი მივიდა ალაზანზე და გავიდა ფაშანთან, რათა შეურთდეს პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის, ხოლო სოფელი ფაშანი სრულიად დასწვა. კუის წყაროზე გაჩერდა ორბელიანი და აქ ელოდდა ტიხანოვსკის, რომელიც თავის მხედრობით მალე მოვიდა ყვარლიდან. კუის წყაროსთან შეერთებული ჯარი აიყარა და ავიდა შილდის ბოლოს. ამ დროს აღექსანდრე სოფ. საბუეს იდგა, მაგრამ რალაც მიზეზის წყალობით აქ ბრძოლა არ მოხდა.

Y

ს. მანავი გაშენებულია ტიტველა კლდიან მთის ძირი-ბაზე. სიმაღლე მთისა სქარბობს სამი ათას ფუტსა, თითქმის აღარა აკლია-რა ერთ ვერსსა. ძველის-ძველად მანავის კლდიან მთის წვეროზე აუგიათ ციხე-სიმაგრე, ამბობენ თამარ-დედლოს ნაშენია ციხეო. შეურყეველ ბურჯად და დარაჯად ედგა მანავის ციხე წამებულ საქართველოს, ბევრჯელ შეხეტებია მის კლდესა და კალთებს მტრის შკერდი, ურავლად დაღვრილა ქართველის სისხლიც მანავის ციხის უბე-კალთაში. მინგრეულ-მონგრეული, დაშლილი და უპატრონობისაგან გაოხრებული და ხაეს-მოკიდებული ეხლაც აპირობდა უკანასკნელად პატრონობა გაეწია წამებულ ქართველთათვის. ბატონიშვილ ალექსანდრეს დიდ ხანს შეეძლო აქ გამაგრება და ბრძოლა მტერთან, მაგრამ როგორ, ან რითი? ზარბაზნები ალექსანდრეს არა ჰქონდა, საკმაო სურსათის აზიდვა დარღვეულ ციხეში შეუძლებელი იყო, რადგან ზურგიდან ფეხდაფეხ მოსდევდა ორბელიანი და წინიდან ელობებოდა სიმონოვიჩი.

რუსის გენერლები შეიყარნენ მანავის არე-მარეს 28 ნოემბერს 1812 წელს. მაშინდელ ღროის მიხედვით დიდი ჯაიი ჰყავდათ რუსებს, არა ნაკლებ ორი ათასი სალდათისა. მართალია, რაოდენობა არც აგრე დიდია, მაგრამ ნუ დაგვაეიწყდება, რომ ჯარი გაწვრთნილი ჰყავდა მტერსა და სამხედრო დისციპლინით შებოქილ-გამაგრებული. მემამბოხეთა უბედურება უფრო ის იყო, რომ რუსებს ზარბაზნები ჰქონდათ და ქართველებს არა. საერთოდ მილიციას ღონე ვერ შესწევს დიდ ხანს ებრძოლოს რეგულიარულ ჯარს და არტილერიას. მარტო ვეჟაკობა და მამულისშვილობა მილიციონერისა ხშირად ვერას აწყობს სამხედრო წესზე გაწვრთნილ ჯართან.

ბატონიშვილმა ალექსანდრემ მიანება თავი მანავის ციხეს და გადავიდა ჩაილოურს, იქვე მანავის ახლოს. აქ მოხდა

ძლიერი ბრძოლა რუსთა და ქართველთა შორის. ბატონიშვილ დაეითის სიტყვით, ამ ბრძოლაში მოსწყდნენ რუსნი ვიდრე ორასამდე და განიყარნენ ლამესა მას თვის თვისად. მთავარ-მართებელი რტიშჩევი კი ატყობინებს გრაფ რუმინცევს, რომ აღექსანდრეს ზურგზე მტვერი ავადინეთო³¹⁾.

მანავის მიდამოებში მომხდარ ბრძოლას გენერალი რტიშჩევი დიდ მნიშვნელობას აძლევს და ამ სიტყვებით აღნიშნავს მის სიღიადეს. დაებრუნდი თუ არა საქართველოში, მაშველი ჯარი გაუგზავნე ორბელიანს. ჯარი სხვა და სხვა მხრიდან მიესია ბატონიშვილს, რომ მეამბოხეთა ძალა გაყოფილიყო და დაქსაქსულიყო. ამით ისარგებლა სამსახურში მუყაითობით განთქმულმა გენერალ-ლეიტენანტ ორბელიანმა³²⁾, მკვეთრად და სწრაფად ესმოდა შეამბოხეთა უმთავრეს ძალას, პრავალჯერ ამარცხებდა და ბოლოს, სოფ. მანავთან, ბატონიშვილს ზურგზე ბოლი აადინაო. ორბელიანმა გაუფანტა აღექსანდრეს მოზიარენი, რომელთაც თავი მიანებეს და თავიანთის წავიდ-წამოვიდნენო. ამ გვარად გენერალ ორბელიანმა ბოლო მოუღო უსასტიკეს რევოლიუციას, თუმცა ისიც სათქმელია, რომ თვით გენერალ ორბელიანმა თავის ხელკვეით მყოფ მამაცი ჯარით მთელი ოთხი თვის განმავლობაში საშინელი დაბრკოლება, ტანჯვა და მწუხარება გამოიარა მტრის დევნით და დაუსრულებელ ბრძოლით მთებსა, ხეობებში და ტყეებში და მერე ისიც შემოდგომის სახველ ტაროსის დროსაო. ერთის სიტყვით, ყოველი საქმე ორბელიანისა ამ ექსპედიციაში დაგვირგვინდა გამარჯვებით. მისმა საქციელმა ნათლად დაამტკიცა, რომ იგი თავგამოდებულია სამსახურის სარგებლობისა და მათის იმპერატორების დიდებულების იარაღის სახელისათვის, რომ იგი მოქმედობდა და მოღვაწეობდა როგორც შეჭურის სამშობლოსა და ხელმწიფე იმპერატორის განუსაზღვრელ ერთგულ შვილსაო.³³⁾

31) რუსულად: Разбиты въ прахъ.

32) რუსულად: отличиво-усердный къ службѣ.

33) იხ. Акт. V, გვ. 466—464.

პირისპირ ბრძოლა, ვაჟაკურად, იარაღით ხელში, დასრულდა ჩაილურთან. გამარჯვება ორბელიანისა რტიშჩევმა ფერად-ფერადი სიტყვებით შეატყობინა გრაფ რუმინსკის ხელშეითის მოსახსენებლად, მაგრამ ის კი აღარ მოახსენა რტიშჩევმა რუმინსკის, თუ რა საძაგლობა და ვერავობა ჩაილინეს რუსებმა და მოლაღატე ქართველებმა ჩაილურში. ამა ამას რად დასწერდნენ, თავის მტერი ვინაა?

როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, ძრიელი ბრძოლა ჩაილურთან დასრულდა საღამოს. ბატონიშვილ დავითის სიტყვით, ღამესა ამას შეუჩინეს რუსებმა კაცი ალისკანტის ბეღადსა და მისცეს ქრთამი ღიდი და აღუთქვეს უვნებლად მხედრობითა თვისითა განტევება, რათა წარვიდეს იგი შინა. ხოლო ალისკანტიმაც დაუტევა ალექსანდრე და განიპარა ღამესა მას მხედრობითა თვისითა. მხილველთა კახთა ამისთა იწყეს განბნევა თვის თვისად სახლთა შინა. მაშინ ორგულ ექმნა ალექსანდრეს ბარძიმ ჩერქეზიშვილი, მოვიდა დიმიტრისათანა და უთხრა, უკეთუ მომცემთ ჯილდოსა, მიგიყვანთ ტყე-ტყე და ხელთ ვიგდებთ ალექსანდრეს. მსვენელმან დიმიტრიმ მისცა როტა ერთი და ზარპაზანი ორი. გაუძღვა ბარძიმ, მისრულთა უკანით, უყვეს ზედა დასხმაი კახთა და განაბნიენეს კახთა მხედრობანი, ხოლო დანაშთთაცა ლეკთა გარდაღეს მთა ქერამისა. შთასრულთ ფაფრისა მინდორსა შინა მუნ დახვდა ტიხანოეცკი რუსთა მხედრობითა და მოსწყვიტა მრავალნი ლეკნი. ხოლო კახთაცა, **ურცხვინობის სამოსლისა შემშოსელთა**, ამათაცა მოსწყვიტეს ლეკნი იგი, რომელნიცა გამოხსნისათვის კახეთისა სისხლსა აქცევდნენ. მხილველი ამისი, უღონო ქმნილი კახთაგან ალექსანდრე წარვიდა მთის გზით და აღვიდა უშავშია, ხოლო იქიდან ხევსურეთს და იყო ეამი რაოდენიმე მუნ.

აღშფოთებულნი დავით ასე განაგრძობს ჩვენის ზნეობის დაცემის და სიწაჰბდრის ამბავს. მყოფობასა დიმიტრისასა მანავსა შინა, მაშინ ორნი მეცხვარენი თუშნი, მომავალნი,

რორის პირით, იხილა ერმოდ მუხრან ბატონიშვილმან, ძემან სვიმონ ნასახჩიბაშისამან. რომელთა აქენდათ იარაღი თუშთა მათ კეთილი, შემკული ვერცხლითა. მიზეზისა ამისთვის შეეპყრნა იგინი და მიგვარა დიმიტრის და შეპსწამა ტყუილად ფიცითა, ვითარმედ ესენი ივენენო ალექსანდრესთან და გვესროდნენ თოფსაო, რომელსაცა ცრმის არა ეხილვა ბრძოლა იგი. **ოი უსჯულო სვინილისი მისი!** ხოლო ჰკითხეს რა თუშთა მათ, იწყეს ფიცლი, რომელ იგინი თვინიერ ცხვრისა თვისისა არაოდეს სადმე ყოფილან, გარნა არა უსმინა დიმიტრი ტირანმან, და მოაშთვა იგინი და მერმე დაწვნა ცეცხლსა შიგან მანავს 34).

მანავ-ჩაილურს დაბანაკებულ ალექსანდრეს მოერთვა ძირობა საგარეგოდან დაწყებული ვიდრე მარტყოფამდე. ეს კუთხე საქართველოსი შიდა კახეთსავით ამბოხების ქარცეცხლში იყო გახვეული. ალექსანდრე მოელოდა დაღესტნიდან მაშველ ჯარსაც. სწორედ 28 ნოემბერს, როდესაც ჩაილურთან ბრძოლამ დილიდან საღამომდინ გასტანა და მებრძოლნი ბინდმა განაშორა, ველისციხესთან მოხდა მეორე ბრძოლა. კახეთში დატოვებული პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი გადაეღობა დაღესტნიდან წამოსულ ლეკების რაზმს და გაფანტა. მაშველი ჯარის მოუსვლელობამ, ბელად ალისკანტის და ბარძიმ ჩერქეზიშვილის ლაღატმა განსაცდელში ჩააგდო ალექსანდრე და იძულებული გახდა მოშორებოდა მანავ-ჩაილურის არემარეს. ალექსანდრე აიყარა და გომბორის გზით გადავიდა კახეთში და დადგა კისისხევს. აქედან წავიდა სოფელ ფშაველს და შემდეგ ავიდა თიანეთს.

დიდხანს არც ორბელიანი გაჩერებულა მანავს. რაკი ბატონიშვილი კახეთს დაბრუნდა, აიყარა მანავიდან ორბელიანი სვიმონოვიჩითურთ და დადგა ლაკებზე. ლაკებზე ორბელიანმა ხელახლა გამოიჩინა ვერაკობა. დაარწმუნა ფიცით

34) იხ. ახალი მოთხრობა... გვ. 115—116.

ლება ასეთი მორჩილება. სურსათი და სანოვავე საქართველოდან მიაქვთ ხევსურებს, ამის გამო იძულებულნი არიან ურთიერთობა არ გასწყვიტონ ქართველებთან. აი, ეს ხევსურები გაუმასპინძლდნენ გაქცეულ ბატონიშვილს და ბინა გაუჩინესო.

მშვიდობა და მყუდროება ჩამოვარდა კახეთში, რომელიც უსიტყვოდ დაემორჩილა მთავრობას. მომეტებულმა ნაწილმა კოდვები მოინანია, ტყეში გახიზნულები დაუბრუნდნენ თავთავიანთ ოჯახს და ხმის ამოუღებლივ იხდიან ზომიერ კონტრიბუციას, მე რომ დავადგო. ბევრი გაბოროტებული და გაალმასებული მემბოხე შევიპყარით გენერალ ორბელიანის წყალობით და მაგარადა მყავს დამწყვედულნი და სამხედრო სამართალს მივეციო. ზოგი-კი გადიხვწა სამშობლოდან, ზოგი სპარსეთს, ზოგი ლეკეთს და ზოგიც ტყეებში იმალებაო.

ფშავ-ხევსურეთიდან კახეთში გამოსასვლელი გზები შევკარი ~~ჯარიმ, ახე რომ~~ აღექსნდრე აქეთ ვეღარ იკადრებს წამოსვლას. რადგან ხევსურებმა და ფშავებმა ბინა მისცეს საქართველოს მშვიდობისა და მყუდროების დამარღვეველს, ამისათვის აუკრძალე საქართველოში სიარული, საიდანაც ყოველ სანოვავეს და პურს ეზიდებიან. ამას გარდა ჩამოვართვი საზამთრო საძოვრები დაბლობ ადგილებში, სადაც ფშავ-ხევსურნი ჰკვებავენ ხოლმე დიდძალ საქონელსა და ცხვარსა. დავემუქრე, თუ ბატონიშვილს არ დაიჭერენ და არ მომიყვანებენ, გაზაფხულზე იმათ საქონელს ბარში არ გამოუშვებ. ასეთი ღონისძიება იმოდენათ საგრძნობელია ფშავ-ხევსურებისთვის, რომ იმედი მაქვს, შიმშილის მოლოდინით და კოლშვილის გაწყვეტით, ლტოლვილ აღექსნდრეს ჩამაბარებენო.

გენერალ ორბელიანმა დაარზია ამბავი, თუ ბატონიშვილი კოდვებს შეინანიებს და თავის სურვილით დამორჩილდება მთავრობას, წარსულ კოდვებს მიუტევებენ და ისეთ-

საე ულუფას გაუჩენენ, როგორც დანარჩენ ბაგრატიონთა, რუსეთში რომ გადასახლეს. ბატონიშვილი ამბობს, წერილობითი საბუთი უნდა მეკიროს მთავარმართველისაგან, რომ ვირწმუნო მთავრობის სიტყვა და დაპირებაო. ამის გამო წერილი მივწერე ბატონიშვილს, ოღონც მოდი ჩემთან, შეფოთზე ხელი აიღე და ცოდვები შეინანიე და გაძღვე სიტყვას, შრომას და მეცადინეობას არ დაეზოგავ, რომ იმპერატორმა შეგიწყალოს და უხვად დაგაჯილდოვოსო.³⁵⁾

მართალია, გენერალი რტიშჩევი ტკბილად ესაუბრებოდა ალექსანდრეს, წერილებს უგზავნიდა ორბელიანის ხელით, მაგრამ ამავე დროს ყოველ ღონეს ღონობდა, რომ ხელში როგორმე ჩაეგდო, ან წუთისოფლისთვის გამოესალმებინა (რუს. **встретить**) ბატონიშვილი. მისი დაღუპვა საჭიროა საზოგადო სიკეთისათვის და აქაურ ქვეყნის დასაწყენარებლად, ჰფიქრობდა რტიშჩევი. გრაფ რუმინცევის ისიც მისწერა რტიშჩევმა, გაიხსნება თუ არა გზა³⁶⁾, ჯარს გავგზავნი ხევსურეთს, თუ მანამდე თავის სურვილით არ გამოცხადდა ჩემთანაო და მოსვენებას არ მივცემო. ან კი რა ცხოვრებაა ალექსანდრესი, ბრძანებს მთავარ-მართველი დასასრულ თავის რაპორტისა, ენით არ ითქმის და სიტყვით არ აიწერება ის მწუხარება და უნუგეშობა, რასაც ბატონიშვილი ითმენს. მეგობრებმა უღალატეს და თავი მიანებეს. სიცივესა და შიმშილში ატარებს სიცოცხლესაო.

მთავარ-მართველი რტიშჩევი ისე უყურებდა კახელებს, როგორც მემომარ მოწინააღმდეგეს, ესე იგი სხვა სახელმწიფოს მკვიდრს და რაკი გაიმარჯვა, ადგა და კონტრიბუცია დაადო კახელებს, თითო კომლს შეაწერა სამი კოდი პური, ერთი კოდი ქერი და სამი მანათი. სოფლის ნაცვლებს ორჯელ და სამჯერ მეტი. ხალხს გადაახდევინა აგრედვე დანაკლისი ჯარისა. აკრეფილი ფულით შეაესო ხაზინის ზარალი,

35) იხ. АКТЫ ტ. V, № 404.

36) რაპორტი რტიშჩევისა დაწერილია 5 იანვარს 1813 წელს.

მარკოზ პაულუჩჩის დროს ბევრი რომ დაუბრუნებდა პურის ფასში, პური და ქერი კი ჯარს გადასცა ლენინისა და პურის კერძის გასაუმჯობესებლად, თითქოს ვინმე უშლიდა ჯარს ლენინის სპას და პურის წაღებას, სოფლებს რომ იკლებდნენ და სწვავდნენ. ამავე 1812 წელს რტიშჩევმა გადაახდევინა კახეთს ამ წლის ხვედრი პური.

ადვილად წარმოიდგენს ადამიანი, რა მწუხარებას მიეცემოდა ერი ამ კონტრიბუციის გამო. ჯერ იყო და წინა წლის შემთხვევით შეწუხდა კახეთი, მერმე აუტანელმა ბეგარამ საქონლისაგან გააჩანაგა, მთელი წლის აჯანყებამ ხომ სულ გააოხრა და გაავერანა ქვეყანა და სწორედ ამისთანა დროს კონტრიბუცია მიაცემეს კარსა. ერთ ჟამად ოთხი კოდი ხორბლის გაღება და სამი მანათის გამოტანა კომლზე ადვილი არ იყო მაშინდელ დროს, მაგრამ უცხო მთავრობა რას დაგიდევს, რა ენაღვლება სხვისა აკლება და აწიოკება. მართალია, არც თავისიანსა ზოგავს გაწუწუებული მოხელე, მაგრამ სხვისა ტანჯვაში უფლებით გასიებული კაცი ხშირად ავადმყოფურ ნეტარებას გრძნობს ხოლმე.

იმპერატორმა ალექსანდრემ არ მოუწონა რტიშჩევის კონტრიბუციით დასჯა კახეთისა. კონტრიბუცია გააღატაკებს ხალხსა, სწვრდა იმპერატორმა რტიშჩევს, უფრო გააბოროტებს და ხელახლა ააჯანყებსო. ამისათვის გიბრძანებ კვლავ აღარ მიმართო კონტრიბუციასაო.

იმპერატორის ბრძანება მაშინ მოვიდა საქართველოში, როცა კონტრიბუციად დადებული ხორბალი და ფული უკვე შეკრებილი და კახეთი ტყავ-გამძვრალი იყო. 37).

VI

უსასტიკესი რევოლიუცია, ლტოლივლ ალექსანდრე ბატონიშვილმა რომ ასტეხა კახეთში, მადლობა უფალსა, ჩაქარაო. ასე მისწერა გენერალმა რტიშჩევმა გრაფ რუმიანცევს

37) Акты, т. V, стр. 465.

5 იანვარს 1813 წელსა. ახლა ჯერი რეპრესია-სასჯელზე მიდგა. ღვთის მოყვარე და უფლის მმოსავ რტიშჩევმა არ იკმარა კონტრიბუციის აღება და ახალ-ახალ რეპრესიებზე ჰფიქრობდა.

ქვეყანაზე ასეა მიღებული, ურემი რომ გადაბრუნდება, გზა მაშინ გამოჩნდება ხოლმე. კახეთის ამბოხებამ ნათლად გამოაჩინა, რა სიძაგელი და აუტანელი მართვა-გამგეობის წესი იყო გამეფებული ჩვენში, რა უდიერად იტანჯებოდა გარყენილ და ბილწ მოხელეებისაგან ერი, რა გესლიანი ბოროტებით და ზიზლით ეპყრობოდა უცხო თესლის მოხელეობა ჩვენებურ კაცსა. ასე გასინჯეთ, პირუტყვი რა არის, იმასაც კი არ ინდობდნენ და შებრალება არა ჰქონდათ. დიახ, ყველა ეს სიკეთე ვარდის გულივით გადაშალა კახეთის ამბოხებამ და მარტო ბრმა თუ ვერ დაინახავდა, თორემ ხილულს არ გაუჭირდებოდა დანახვა იმ აზიურის ბარბაროსობისა, რასაც სწადიოდა ახალი მთავრობა და ქრისტეს მოყვარე მართლმადიდებელი მხედრობა მართლმადიდებელსავე ქვეყანაში.

პირველ აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ ელამმა მარკიზ პაულუჩჩიმ მოისურვა გაეგო მიზეზი კახელების გამწვარებისა და დააწესა კამისია, რომელსაც დაავალა — დაწვრილებით გამოეძია და გამოეკვლია, თუ რამ გააბოროტა კახეთი იქამდისინ, რომ გასტეხა ერთგულობის ფიცი და იარალი იხმარა მათის იმპერატორებით უდიდებულესობის უძლეველ მხედრობის წინააღმდეგ. გენერალმა რტიშჩევმა ესეც კი არ ინება. სხვაგან თუ გადაბრუნებული ურემი გზას გამოაჩენს ხოლმე, ეს სხვაგანაა და არა ჩვენში. აქ, საქართველოში, ასის წლის განმავლობაში, ჯერ მაგალითი არა ყოფილა, რომ მთავრობას ერის გაჭირვების ნამდვილი მიზეზი შეეტყოს და შემდეგ გამოძიებული დაედოს თავის მოქმედებისა და მოღვაწეობის საფუძვლად.

მარკიზის კამისიის ნამოქმედარმა უნაყოფოდ ჩაიარა რტიშჩევისათვის, ზედაც არ შეხედა იმ ჯოჯოხეთურ ყოფას,

კახეთი და სრულიად საქართველო რომ ჩავარდა, და სამოქმედოდ გზა თელილი აირჩია. ასე გაშინჯეთ, კრავივით უვენებელი დაწესებულება, როგორცაა ჩვენებური მარტების და გუბერნიის მარშლობა, დროებით გააუქმა. არ იფიქროთ, რომ საბაბი ამ უკანონო განკარგულებისა ახალს რამეს წარმოადგენდეს. უკანონობას ამ ასის წლის წინადაც ისე ასაბუთებდნენ, როგორც დღეს. ვიდრე კახეთში, უბრძანებს მთავარმართებელი რტიშჩევი საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებას, არ ჩამოვარდება სრული სიმშვიდე და ვიდრე მართვა-გამგეობაში არ გამეფდება ძველებურად საჭირო წესი და რიგი, და განა მარტო კახეთში, თვით სრულიად საქართველოში, მანამდის თავდა-აზნაურთა არჩევნები არ უნდა მოახდინოთ³⁸). სწორედ თილისმიან და ჯადოიან ჯურღმულს მოაგონებს აღამიანს მთავრობის კაცის ასეთი მსჯელობა და აზროვნობა. არა, რა გააჩერებს და დააწყნარებს კუდ-აბზეკილ ბოჩოლას, ბევრიც რომ ეხვეწო და ულოლიავაო, ვიდრე ტანიდან არ მოაცილი სისხლის მწოველა კრახანას?

დიახ, იმის მაგიერ, რომ კრახანა მოეცილებინა ქვეყნისათვის, და ამ სახით დაეწყნარებინა აბოზქრებული და გატყავებული კახეთი, გენერალი რტიშჩევი რეპრესიების გამოგონება-გაძლიერებას შეუდგა. მრავალი თავადი და აზნაური, აჯანყებაში მონაწილეობა რომ მიიღეს, უკვე ტფილისში ჰყავდა დამწყვედელი, ზოგი კიდევ გზაში იყვნენ და ყარაულებს მოჰყავდათ ტფილისისაკენ. აი მათი სახელი და გვარები: სიდნალის მარშლად ნამყოფი ივანე ანდრონიკაშვილი შვილითურთ; ზურაბ ანდრონიკაშვილი ძმითურთ; რევაზ, აბელ, დიმიტრი, სიმონ და დავით მზექაბუკის ძე ანდრონი-

³⁸) იხ. Акты, т. V, гл. 466.—467. რუსულად ასეა: пока вт. Кახетин по водворитси совершенно спокойствие и не возстановитса вт. управленіи по прежнему должный порядокъ, да и по всѣмъ частямъ І'рвані, до того времени выборы дворянскихъ производить не слѣдуетъ.

კაშვილები; კაკაბეთის მოურავად ნამყოფი ნინია ჩერქეზიშვილი; ნინია ნიკოლოზის ძე ჩერქეზიშვილი; ბარძიმ ჩერქეზიშვილი; სოლომონ დაპეტრე ავალიშვილები; დიმიტრი გლახასძე თარხნიშვილი; ნიკოლოზ აბაშიძე; ნინია ონანოშვილი; დიმიტრი გურგენიძის ძე ვაჩნაძე; გორჯასპი ალათოშვილი; სარიდან ალათოშვილი; ერასტი ანდრონიკაშვილი; ნინია მალალაშვილი; გიორგი თუხარელი; დიმიტრი საგინაშვილი; ზებედე მღვდლის ძმა ფილიპე შატბერაშვილი; დავით ჩოკაშვილი; დიმიტრი ჩოლაყაშვილი კალაურიდან; კოლეგსკი ასესორი ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი; იოსებ და ომან ჩოლაყაშვილები; გრიგოლ, სიმონ, ნინია, კანდარ და ედიშერ ჯანდიერნი; დიმიტრი ქობულაშვილი; დიმიტრი ქავკავაძე; პაატა ქავკავაძე; ნოდარ, დიმიტრი და დავით ჯორჯაძე; არსენა მაყაშვილი; იოსებ მაყაშვილი; რევაზ ვახვახიშვილი; ნოშრევან ჯორჯაძე; ივანე ჯორჯაძე, ენისლელი მოურავი; ნინია რუსიშვილი; დიმიტრი აბელაშვილი; პაატა აბელაშვილი; დავით აბაშიძე, სახელმწიფო ექსპედიციის სოვეტნიკად ნამყოფი; ასლან ონანოშვილი; ერასტი ანდრონიკაშვილი; ნინია გურგენიძე და თადია ჩოლაყაშვილი (ესენი გაქცეულან სპარსეთს); დავით კალატოზიშვილი; ჩერქეზ ჩერქეზიშვილი; ეკატერინე ჩოლაყაშვილი ყარაბულაღელი; ლტოლვილ გორჯასპი ნათალაშვილის მეუღლე გუქა.

ამ სიას მოსდევს მეორე დამატებითი: იოსებ ერისთავი; რევაზ საგინაშვილი; იასე მაყაშვილი; ომან მაყაშვილი; სიმონ ქავკავაძე; გლახა საგინაშვილი; დიმიტრი ჯანდიერი; დიმიტრი ქავკავაძე; ედიშერ ამილახვარი; ნინია ალათოშვილი; დიმიტრი ვახვახიშვილი; პაატა სულხანიშვილი; გოგია მუშრებიშვილი; პაატა ტუსიშვილი; სიმონ ნათალაშვილი; გლახა სულხანიშვილი; ტაპია ნინია ჩაპარაძე³⁹); გლახა

39) საბელი დამახინჯებულია. ვ.ან:ბო არც გვარია სწორედ მოხსენებული აქტებში.

აბელაშვილი; პაატა მაგლობლიშვილი; გორჯასპი ნათალაშვილი; იოსებ კოდოლაშვილი; ზებედე შატერაშვილი.

ეს ამოდენა წარჩინებულ გვარის თავად-აზნაურნი გადახვეწილთ გარდა მსწრაფლ სამხედრო სასამართლოს მისცეს, რომელმაც სხვა და სხვა ვადით ციმბირში უკრა თავი.

მათი დანაშაულის ამბავი ამ ნაირად შეჰკრიბა გენერალპარტიშევემა. კახეთში მყოფ გენერლებს თ. ორბელიანს და სიმონოვიჩს უბრძანა:--აქ ჩამოთვლილ თავად-აზნაურთა მოღალატობის მოწმობანი ჩამოართვით იმათ, ვინც უერთგულესად ითვლება რუსის მთავრობისაო. თელავის მეამბოხეებისა—თელავის მარშალს და მოურავესა; სიღნაღის მეამბოხეებისა, სიღნაღის მოურავესა და სიღნაღის კამენდანტ მაიორ ორბელიანს, კიზიუში დაბანაკებულ ჯარს რომ უფროსობდა. რა მიუდგომლობას გამოიჩენდნენ ეს პატიოსანი მოხელენი, მოწმობების წერას რომ შეუდგებოდნენ ორბელიანისა და სიმონოვიჩის ბრძანებით, აღვილი მისახვედრია.

მეამბოხეებს ციმბირი არ აკმარეს სასჯელად. საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებამ რტიშევეის ბრძანებით მამულ-დედული ჩამოართვა და სახაზინოდ ჩარიცხა. ვისაც მამული გაუყოფელი ჰქონდა სახლიკაცობაში, რტიშევეისავე ბრძანებით გაჰყვეს მამული და მეამბოხეთა წილი ხაზინამ ჩაიბარა

ბოლოს აღმოჩნდა, რომ ზოგიერთი სამხედრო სამართალს მიცემული, უდანაშაულო ყოფილა და ამბოხებაში მონაწილეობა არ მიუღიათ. მეზობლურ შურისა და მტრობის გამო გულისხმეთქა და ვარაპი ბევრი ნახეს, მაგრამ ამას ვილა ინალღილია, რაკი ციმბირი აიცილნეს თავიდან და მამული დაიბრუნეს. აი დაბეზლებისა და ჯაშუშობის წყალოპათ ტანჯულთა სახელი და გვარები: დიმიტრი ქობულაშვილი; პაატა ქავექაეძე; ნოდარ, დიმიტრი და დავით ჯორჯაძენი; იოსებ მაყაშვილი; რევაზ ვახვახიშვილი; ნოშრევან ჯორჯაძე; ნინია რუსიშვილი; ასლან, ყაფლან, ნინია, ზაქარია და ქაიხოსრო

ვაჩნაძენი; ზაალ აბაშიძე: ნიკოლოზ, მერაბ, ესტატე და მიხეილ ანდრონიკაშვილები; გოგია ქობულაშვილი; ჩერკეზ ჩერკეზიშვილი: თავადნი ბებურიშვილები სახსებთ.

საქმის გარჩევის დროს ბრალდებულებმა დასახელდეს მებოძლები, ესენიც მონაწილეობას იღებდნენ აჯანყებაში. სიმონოვიჩსა და ორბელიანს ებრძანა ამათი დაქვერა და ტფილისში გამოგზავნა. დიდ ხანს იმალებოდნენ, მაგრამ მაინც შეიპყრეს. ესენი ყოფილან, ასლანი, ყაფლანი, ნინია, ზაქარია და ქაიხოსრო ვაჩნაძენი; ზაალ, ნიკოლოზ, მერაბ, მიხეილ, ანდრონიკ და ალექსანდრე ანდრონიკაშვილები; გოგია ქობულაშვილი. როგოც მეორე სიიდანა სჩანს, ბევრი მათგანი უდანაშაულო აღმოჩენილა და გაანთავისუფლეს სასჯელისაგან. თურმე ზოგიერთ მათგანს შიშის გამო მიუღია მონაწილეობა ამბოხებაში, ან ისეთ გარემოებაში ჩაეარდნო, რომ მონაწილეობა რომ არ შიელო, შეუძლებელი იქნებოდა.

ვისაც საბოლოოდ გადაუწყვიტეს ციმბირი, ისინი რტიშჩევზე გაისტუმრა ცივ ქვეყანაში. სად დააბინავეს ჩვენი, ეს პირველი შეგნებული პოლიტიკური დამნაშავენი, ანუ განმათავისუფლებელ მოძრაობის მოღვაწენი, რომელთაც სიცოცხლე და ქონება არ დაიშურეს დღეს ათვალწუნებულ და ნაშინკი სანეტარო სამშობლოს გულისათვის, იმ სამშობლოსა, რომელსაც უწყალოდ და მხეცურად აოხრებდა და აჩანაგებდა შემოსეული მტერი, არ ვიცით. არც ის ვიცით, თუ როგორ ეპყრობოდა მთავრობა გაციმბირებულ მოღვაწეთ, როგორ ექცეოდნენ ტუსალებს გზაში, ან ბინაზე, რას აქმევდნენ და ასმევდნენ, ბორკილით, თუ უბორკილოთ მიჰყავდათ, ეტლით თუ ფეხით. მართალია, საბუთები და მასალა არაა ყველა ამის გასაგებად და შესატყობად, მაგრამ გონების თვლით ადვილად წარმოვიდგენთ სამშობლოსათვის თავდადებულთა მწუხარებას და ტანჯვა-ვაებას. დღევანდელი პოლიტიკური დამნაშავენი კიდევაც თაკილობენ ქართველობას, რუსული ზედ

მიწვევით⁴⁰ და შესამჩნევად მიეჩვენენ რუსულ სასმელ-საქმელს და ტანსაცმელს. ამის გამო საფიქრებელია, რომ ადვილად უნდა შესძლონ ატანა ციმბირის ჰავისა და ბუნებისა, მაგრამ ასე არ არის ნამდვილად. დღევანდლებიც დიდად იტანჯებიან ნარიმისა და ტურუხანის ქვეყნებში, შიმშილი და სიცივე მალე უმოკლებს სიცოცხლეს და გლეხება სამშობლოს მრავალი სიცოცხლით სავსე და იღვით აღფრთოვანებული ახალგაზღობა.

თუ ასეთია დღევანდელ პოლიტიკურ დამნაშავეს ბედი, აბა რა იქნებოდა მაშინდელის ყოფა, ადვილად შეგვიძლიან წარმოვიდგინოთ. მარტო ის გარემოება, რომ რუსული არაყენ იტოდა, ერთი-ათად გაუმწარებდა ისედაც ძალღუმადურ ბედსა...

ოთხმა წელიწადმა განვლო და მხოლოდ მაშინ მოუღობა გული იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, რომელმაც 12 სექტემბერს 1801 წ. მანიფესტით ანუგეშა ქართველობა. ⁴⁰). 16 აგვისტოს 1816 წ. იმპერატორმა უბრძანა უმართებულეს სენატს, გაარჩიე—ვის რა დანაშაული აქვსო. ვისაც მონაწილეობა მიუღია ორსა, ან სამ აჯანყებაში, დასტოვეთ ციმბირში, ხოლო თავისუფლება მიეცითო, დანარჩენები კი დააბრუნეთ საქართველოშიო. ამათეპატიათ დანაშაული და მიენიჭათ თავისუფლება.

დარჩა ციმბირს თვრამეტი კაცი— იორამ თარხნიშვილი ⁴¹), პეტრე ავალიშვილი, ნინია ალექსიშვილი, სამსონ ნათალაშვილი, იპპოლიტე ყურბალი თუხარელი, სიმონ ციმაკურიძე, ივანე ჩერქეზიშვილი, შვილი ალადაგისა (?); ივანე ალათოშვილი, დიმიტრი ჩოლაყაშვილი, დავით ჩოკაშვილი, იოსებ ერასტიშვილი, პაპუა აბელიშვილი, არსენ მაყაშვილი,

⁴⁰) პრივატ-დოცენტი ი. ა. ჯაეახიშვილი საქართველოს შეერთების მანიფესტს „თეატრალურს“ ეძახის. იხ. Полит. и социальное движение въ Грузии въ XIX в., гл. 9. ოღონდაც რომ ზედ გამოკრილია ეს კობტა სახელი.

⁴¹) თარხნიშვილი, პეტრე ავალიშვილი, ამილახვარი, შატბერაშვილი, ციმაკურიძე და თუხარელი ქართლიდან არიან.

პატა მგალობლიშვილი, გრიგოლ ჯანდიერი, ჟარდან ჯანდიერი და ივანე ვაჩნაძე.

სრული ამნისტია ამ თვრამეტმა კაცმა მიიღო მხოლოდ 1 დეკემბერს 1820 წ. ამ რიცხვით ავსტრიის ქალაქ ტროპაუში მოწერილია უმაღლესი ბრძანება სენატისადმი. მოწყალების თვალს ამ ქართველებსაც (რუსულად: Грузины) მივაპყროთო, ნათქვამია ბრძანებაში და თანახმად მთავარმართველ ინფანტერიის გენერალ ერმოლოვის ვედრებისაო (რუსულად: ходатайство), უმაღლესად ვბრძანებთ.—ვატიოთ სასჯელი და დაბრუნებულ იქმნენ სამშობლოშიო; მივინიკებია თავისუფლება და დაგვიბრუნებია მამულ-დედული, სახანოდ რომ იყო შერიცხულიო⁴²). ასე გათავდა ერთგულ მამულიშვილთა საქმე. ნამდვილად მოინანიეს ცოდვანი, თუ არა. არაფერი ვიციოთ. ეს კია, რომ ციმბირისა და „მსწრაფლ“ (რუსულად: скорый) სამხედრო სასამართლოებისა ბევრს არ შეშინებია. გენერალი რტიშჩევი 18 თებერვალს 1813 წ., როდესაც ჯერ კიდევ დაქერილებს საქმე წარმოებაში იყო, სწერს თუშ-ფშავე-ხევსურეთის მოურავ თ. გრიგოლ ჩოლაყაშვილს, თვალ-ყური გეკიროს, თორემ ათი ჯაშუში დაწრწის და ლტოლვილ ბატონიშვილ აღექსანდრეს წერილებს უზიდაეს შაჰ-ზადეს, მირზა ბეზიურგს, ერევნის სარდარს და ხუდად-ბეგს. წერილებიდგან სჩანს, რომ ბატონიშვილი თებერვალში აპირებს „ბუნტის“ მოხდენასო. ჯაშუშთა შორის ურევია თ. იოსებ ბარათაშვილი და ეს იცოდეთო.

ფრთხილად იყავ, დროზე ყველაფერი მაცნობე და პოლკოვნიკ ყაზბეგსაც შეატყობინე ხოლმე, რასაც გაიგებ, რადგან მემამოხენი ყაზბეგსა და საქართველოს სამხედრო ეზას უპირობენ თავზე დასხმასო.⁴³)

აქედანა სჩანს, რომ მეგრძოლთ ჯერ კიდევ გული არა ჰქონდათ გატეხილი.

└

42) იხ. АКТЫ, ტ. VI, ნაწ. I, გვ. 115.

43) ibid ტ. V, გვ. 467.

VII

მთავარ-მართველ რტიშჩევმა საილდანაც წარმოიდგინა, რომ კახეთის აჯანყების და სრულიად საქართველოს არცე-
დარევის თავი მიზეზი სოფლის მოურავები იყვნენო. ცხენს
რომ ვერა დააკლეს რა და კეხსა სწედნენ, სწორედ ასე დაე-
მართა გენერალ რტიშჩევს. როგორც დღეს, ისე მაშინ, ამ
ასის წლის წინად, მვისრე აღმოჩნდა დამნაშავე. დაბალი ლო-
ბე იმის დაბალია, რომ ყველა ვივინდარამ ადვილად გადააბი-
ჯოს ფეხი. მართალია, რუსის მთავარ-მართველები დიდ ბო-
ბოლებსაც არ ინდობდნენ, მაგრამ წვრილფეხა ქართველ მო-
ხელეებს, სოფლის მოურავებს სინსილა გაუქრო რტიშჩევმა
და მათი გასავისი ძირიან-ფესვიანად ამოაგდო.

ჯერ ისევ მთავარ-მართველ თ. პავლე ციციშვილის
დროს გამოვიდა ბრძანება 29 იანვარს 1804 წ. ხელმოწერი-
ლი იმპერატორ ალექსანდრე პირველის მიერ, რომ საქართვე-
ლოში სოფლის სამოურავოები მოისპოსო. ვარდაცვალებულ
სოფლის მოურავის შემდეგ აღარავინ უნდა დაენიშნათ, ან
კიდევ გლეხის საჩივრის გამო თუ ვისმეს გადააყენებდნენ.
მოადგილე არ უნდა გაემწესებინათ. აგრედვე აღარ უნდა
დაეყენებინათ მოურავი იმ შემთხვევაშიც, უკეთუ სიყალბეს
და უკანონობას შეამჩნევდნენ სამსახურის ასრულების დროს
და შენიშნულ მოურავს სამსახურიდან გადააყენებდნენ.

ხელმწიფის ბრძანება საქართველოს უმაღლეს მთავრობას
სისრულეში არ მოეყვანა და ახლა გენერალი რტიშჩევი შე-
უდგა იმპერატორის ბრძანების აღსრულებას. ვინაიდან უმაღ-
ლესი ბრძანება აუსრულებელიაო, სწერს გენერალი რტი-
შჩევი ორბელიანს და სიმონოვიჩს, და რადგან სოფლის მოუ-
რავები აჯანყების თავი და თავი მიზეზები არიან, გლეხ-კა-
ცობას ტყავს აძრობენ, ავიწროებენ და თვითნებობენ, ან
ბოროტების აღმოსაფხვრელად გიბრძანებთ მოურავები აღარ
გაამწესოთ იმ სოფლებში, რომელთაც ამბოხებაში მონაწი-

ლგობა მიიღეს. ამ გვარ სოფლებში მთავრობის ბრძანებათა და განკარგულებათა ასასრულებლად დააყენეთ ზედამხედველები თავად-აზნაურთაგანი, კაცნი ღირსეულნი და მთავრობის სამსახურის ერთგულობაში განთქმულნი და გამოცდილნიო. ნუ მიხედავთ იმას, თუ ზედამხედველი სხვა მაზრიდან იქნება, რადგან ზედამხედველი ინიშნება მთავრობისაგან მემკვიდრეობის ძალით კი არა, არამედ დამსახურების მიხედვითო. ზედამხედველები უნდა მოქმედობდნენ ისე კი არა, როგორც იქცეოდნენ მოურავები მეფეების დროს და საქმესა სჯირდნენ ჩვეულებისამებრ, არა, იგინი მოვალენი არიან პირდაპირ და კაფიოდ ასასრულონ ხოლმე ბრძანებანი მთავარ-მართებლისა და კახეთში დაბანაკებულ ჯარის გამგე გენერლებისაო.

ამით არ დაკმაყოფილდა მთავარ-მართებელი და მოისურვა მოხელეთა ძველი ინსტიტუტის ამოგდება სრულიად საქართველოში და თათრების დისტანციებში. ჩვეულება და კანონი დიდმა და პატარამ ზედმიწევნით იცოდა. ასეთი ცოდნა მეტის-მეტად უადვილებდა ერსა სამართლის პოვნას. მოურავების მაგიერ გამწესებული ზედამხედველნი, თუმცა ქართველები იყვნენ, ყურმოქრილ ყმებად უნდა გამხდარიყვნენ მთავრობისა და აესრულებინათ შორიდან მოსული ბრძანება, ხშირად გაუგებარი და ზნესა და ერის ხასიათს შეუფერებელი. ისიც ხომ საფიქრებელია, რომ ბევრჯელ თვით ახლად გამოჩეკილი მოხელეები ვერც თავს გაუგებდნენ და ვერც ბოლოს უვიც გენერლების ბრძანება-განკარგულებას. რა სამართლიანობა დატრიალდებოდა ამის შემდეგ სოფლად, ადვილი გამოსაცნობია, მაგრამ გენერალი რტიშჩევი რისთვის შეიწუხებდა თავსა. კახეთის აჯანყებამ საბაბი გაუჩინა მოესპო სოფლის მოურავები და დანარჩენს აღარას დასდევდა.

საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებას წინადადება გადასცა—მტკიცედ ასასრულე ასეთი ჩემი განკარგულებათა. სადაც კი შეამჩნიოთ, რომ რაიმე დანაშაული ჩაიდინა მოურავმა, ან არ ასასრულა ბრძანება და განკარგუ-

ლება სათემო პოლიციისა, ან ტახტის მოურავისა დისტანციაში (რუსულად: **КОРОННЫЙ МОУРАВЬ**), ასეთი მოურავი სამსახურიდან გადააყენეთ და კანონისამებრ მოეპყარით, ხოლო მის ადგილზე ნულარავის გაამწესებთო. მთელ საქართველოს მოჰფინეთ ეს ამბავი და შეატყობინეთ ყველას, რომ რომელი სოფლის მოურავიც ან შეასრულებს ოლქის უფროსის, ან ტახტის მოურავის ბრძანება-განკარგულებას, რაც უნდა დიდი გვარის შვილი ბრძანდებოდეს, სასჯელსვერ ასცდებო. თვით ოლქის უფროსები და ტახტის მოურავები სასტიკად დასჯებიან, თუ გაჰბედეს და სიმრუდე გამოიჩინეს ამ ჩემას განკარგულების აღსრულებაშიო, იმუქრება გენერალი რტიშჩევი. უმაღლეს საქართველოს მთავრობას ვავალებ, ბრძანებს რტიშჩევი, სასტიკი ყურადღება ექიროს, რომ ნამდვილად აღსრულდეს ეს დადგენილებაო. უკეთუ სიმრუდე შევაძნე, არ დავინდობ უმაღლეს საქართველოს მთავრობას და განსაკუთრებით აღმასრულებელ ექსპედიციას და ჯეროვან პასუხს მოვსთხოვო.

სჩანს, დიდსა და უაღრეს მნიშვნელობას აძლევდა მთავარ-მართველი რტიშჩევი მოურავების მოსპობას სოფლად, ასე რომ გაწიწმბებულა და ყოველი თავაზიანობა და ზრდილობა დაჰკარგა. საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებას ისეთი კილოთი ელაპარაკება და ისე ემუქრება, თითქოს ეს დაწესებულება ქვეყნის უპირველესი გამგე და პატრონი კი არ იყვეს, არამედ უბრალო ვილაც ვიგინდარა სოფლის გზირი, ან იასაული.

მიზეზი ასეთის უზომო გაცხარებისა და გაპრაზებისა, ალბად, ის თუა, რომ სოფლის მოურავობა ძველი, მეფეთა დროის, ინსტიტუტი იყო და სოფელს უვლიდა თანახმად ძველისავე ჩვეულებისა და ქართულ კანონებისა. რტიშჩევმა ალღო აიღო, რომ ეს დაწესებულება მტრულად ეპყრობა რუსის მთავრობის მიერ ახლად შემოღებულ პოლიციურ წესსა, რომელიც დღესაც იმითია სახელოვან-ვანთქმული, რომ

სულ თავისკენ ითლის ხეჩოსავით და ერის კეთილდღეობას აინუნშიაც არ იგდებს. დამახასიათებელი თვისება პოლიციურ წესის მართვა-გამგეობისა ისაა, რომ ერის დარდსა და ვარაშს ჯგულებელ ჰყოფს და მარტო უმაღლეს მთავრობის ნება-სურვილითა ხელმძღვანელობს და არსებობს.

დიახ, ვამბობთ, რომ რტიშჩევა არ იცოდა, რა ხილი იყო სოფლის მოურავობა, შიგ რა ეყარა, რას აკეთებდა, ან რა კანონს ემორჩილებოდა. სწორედ ალლოთი თუ გრძობდა, რომ სოფელს ვერ გაეტეხ, თუ დღე არ დაეუბნელებოდაც მოურავობააო. რომ არაფერი იცოდა რტიშჩევა ამ ინსტიტუტისა, იქიდანა სჩანს, რომ საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებას საყვედურს უთვლის, წინადაც მოვიხიხოვე ცნობანი შესახებ იმისა, თუ რა საფუძველზეა აშენებული სოფლის მოურავობა, მაგრამ რადგან არაფერი შემატყობინეთ, ვაფალებ კრებას განიხილოს დაწვრილებით საქმე და გამოიგზავნოს შემდეგი ცნობანიო. პირველი, რა და რა სოფელშია დაწესებული მოურავობა, და ვინაა იქ მოურავად? მეორე, —ვისის ბრძანებით არიან იგინი დაყენებულნი, მთავრობამ იცის მათის არსებობის ამბავი და უგზავნის მათ რაიმე ბრძანებას, თუ არა; რაიმე საქმეს ანდობს მოურავებს, თუ არა; ვის ემორჩილებიან მოურავები? მესამე, — რა საფუძვლით ატარებენ იგინი მოურავის სახელს, რა უფლება აქვთ: აქეთ რაიმე შემოსავალი, თუ არა?

ეს ცნობანი მალე შემატყობინეთ; რადგან უქვეშევრდომილესად უნდა მოვახსენო ხელმწიფე იმპერატორს სოფლის მოურავების საქმეო, ასე ათავებს გენერალი რტიშჩევი თავის წინადადების შეექვსე მუხლსა. 44)

საოცარი და თან სამწუხარო აქ ისაა, რომ რტიშჩევა ჯერ გაანადგურა სოფლის მოურავობა, მოსპო მისი სახსენებელი, დასწამა მოლაღატობა, მოურავების მაგიერ გაამწესა სოფლებში ზედამხედველები, ანუ ურიადნიკები და მხოლოდ

44) იხ. АКТЫ, ტ. V, № 465—466.

ა-ეთ აწიოების შემდეგ შეუდგა იმის გამოძიებას, თუ რა მოხელენი არიან მოურავები, რა უფლება აქვთ, რას აკეთებენ, ან რა ჯამაგირს იღებენ. იმის გაგებაც კი არ მოიხურვა მთავარ-მართებელმა; თუ რამ დაუშალა თ. ციციშვილს სისრულეში მოეყვანა იმპერატორის ბრძანება, ან რატომ არ მოსპეს სოფლის მოურავები ბულგაკოვმა, გულდოვიჩმა, ტორპასოვმა და მარკიზ ჰაულუჩჩიმ.

ასე, ერთის ხელის მოქნევით ირღვეოდა და იფუშებოდა ჩვენი საპოლიციო, სადამინისტრაციო და სამსჯავრო დაწესებულებანი და მათ მაგიერ შემოდოდა კამენდანტობა, კაპიტან-ისპრავნიკობა, სათემო პოლიცია და სამსაჯულო და მრავალი სხვა წესი და რიგი, ერთი-მეორეზე უმზგავსი და შეუფერებელი ხალხის ზნისა და ჩვეულებისა. ბუნებრივი მიმდინარეობა საქართველოს საზოგადო დაწესებულებათა ხელოვნურად შესწყდა. იმის მაგიერ, რომ შეეკეთებინათ და გაეუმჯობესებინათ დროსა და ჟამის მიხედვით ძველი დაწესებულებანი, ახალი კანონი და განკარგულება ჩამოცხხათ ძველს ყალიბზე, გენერალმა რტიშჩევმა და იმის წინა მოადგილეებმა ამჯობინეს სარეგულირებელი გზა: მიანგრ-მიანგრის ძველი დაწესებულებანი, მკვიდრად დამარხეს საფლავში და მათ მაგიერ შემოიღეს ისეთი დაწესებულებანი, რომელთაც ერთი-ათად გაუმწარეს ბედი მრავალტანჯულ საქართველოს.

• V III

ომიანობა დასრულდა, ამბოხება ჩაქრა. მოღალატე და მუხანათნი სასტიკად დასაჯეს. ერთგულობის ფიცის გამტეხთ იგემეს მაშინდელ დროის რეპრესიების სუსხი. ვინც გადაარჩა მთრახვებს და ეგზეკუციას, ან მშვიდობით გაუსხლტა ჩქარ სამხედრო სასამართლოს და სამხედრო ყარაულებს, სამშობლოდან გადიხვეწა სპარსეთსა და ოსმალეთში. სპარსეთი და ოსმალეთი გვერდზე ეკრა საქართველოს და ემიგრაცია მაშინ სახიფათოს არას წარმოადგენდა. თავის შენახვაც ადვი-

ლი იყო ქართველისთვის მეზობელ ქვეყნებში, რადგან ყიზილბაშები და ოსმალონი სიამოვნებით უმასპინძლებოდნენ მოუსვენარ ქართველებს. გადახვეწილთ მხოლოდ სამშობლოს დარდი უღრღნიდა გულს და მოსვენებას არ აძლევდა: ამ „სენით“ რომ არ ყოფილიყო შეპყრობილი მაშინდელი ქართველი, შენი მტერი, სამშობლო დაგვიცარიელდებოდა და დღეს თავში სამტრეველად აღარ გვექნებოდა ერის მოწყობის და შენახვის „წყვეული საქმე“, რომლის ჩაქრობასაც ასე ერთგულად სცდილობს სხვის გემოვნებაზე აღზრდილი ერთი ჯგუფი ახალგაზდობისა. თანდაყოლილი გრძნობა სამშობლოს სიყვარულისა და დარდი, როცა ფიზიკური ძალა აიძულებდა ხოლმე ქართველს დროებით გადახვეწილიყო სადმე, მოსვენებას არ აძლევდა ემიგრანტს და ბრუნდებოდა შინ ქურდულად. შემოპარული ემიგრანტები ძილს უფრთხობდნენ მთავარ-მართებლებს და მათ ძებნა-პოვნაში ცოტა დროს არა ჰკარგავდნენ ესენი.

მაგრამ ბოლონდელი ემიგრანტები აგრე მალე ვერ დაბრუნდებოდნენ და გენერალ რტიშჩევის შეეძლო მოსვენებით ყოფილიყო და ვრცელი რაპორტები ეგზავნა პეტერბურგში. კახეთის ამბოხებამ ნათლად დაანახვა რუსის მთავრობას, რომ მას საქართველოში მფეობრები არა ჰყავს. მღვდელი და ბერი, თავადი და აზნაური, გლეხი და მოხელე, თითქმის სრულიად საქართველო თითო-ოროლა მუხანათს გარდა, ფეხზე დადგა, იარაღს წააგლო ხელი და მთელი წელიწადი ებრძოდა გაწვრთნილ რუსის მხედრობას სამშობლოს თავისუფლებისათვის და უცხო ტომის ტლანქ ბატონობის თავიდან ასაცილებლად. ასეთმა აღმოჩენამ რტიშჩევის მთავრობა დიდ საგონებელში ჩააგდო. გადაკარგულ, ცენტრზე სამი ათასი ვერსით დაშორებულ ქვეყანაში უმეგობროდ ცხოვრება ძნელია. თუ ერთგული მოკეთე არა გყავს გვერდზე, თუ არავის ენდობი, ტკბილად ერთ ღამესაც ვერ გაათევე. შეუძლებელი იქნებოდა, რომ ჯარი მუდამ თოფ-იარაღში ყოფილიყო და გამვლელ-

გამომვლელისთვის თვალ-წარბში ეცქირა, ჩემს სამტროდ ხომ არაფერს აპირობსო. უსათუოდ რუსის მართვა-გამგეობის ბატონობას მალე ბოლო მოვლედოდა, უკეთუ რტიშჩევი და მისი მთავრობა მეგობარს ვერ იშოვნინდა. რა-ჟი-ეს აზრი გამოარკვია გენერალ-ლეიტენანტ რტიშჩევმა და ქეშმარიტებად აღიარა, საშუალებაც მალე გამოსძებნა მართოდ დარჩენის მოსასპობად. ამ საშუალების პოვნას არც დიდი ჯეჟა უნდა, არც დიდი აღმინისტრაციული ნიჟი, რადგან ძველის-ძველადვე ნაცადია და ხმარებული, როგორც უებარი წამალი. მთავარ-მართებელი რტიშჩევი დიდის სწავლა-განათლებით განთქმული არ იყო, მაგრამ ის მაინც ეცოდინებოდა, რომ რომელები დაპყრობილ ქვეყნებს უვლიდნენ იმ ხერხით, რომელსაც მოკლედ უწოდეს: „დივიდე ეტ იმპერა“, ესე იგი ადგილობრივ მკვიდრთა ინტერესი გაჰყავი და ისე იბატონეო. რადგან ქართველებს ერთი ინტერესი ჰქონდათ და გლეხი და თავად-აზნაურობა ერთის აზრით გაიშქვალა 1811—1812 წლებში, მათი გაშორება და ერთმანეთის შეეჯახება იმ ეჟმად არა ხერხდებოდა. ამის გამო რტიშჩევმა გამოსძებნა საქართველოში ძველადანვე დაბინავებული სომხობა, იფიქრა, რომ ესენი ქართველების მტრები არიანო და გადასწყვიტა —ვისარგებლებ ამ მტრობითაო. ქართველების დაჩაგვრა „ბუნტის“ შემდეგ და სომხების წაქეზება სხვა-და-სხვა წყალობის დაპირებით სამუდამოდ გადაჰკიდებს მეზობლებს და რუსის მთავრობას გაუადვილებს ამ სამტრო ქვეყანაში ბატონობასო.

გესლიანი აზრი რტიშჩევმა მალე მოიყვანა სისრულეში. სომხების ერთგულობის საბუთი სუსტი ჰქონდა რტიშჩევს, მაგრამ საბუთის სისუსტემ არ შეაჩერა იგი. აბა რა ერთგულობის ნიშანია, გეთაყვათ, ისა, რომ გაჰკირვების ღროს ტფილისის სომხებმა რვაასი „ჩეტვერტი“ ხორბალი ჩააბარეს სასურსათო მალაზიასა! მაშინდელი ტფილისის სომხები ვაჰკრობით და ხელოვნობით სცხოვრობდნენ, ხორბლის ყიდვა და

მალაზიაში მიტანა მაშასადამე ჩვეულებრივი საქმე იყო მათი და განა ამ ფაქტით რა უნდა დამტკიცდეს იმის მეტი, რომ ვაქარმა სასურსათო მალაზიაში ხორბალი მიიტანა და ხვედრი ფული მიიღო. ვსთქვათ, რომ სახეირო ფასებში ჩააბარეს პური ხაზინას. ვინ იცის ეგები ასე რომ არ მოქცეულიყვნენ, ძალა დაეტანებინათ და ძალას ნებაყოფლობა არჩიეს.

მაინც და მაინც ორიოდ ამისთანა საქციელი მაშინდელ სომხობისა საბუთს არ აძლევდა გენერალ რტიშჩევს ქება-დიდებით მეოხსენიებინა საერთოდ მაშინდელი სომხობა და განსაკუთრებული წყალობა გამოეთხოვა იმპერატორისაგან. თუ ერთგულობაზე მივარდებოდა საქმე, განა თითო ოროლა ქართველმა უფრო სამაგალითო ერთგულობა არ გამოიჩინა რუსის მთავრობისა, აი თუნდ გენერალ ორბელიანმა და არქიმანდრიტ ელევთერმა? არც ისაა მართალი, ვითომც სომეხთაგანი არაფერია ამბოხებაში. სომეხს კაცო ოხანოვს მთელი ჯგუფი ჰყავდა და ებრძოდა რუსობას ქართველებთან ერთად. ავეტიქ-ბეგი, ტომით სომეხი, დიდ სამსახურს უწევდა ალექსანდრე ბატონიშვილს და ელჩის საპატიო თანამდებობას ასრულებდა. მართალია სიღნაღთან დამარცხებულ ბატონიშვილს ალექსანდრეს გამოეკიდნენ სიღნაღის სომეხები, მაგრამ ეს ამბავი იმას გვიჩვენებს მხოლოდ, რომ თუ მოღალატობა გამოიჩინა სომხობის ერთმა ნაწილმა, მეორემ ქართველების და სამშობლოს ერთგულებით ისახელა თავი. ასევე იყო ქართველებშიც. მორჩა და გათავდა.

ნამდვილი სახელმწიფო მოღვაწე სწორედ ასე მოიქცეოდა და ორიოდ მცირე ამბავს არ გაჰბერავდა, მაგრამ მაშინ რტიშჩევი საწადელს ველარ მიაღწევდა და ბოროტების თესლს ველარ დასთესდა. ასეა თუ ისე მთავარ-მართველმა ცამდის ასწია სომეხების ერთგულობა ქართველების ამბოხების დროს და სთხოვა იმპერატორს ალექსანდრეს, ჩინებულად და სამაგალითოდ დააჯილდოვეს ეს ერთად ერთი ჩვენი მეგობრებიო.

თვით დღევანდელი აფიციალური ისტორიკოსი კაპიტანი ანოსოვი მოხიბლულია რტიშჩევის უქვეშევრდომილეს რა-პორტით და სავსებით ეთანხმება იქ გამოთქმულ აზრსა.

აი რა სიტყვებით აღნიშნავს ბ-ნი ანოსოვი თავის სიხარულს. მთავარ-მართებელი რომ სჯიდა მოლაღატესა და მუხანათს, ამავე დროს აჯილდოვებდა იმათ, ვინც ჩვენი ერთგული იყო და თვის შეურყეველ ერთგულებით ხელს უწყობდა ჩვენის ჯარის გამარჯვებას. სხვათა შორის რტიშჩევა გამოსთხოვა იმპერატორს უმაღლესი ღრამატა საქართველოში სრულიად სომხის ხალხისათვისო (რუსულად: ВСЕМУ армянскому населению Грузии).

ნუ გაგიკვირდებათ, რომ სომხები დიდად აფასებდნენ ჩვენის მართვა-გამგეობის უპირატესობას. ეს მართვა-გამგეობა საშუალებას აძლევდა სომხობას უვნებლად და თავისუფლად ეწარმოებინათ ვაჭრობა და გულდამწვინებით განეგრძოთ მყუდრო, მშვიდობიანი ხელობა და ამიტომ ჩვენ მხარეზე იყენებო. რადგანაც სომხები შიშობდნენ, ვაი თუ ძველი საქართველოს დრო დაბრუნდეს და თან მოჰყვეს აურზაურიო, ყოველ ღონის ძიებას ხმარობდნენ და მცაღინებდნენ, რომ მალე ჩავვექრო აჯანყებო. *5).

უქვეშევრდომილესი მოხსენება რტიშჩევისა 1813 წ. 13 მაისისა იმდენად საყურადღებოა, რომ საჭიროდ მიგვაჩნია მისი სავსებით თარგმნა და აქ მოყვანა *6).

„ბედნიერადა ვსთვლი ჩემს თავსა, მოახსენებს რტიშჩევი იმპერატორს უქვეშევრდომილესად, რადგან საბუთი მეძლევა გაცნობით, რომ სომხის ერი, რომელიც საქართველოს მკვიდრთა შესამჩნევ ნაწილს შეადგენს, ყელთამდე სავსეა ერთგულ უქვეშევრდომილეს მადლობით იმ უმაღლეს მფარველობისა და ენით გამოუთქმელ სიუხვე-წყალობისათვის, რომელიც ევლინება თქვენის უდიდებულესობისაგან სომხობას (ღედანში

45) იხ. УТВ.-ა ტ. II, გვ. 399—400.

46) ibid. გვ. 400—401. Акты, ტ. V, გვ. 221—222.

на всю сію Націю). ამის გამო სომხობა რუსეთის იმპერიისათვის უმაგალითოდ თავდადებულია და შეურყეველ ერთგულობას იჩენსო. თავიდანვე, დაიწყო თუ არა მოქმედობა საქართველოში რუსის მთავრობამ, სომხის საზოგადოება თვალსაჩინოდ ააშკარავებდა მთავრობის ერთგულობას. მრავალჯერ უფეთქნია საქართველოში ბოროტ განძრახვას, მრავალჯერ სამეფოს სახლის წევრნი ასისიანებდნენ და აგულიანებდნენ ბრბოებს მთავრობის საწინააღმდეგოდ; აქაური თავად-აზნაურობა, გატაცებული ამაო იმედით, ჰღელავდა და სცდილობდა აღედგინა წარსული დაწესებულებანი ხალხის საკეთილოდ, თვით ქარაფშუტა ერთ ხშირად ასდევდა ხოლმე სხვის ფეხის ხმასა, მაგრამ სომხის ერთგულობა მთავრობისადმი საღის კლდესავით უცვლელი და გაუტეხელი იყოვო. ვერავითარი დაპირება-მოხიბვლით (რუსულად; обольщение) სომხის ერთგულობას ვერა სტებდნენ და აქაური სომხები თავდადებით უწევდნენ სამსახურს თქვენის უდიდებულესობის საქმესაო. მაგრამ ყველაზე დიდად თავი ისახელეს წარსულ კახეთის ამბოხების დროს. როდესაც მთელ საქართველოში კაცი აღარ დარჩა ჩვენი ერთგული, მარტო სომხებმა არა თუ არ მიიღეს არავითარი მონაწილეობა ამბოხებაში, არამედ სიცოცხლესა და ქონებასაც არა ზოგავდნენ. ჩვენ ჯარებთან ერთგულ და ერთსულ იყვნენ, ამხედრდნენ მემამოხეთა წინააღმდეგ და რუსის მხედრობასთან ერთად იბრძოდნენ მაშფოთართა გასაწყვეტად. სომხებმა ბრძოლაში გამოიჩინეს სამაგალითო ვაჟკაცობა და გულწრფელი თავდადება თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობისადმი. ამას გარდა აქაური მთავრობა სომხებს უნდა უმადლიდეს, რომ დროზე და წინდაწინ იტყობდა, რას აპირობდნენ მემამოხენი და სადა ჰქონდათ ბინა. კახეთის სხვა და სხვა კუთხეს გაბნეული, ერთმანეთის მოწყვეტილი ჯარი თუ რამეს იგებდა ერთმანეთისას, ეს სულ სომხების წყალობითა, რომელნიც სიამოვნებით და ხალისით ასრულებდნენ ასეთ სახიფათო მინდობილებას და ხშირადაც სიცოცხლეს ესაღმებოდნენ სამსახურის ერთგულობის გამოვო.

არ შემიძლიან არ გაეხადო თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის უმაღლეს ყურათა სმენის ღირსად შემდეგი. ყველაზე ძრიელ რომ გავვიკირა ამბოხების დროს და ტფილისში სრულიად აღარ შემოდოდა პური შარშანდელ მოუსაველობის გამო და როდესაც თქვენის დიდებულების ტფილისში დაბანაკებულ ჯარს შიმშილი მოელოდა, სწორედ მაშინ ტფილისის სომხისკ საპატიო მოქალაქეთ გაქირვებისაგან დაგვიხსნეს. იმ დროის მიხედვით ასეთი სამსახური უდიდებულეს სამსახურად უნდა ჩაითვალოს. ერთი კი უთხარი და მაშინვე გააჩინეს 800 ჩეტვერტი პური (ჩეტვერტი 7—8 ფუთია). ფასიც პურისა დიდად სახიერო იყო მთავრობისათვის. ამგვარად თავიდან მოვაშორეთ დიდი გაქირვება ტფილისში დაბანაკებულ ჯარს და პირველ ხანს მაინც იოლად წავედით.

რადგან ყოველ საქმის აღსრულების დროს, რომელიც კი თქვენმა უდიდებულესობამ დამაკისრა, ვხელმძღვანელობ წმიდა ქეშმარიტებით, აუცილებელ მოვალეობად მივიჩნევ ვაუწყო თქვენს უდიდებულესობას, თუ რაოდენ ერთგულნი, თავდადებულნი და მოტრფილენი არიან საქართველოში მცხოვრები სომეხნი თქვენის უდიდებულესობისა. დარწმუნებული ვარ, რომ ყოველ გვარი წაქეზება და წათამამება სომეხებისა მოუტანს უფრო მეტს სარგებლობას როგორც აქაურ ქვეყანას, ისე სამსახურსა, რადგანაც ასეთი წაქეზება გააორკეცებს სომეხთა ერთგულობას და თავდადებას და თვით ქართველთა ტომის ხალხებში დაჰბადებს ჯიბრსა და გამოიწვევს წაბაძვას. ამის გამო მოემართავ თქვენის უდიდებულესობის გულკეთილობას და უქვეშევრდომილესად გთხოვთ—გააბედნიერეთ საქართველოში მყოფ სომხის ერის ყველა წოდებათა საზოგადოება თქვენის უდიდებულესობის მონარქულის წყალობით, რომელიც გამოიხატება ამ საზოგადოების სახელზე ბოძებულის უმაღლესის ღრამატი

ბედნიერად ესთვლი ჩემს თავს, რომ თქვენის უდიდე-

ბუღესობის მოწყალე ყურადღების ღირსად ვხდი ჩემის თხოვნის ბედსაო..

სწორედ საოცარია ეს ბიზანტიურის კილოთი და ბიზანტიელების გემოვნებაზე დაწერილი ქებათა-ქება, რომლის გადმოქართულებამ სული კბილით გვაგვლეჯინა. მთელი რაპორტი მხოლოდ ექვსი წინადადებისაგან შესდგება და აბა ეხლანდელი ლიტერატურული ქართული როგორ გამოხატავს ამ დაუსრულებელ და სიტყვა მრავალ ხოტბა-შესხმას ექვსისავე წინადადებით. ენად რომ გაიკრიფა გენერალი რტიშჩევი და მტრედით აღულუნდა, მაინც და მაინც რა ნახა ისეთი სოშხების საქციელში, რომ რაჭულ კიანურსავით გააბა და ველარ გაათავა თავისი ლოცვა-კურთხევა. საქართველომ მთელი ქვეყანა მიართვა საიმპერატორო ტახტსა და უბრალო მადლობის ღირსიც ვერ გახდა. მადლობას ვინა სჩივის, დღესაც საყვედურით გვაჩჩობენ: ჩვენ რომ არ ვიყვეთ, თქვე ქეციანებო, წყალი წაგიღებთო. მაშ რამ მოუღბო გული რტიშჩევსა?

დღევანდელი სოშხები, განათლებული და გაუნათლებელი, უსათუოდ შეუკურთხებენ რტიშჩევს, რომ საქართველოში დაბინავებულ სოშხებს ჯაშუშის დამლა დააკრა და სათაკილო სახელით შეაცურა ისტორიაში.

მიზეზი სწორედ ისაა, რომელიც ამ კარის დასაწყისშივე აღვნიშნეთ. ქართველების მიერ ათვალწუნებულ მართვა-გამგეობას მეგობარი ექირვებოდა და რტიშჩევმაც ჯოხი სოშხებს მიაყუდა, რადგან იმათზე მეტი სხვა აღარავინ იყო. არხენად ბატონობისათვის საკირო იყო მეზობლების ინტერესის გაცალკევება და რტიშჩევმაც არ იუკადრისა დაეთესა განხეთქილება, თუმცა წყნარი და ღვთის მოსავი ადამიანი იყო. მუდამ ძნელი იყო და დღესაც ადვილი არაა გაუმადლარ პოლიტიკის დაპურება. სამწუხარო მხოლოდ ისაა, რომ მაშინდელი სოშხები ვერას მიხვდნენ, ან არ მოისურვეს მიხვედრა და ოსტატურად დაგებულ კაკანათში გაებნენ

IX

გულითადი სურვილი აუსრულდა რტიშჩევსა. იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა უბოძა სომხის ერს უმაღლესი ღრამატა. ღრამატა ხელმოწერილია 15 სექტემბერს 1813 წ., უმთავრეს სამხედრო ბანაკში, ბოჰემიის ქალაქ ტეპლიცას. ხელს აწერს აგრედვე ღრამატას სახელმწიფო კანცლერი გრაფი რუმიანცევი.

აი თვით ღრამატა: „წყალობითა ღვთისათა, ჩვენ ალექსანდრე I, იმპერატორი და თვითმპყრობელი სრულიად რუსეთისა და სხვათა, და სხვათა, და სხვათა. სასურველ და ერთგულ ქვეშევრდომ, სრულიად სომხის ერს და საერთოდ ამ ერის ყველა წოდებას, ჩვენი იმპერატორებითი წყალობა.

„საქართველოს მთავარ-მართებლის მოხსენებიდან კულწრფელის სიამოვნებით ვიხილეთ ჩვენთვის ფრიად სასიამოვნო ახალი დამტკიცება. იმისი, რომ საქართველოში დაბინავებულ სომეხთა ყველა წოდება მუდამ აღესილი იყო მადლობითა და ერთგულობის მგრძნობელობით (чувствованіе) იმ მაღალ მფარველობისა და მამაშვილურ მზრუნველობისათვის, რომელთაც ჩვენ ვუჩენდით მანდაურ ხალხსა. მრავალ გზით დაამტკიცეს იმათ თავიანთი გრძნობა და შეურყეველი ერთგულობა. განთქმულნი იყვნენ სამაგალითო პირიანობით და სიმტკიცით და თავი ისახელეს ერთგულობით იმ დროს, ოდეს ქარაფშუტა და არა კეთილის მოსურნენი ამაოდ ცდილობდნენ შეერყიათ ჩვენ მიერ დამკვიდრებული მყუდროება საქართველოში. შფოთიან და მღელვარებით საცეს დროს გული არ შეიცვალეს და კლდესავით მაგრად იდგნენ ჩვენის ტახტის და ჩვენს ერთგულობაზე. არამც თუ ქონება და საცხოვრებელს, სიცოცხლესაც არა ზოგავდნენ ჩვენს სამსახურში და საერთო სარგებლობისათვის. ამგვარი ერთგულობა და თავგანწირულობა სრულიად სომხის ერისა საქართველოში და სრულიად ამ ერის წოდებათა გარჯილობა და ღვაწლი,

მიზეზია იმისი, რომ სასიამოვნო მოვალეობად მიგვაჩნია წინაშე მთელის ქვეყნისა შევამოწმოთ მათი სამსახური და ერთგულება და გამოუცხადოთ იმათ მადლობა და წყალობა (признательность и благоволение) და დარჩეს ესე მოწმობა ჩამომავალთა ხსოვნაში მათ სასახელოდ და სადიდებლად.

..საიმპერატორო წყალობითა ჩვენითა დაეშთებით მწყალობელი მათი“. 47)

ენატანიაობა რომ მაინცა და მაინც დიდად არაა საქებური, ეს ამ უმაღლეს ღრამატიდანაც სჩანს. იმპერატორმა ალექსანდრემ და სახელმწიფო კანცლერმა რუმინაცევმა უხერხულად მიიჩნიეს ამ თვისების საჯაროდ აღნიშვნა. დარჩა მარტო რტიშჩევის მოხსენებიდან 800 ჩეტვერტი პურის მიზიდვა და სიღნაღიდან გაქცეულ ბატონიშვილ ალექსანდრეს უკან დევნა. გულწრფელად მოგახსენებთ, სწორედ ვერ გავგვიგია, ეს ორი მცირედი სამსახური რა ისეთი ბედენაა, რომ მაგის გამო ბოჰემიის ქ. ტეპლიცაში, შესანიშნავ ნაპოლეონ პირველთან ბრძოლის დროს, ხელი მოაწერინეს იმპერატორს რესკრიპტზე და აუწყეს მთელ ქვეყანას საქართველოში მყოფ სომხების ერთგულება. მოხსენებული გვქონდა უკვე, რომ წელიწადში ქართლ-კახეთს ჯარის საქიროებისათვის გამოჰყავდა 112,154 ხარ-კამეჩიანი ურემი და 99,780 სასაპალნე ცხენი, მაგრამ მადლობის მაგიერ სახლებში დრაგუნები ჩაუყენეს, რომელნიც ქრმების თვალწინ დედა-კაცებს ნამუსსა ჰხდიდნენ. ისტორიული საბუთები ბევრი ვჩხრიკეთ, მაგრამ ვერაფერი აღმოვაჩინეთ ისეთი რამ, რომელსაც შესძლებოდა ასე უზომოდ მოეხიბლა რტიშჩევი რუმინაცევი და თვით იმპერატორი ალექსანდრე I. ძაღლის თავი, ალბად, იმ „დივიდე ეტ იმპერაში“ ჰმარხია, რომელიც ზემოდ მოვიხსენიეთ. სხვა ჩვეულებრივი ლოლიკა და ისტორიული კრიტიკა არ უდგება ამ გაუგებარ ქებათა-ქებებს რტიშჩევისას და იმპერატორ ალექსანდრესას.

47) იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 945.

გენერალ რტიშჩევი მეტის-მეტად იყო ნასიამოვნები და გახარებული, ღრამატა რომ ჩამოიტანეს ტფილისში. არ ვიცით, რა უფრო უხაროდა მთავარ-მართველს, ისა, რომ ხელმწიფემ მისი ვედრება და მუდარა შეისმინა, ღრამატა უბოძა სომხებს და ამით პირადი ნდობა გამოუცხადა თვით-მპყრობელმა, თუ ისა, რომ სომხები და ქართველები გადაჰკიდა და სამეზობლო შურსა და გესლს ფართო გზა გაუხსნა. გრაფ რუმიანცევს გაუგზავნა იანერის ორს 1814 წ. რტიშჩევმა მოხსენება და დიდი მადლობა გადაუხადა მეცადინეობისა და გარჯისათვის. ღრამატის ბოძება ნიშანია იმისი, სწერდა გენერალი რტიშჩევი რუმიანცევს, რომ თქვენი ბრწყინვალეობა მოწყალე თვლით უცქერის აქაურ საქმეებს. ასეთი გარემოება შავლებს გამოუცხადო თქვენს ბრწყინვალეობას გულწრფელი მადლობა იმ დიდ შუამდგომლობისათვის, რომელიც თქვენ იხმარეთ იმპერატორის ყოვლად შოწყალე ტახტის წინაშეო. აქედან სჩანს, რომ სახელმწიფო კანცლერიც დიდად გარჯილა და ხელი შეუწყო, რომ ღრამატა ებოძებინათ ქართველ სომხებისათვის.

უმალლესი ღრამატა, 15 სექტემბერს ხელმოწერილი ქ. ტეპლიცაში, ტფილისში მოვიდა 11 ნოემბერს. ტფილისის სომხები სიხარულით ცას დაეწივნენ და აღარ იცოდნენ, როგორ გამოეხატათ თავიანთი სიხარული და აღტაცება. ღრამატა მთავარ-მართველის სასახლიდან ისეთის ამბითა, ზეიმითა და ცერემონიით გადიტანეს ვანქის ტაძარში, რომ უცხო და შორეულ მაყურებელს ეგონებოდა, აღბად სომხობას უდიდებულესი ხარტია მიაქვთ სამღვთო ტაძარში სამშობლოს პოლიტიკურად აღდგომისაო და არა ბოხოლა მოხელე გრაფ რუმიანცევის მიერ გაშალაშინებული რაპორტი რტიშჩევისა, რაპორტი, რომელიც აშკარად ჩირქსა სცხებდა სომხობის ეროვნულ თავმოყვარეობას და სახელს უტეხდა ისტორიულ და კულტურისან ერს.

გენერალი რტიშჩევი ამ გვარად აგვიწერს ღრამატის ჩა-

ბარების და გამოცხადების ამბავს, რომელსაც სიტყვა სიტყვით ვთარგმნით, ვინაიდან საყურადღებოდ მიგვაჩნია მკითხველებისათვის ღრამატის ჩაბარების ცერემონიალი. ⁴⁹⁾

საქართველოს სამხედრო და სამოქალაქო გუბერნატორმა გენერალ-მაიორმა სიმონოვიჩმა პოლიციის პირით აუწყა ტფილისელ სომეხებს, რომ ღრამატა გადაეცემა მათ 22 ნოემბერს. დილის 8 საათზე შეიკრიბნენ გუბერნატორის სახლში სომხის თავადნი⁴⁹⁾ და საპატიო მოქალაქენი. აქედან პროცესია დაიძრა და გაემართა მთავარ-მართებლის სასახლისაკენ. წინ მიუძღვოდნენ სამოქალაქო გუბერნატორის კანცელარიის მოხელენი. მთავარ-მართებელი დახვდა პროცესიას სასახლეში და შესაფერი სიტყვა უთხრა. სიტყვის შემდეგ რტიშჩევმა გადასცა ღრამატა სომხის ერთ უპირველეს თავადთაგანს. არჩეულ კაცის პირით საზოგადოებამ მოახსენა ენით გამოუთქმელი მადლობა სომხს: ყველა წოდებათა სახელით უავგუსტოესს პონარქს, რომელმაც ასე თვალსაჩინოდ და სამაგალითოდ გააბედნიერა სომხის ხალხი თვის ყოვლად მოწყალე წყალობით. ამის შემდეგ უმაღლესი ღრამატა დასდეს მდიდრად ნაკერ ფარჩის ბალიშზე, რომელიც ეკირათ ოთხ საპატიო სომხის თავადს და ორ უპირველეს მოქალაქეს. ბალიშის მქერელნი, რომელთაც წინ მიუძღვოდა პოლიციებისტერი და პოლიციის მოხელენი, ცერემონიალის მსვლელობით გაემართნენ ვანქის ტაძრისაკენ. პროცესიას უკან მისდევდა მთავარ-მართებელი რტიშჩევი მთელის თავის შტატით და სამხედრო მოხელეობით და აგრედვე გუბერნატორი სამოქალაქო მოხელეობით. მთავარ-მართებლის სასახლის ყარაულმა, გამოჩნდა თუ არა უმაღლესი ღრამატა, სამხედრო პატივი სცა.

⁴⁹⁾ Ibid. ტ. V; გვ. 231, 232. უტვ. ტ. II, გვ. 402—404.

⁴⁹⁾ რუსულად: ИРМИЯНСКІЕ КНЯЗЬЯ. ეს შეცდომაა. ბგეთაბეგიახი, ბებუთა-შეილი, ოუმანაშვილი. ისე როგორც იედიგაროვი, ქართული თავდაზნაუნი არიან. ასეც არიან შეტანილნი ჰეროლიდიაში. სომხის თავადი ისტორიული ტერმინია და რტიშჩევის დროს სომხის თავადები არა სცხოვრობდნენ საქართველოში.

აუარებელი ხალხი მისდევდა უკან პროცესისას. ვანქის მონასტრის ზღუდესთან ღრამატას შეეგება შემოსილი სომხის არქივისკოპოსი მინასა მრავალრიცხოვან სამღვდლოებით, ჯვრებითა და წმიდა ხატებით. მინასამ ჩამოართვა თავადებს და მოქალაქეთ უმალღესი ღრამატა, დაიღო თავზე და ასე გაემართა სოზოროსაკენ. მომხიბლავი და ცრემლგების მომგვრელი სურათი იყო, სობოროსაკენ მსვლელობის დროს გაისმოდა შესაფერ საგალობელთა გალობა, ზართა რეკვა და სასიხარულო განცვიფრება ხალხისა. სობოროს შესავალ კართან ღრამატას მოეგება შემოსილი უპირველესი სომხის არქივისკოპოსი ასტვაცატური მრავალ-საეკლესიო მოსამსახურეებით და შესაფერის საეკლესიო წესითა, მიიღო ღრამატა არქივისკოპოს მინასასაგან, დაიღვა თავზე და ამ გვარად განვლო ეკლესია და მივიდა სამღვთო ტრაპეზამდე, მუხლი მოიყარა წინაშე ტრაპეზისა და დასდო ღრამატა განსაკუთრებულად მისთვის მომზადებულ ადგილზე. შემდეგ არქივისკოპოსმა ასტვაცატურმა შესაფერი სიტყვით მიმართა სომხის ხალხს. შემდეგ ამისა გადაიხადა მუხლმოდრეკით სამადლობელი პარაკლისი საბედნიეროდ მათის იმპერატორების დიდებულებისა და სრულიად უავგუსტოესის გვარეულობისა. გულწრფელი მოწიწება და სულიერ ლომობიერობის ცრემლი სომხის ერის ყველა წოდებისა სწორედ რომ ნამდვილი გამომხატველია გულითად გრძნობისა და მადლობისა მათის უდიდებულესობისადმი. ამის შემდეგ უპირველესმა არქივისკოპოსმა ასტვაცატურმა გადაიხადა თავიანთ წესისამებრ სამღვთო ლიტურგია. მე ჩემის შტატით და უპირველესი არქივისკოპოსი ასტვაცატური მიგვიპატიეფს სადილად, აგრედვე რუხის მოხელოება და საპატიო ქართველი თავადიშვილნი. დაპატიეფებული იყო სადილად აგრედვე საქართველოს ეგზარხოსი ვარლაამი (ერისთავი), რომელიც დაესწრო ვანქის ტაძარში სამადლობელ პარაკლისსა. ეგზარხოსი ვარლაამი კეთილმსახურებით და ნამდვილ ერთგულობით მათის იმპერატორების

უდიდებულესობისადმი მაგალითს აძლევს ქართველ საზოგადოებას. სამადლობელ პარაკლისსაც იმისთვის დაესწრო, რომ პარაკლისზე დასწრებით პატივი ეცა. სომხებზე მოვლენილ მონარქის სიუხვისათვის.

ამავე საღამოს სომხის საზოგადოებამ გამართა ბალი. მიწვეულნი იყვნენ საპატიო რუსის მოხელენი სახლობით და ქართველი დავაღიშვილნი. ბალს მოჰყვა აქაურ მხარეს იშვიათი და საუცხოვო ვახშამი (УЖИВНИЙ СТОЛ). ვახშამს დაესწრო ორასზე მეტი გვამი ორთავე სქესისა. ის სახლი, სადაც ბალი და ვახშამი იყო გამართული, მშვენიერად გააჩაღეს. სახლს ამშვენებდა გამჟკვირვალი სურათი, რომელიც წარმოადგენდა ჯავარიან კლდის პირამიდას. პირამიდაზე იყო დამკვიდრებული ვენზელიანი სახელი მათის იმპერატორებითის უდიდებულესობისა. ვენზელიან სახელს ასხივოსნებდა დიდება, რომელიც ყოველ ქუთხეს ჰფენდა რუსეთის ძღვევა-მოსილობას და ბუმბერაზობას და ჰმოწმობდა, რომ ყველას გული და სული მადლობელია დიდებულის მონარქისა. ქალაქის ყოველი ნაწილი, სადაც სომხები სცხოვრობენ, შესანიშნავად იყო გაჩირაღდებული, აგრედვეციხის ზოგიერთი ადგილი. შუაგულ ქალაქის დუქან-ბაზარი, მორთული საუკეთესო ფარჩითა და იშვიათის ნივთებით, გაანათეს დიდებულად და თვალწარბატადად.

ხალხი გათენებამდის ქეიფობდა და სეირნობდა. ცხადად ეტყობოდა, რომ სომხის ხალხის სიხარული გულწრფელი იყო. ასეთს სიხარულს თანა სდევდა გულწრფელივე მადლობა მათის უდიდებულესობის მფარველისადმი.

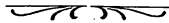
ესეც უნდა მოვახსენოთ, სწერს რტაშჩევი რუმიანცევს, რომ სომხობა არ დაკმაყოფილდა თავის გრძნობის გარგვანის გამოხატვით და თავის სიუხვისაგან შესწირა ჯერ-ჯერობით 4000 მანჭთი სსტგნაცია სამადლო სახლს ღარიბ-ღატაკთა სასარგებლოდ და მოსახმარად რატი საქმილ დუტკიონ უავგუსტოეს მონარქს თავისი უღრმესი მოწიწება და მადლო-

ბა ენით გამოუთქმელ სიუხვისათვის. კურიერსაც, რომელმაც უმაღლესი ღრამატა ჩამოიტანა, ფეშქაშად მიართვეს 1000 მანათი ასიგნაცია“.

ასე იდღესასწაულეს ტფილისის სომხებმა რუსის მთავრობისადმი თავიანთ ერთგულობის ატესტატის მიღება. ასე თეატრალურად თავიანთ გრძნობის გამოხატვა ტფილისის მოქალაქეთ და სომხის სამღვდელოებას რაღაც სენად გადაექცათ. ათის წლის წინად, გენერალ კნორრინგის დროსაც, ასეთისავე „ცერემონიალის სიარულით“ მიიღეს უმაღლესი ღრამატა. თუ კნორრინგის დროინდელ საქციელს რაიმე გასამართლებელ საბუთს უპოვნით, რადგან ვინ იცოდა, ახალი მთავრობა რას მოიტანდა, ცამეტი წლის შემდგ ცხადზედ უცხადესი შეიქნა კაპიტან-ისპრავნიკების სუსხიანი რეჟიმი და ამის გამო 22 ნოემბრის მატაოცობა სრულიად გაუგებარი ხდება:

ეს კიდევ არაფერი. რაც ეპატივება მაშინდელ დროის პოლიტიკურ განუვითარებლობას, ის როგორ უნდა ვაპატიოთ დღევანდელ ისტორიკოსს? ცნობილმა ჩვენებურმა ისტორიკოსმა ა. დ. ერიცოვმა საესებით შეიტანა თავის წიგნში 15 სექტემბრის ღრამატა და თითქოს სომხის ერს შარავანდელს ადგამსო, უკრიტიკოდ დასტოვა⁵⁰).

ჩვენის ფიქრით, რაც მალე დაივწყუებს რტიშჩევის ატესტაციას სომხობა, ისა სჯობიან. განმეორება მისი სწორედ რომ სათაკლოა.

50) იხ. Патри́ахъ Всѣхъ Армянь Нѣрсеѣ. ტფილისი, 1898 წ. გვ. 117 - 119.